

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Folk
og
Kultur
1985

Folk og Kultur

*Årbog for Dansk
Etnologi og Folkemindevidenskab
1985*

*Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder
København 1985*

Folk og Kultur

udgives med støtte fra Arthur Christensens og hustrus folkemindefond
og Statens humanistiske forskningsråd

Redaktion:

Bengt Holbek, Poul Høst Moustgaard, George Nellemann, Iørn Piø

Redaktionssekretær: Jytte Gravesen

Manuskripter og bøger til anmeldelse sendes til:

Folk og Kultur, c/o Nationalmuseets 3. Afd., Brede, DK-2800 Lyngby

Abonnement tegnes hos:

Foreningen Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindesamling,
Birketinget 6, DK-2300 København S

Trykt hos: Gullanders Bogtrykkeri A/S, Skjern

ISSN 0105-1024

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse:

Mag. art. Carsten Bregenhøj, Dansk Folkemindesamling, premierløjtnant Knud Bødker, Feldballe, kgl. skovrider Kristian Elmquist, Fussingø, museumsinspektør Birte Friis, Nationalmuseets 3. afdeling, dr. phil. Gustav Henningsen, Dansk Folkemindesamling, phil. dr. Annikki Kaivola-Bregenhøj, Valby, bibliotekar Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling, museumsinspektør George Nellemann, Nationalmuseets 3. Afd. (formand for årbogsudvalget), landsretssagfører Kaj Nielsen, Gentofte, musiketnolog Svend Nielsen, Dansk Folkemindesamling, museumsdirektør Niels Oxenvad, Odense Bys Museer, mag. art. Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling (formand), museumsdirektør Alan Hjorth Rasmussen, Nordsømuseet, Hirtshals, forfatteren, cand. psych. Jens Sigsgaard, Holte (formand for udvalget for børnefolklore), bibliotekar Lise-Marie Kofod, Nationalmuseets bibliotekstjeneste.

Forfattere i denne årgang:

Arne Gammelgaard (født 1928 i Vendsyssel). Siden 1958 ved skolevæsenet i Hammel. Forestået oprettelsen af Lokalhistorisk Samling samme sted. Har de senere år især arbejdet med at beskrive forholdene for de tyske flygtninge i Danmark 1945–49 og har om dette emne bl.a. skrevet bogen »Mennesker i malstrøm«. Adr.: Lokalhistorisk Samling, 8450 Hammel.

Gertrud Skårup Jensen (født 1935). Lærer. Bifagseksamen i folkemindevidenskab fra Københavns universitet 1984. Adresse: Mosevænget 2, Sdr. Nærrå, 5792 Årslev.

Inge-Lise Overballe (født 1943), adjunkt ved Købmandsskolen i København, cand. mag. i dansk og folkemindevidenskab 1985 (specialeopgave: Ordsproglige vendinger i variantformer – afprøvning af en analysemetode på moderne dansk avisprog). Adr.: Margrethe Alle 32, 2690 Karlslunde.

Anette Tonn-Petersen (født 1954). Mag. art. i europæisk etnologi og exam. art. i nordisk arkæologi. Har fortrinsvis arbejdet med opbygning af udstillinger på flere kulturhistoriske museer. Adr.: Valby Laggade 25, 1. th., 2500 Valby.

Torben A. Vestergaard (født 1951). Mag. art. i etnografi og socialantropologi 1979. Undervisningsassistent på Institut for forhistorisk arkæologi og Institut for etnografi og socialantropologi, Aarhus Universitet, 1979–80, forskningsrådsstipendiat 1981, museumsinspektør ved Dansk Fiskerimuseum siden august 1981. Artikler m.v. om Færøerne, slægtskab, civilisation, nordisk middelalder og fiskeri.

Indhold

Torben Vestergaard: Bundgarnsfiskere og blankål	5
Arne Gammelgaard: Med liden forandring	39
Inge-Lise Overballe: Bjerregaards ordsprogssamling	58
Gertrud Skårup Jensen: Skyttefesten – byens fineste fest!	69
Anette Tonn-Petersen: Spillemandens rolle	84

Dansk folkekultur 1984

En selektiv bibliografi. Af Lis Castberg. Redaktionen afsluttet 1. februar 1985	137
---	-----

Anmeldelser og oversigter

Thomas Højrup: Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering. Hans Henrik Brydenscholt	149
Johannes Møllgaard: Landbrugets livsformer. Gudrun Gormsen	153
Johs. Møllgaard: Byens sociale geografi, studier af Skive. John Allpass	155
Kristian Kristiansen: Danske øgenavne. Eva Villarsen Meldgaard	156
Marianne Zenius: Mandø i hundrede år. Helle Askgaard	157
To mand og en båd. G. Nellemann	158
Ole Vaaring: Fiskeriet fra Kerteminde i 18. og 19. århundrede. G. Nellemann	159
Syv bøger om spillemand: Karl Skårup: Med harmonika rundt i Thy. Spillemandsmusik fra Sydthy efter Jens Christensen Ettrup 1833–1918. Tinne Gissel: Viggo Post. En spillemand i Sydthy. Viggo Balle Gade og Sven Ottosen: Viggo Balle Gade. Spillemand og smed. Søren Kristian Vad: Spillemandsmusik på Silkeborg-egnen. Line Hansen, Torben Hviid & Erik Hoffmann: Fløjtelaurs. En spillemand fra Odsherred 1873–1944. O. H. Andersen: Ottomine og Hartvig – sange og fortællinger. Svend Nielsen	159

Elsemarie Dam-Jensen & Birgit Lauritsen: Æ ga nåk vee vå lænng æno.	
Karsten Biering	161
Hjælp til viseforskere:	
Hanna-Sofie Molde: Skillingsviser 1558–1951 i Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs bibliotek.	
Ådel Gjøstein Blom: Norske mellemalderballader 1, Legendeviser.	
Vésteinn Ólason: The Traditional Ballads of Iceland.	
Medeltida Ballader 1, Naturmytiska Visor.	
lørn Piø	162
Helene Didriksens dagbog og breve 1875–1891.	
Poul Balle-Petersen	164
Fire små bøger fra Frilandsmuseet:	
Mette Skougaard: Som man reder ... Om sengesteder, soveskik og sengeopredning i 1800-tallets landbohjem.	
Mette Skougaard: Bondens køkken. Madlavning og måltider i 1800-tallets landbosamfund.	
Mette Skougaard og Helle Thordur Hansen: Uld og hør. Tekstilfremstilling i 1800-tallets bondesamfund.	
Mette Skougaard, Helle Thordur Hansen, Mona Rasmussen: Bondens have. Havernes udformning, dyrkning og anvendelse i 1800-årene.	
Ulla Thyrring	164
Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld I-II.	
Eske K. Mathiesen	165
Peter Michelsen: Rejsegilde i Danmark.	
lørn Piø	167
Gustav Henningsen: Fra heksejagt til heksekult 1484–1984.	
Merete Birkelund: Troldkvinden og hendes anklagere.	
Henrik Stevnsborg	167
Lokalhistoriske småtryk:	
Knud Prange: Lokalhistoriske kilder – hvorfor, hvordan og hvorledes.	
Knud Prange: Lokalhistorikeren som forsker og skribent.	
Luise Skak-Nielsen: Byernes brandtaxationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning.	
Knud Prange: Slægtshistorie/lokalhistorie.	
Rita Holm: Breve til amtmanden. Kilder til 1700-tallets lokalhistorie.	
Viggo Petersen	169
Poul Halkjær Kristensen: Danske tinmærker.	
Gunner Rasmussen	170
Bodil Tornehave: Bornholmske urmagere.	
Gunner Rasmussen	172
Frederic Hale: Danes in North America.	
Kristian Hvidt	173
Simon Hempel: En Fodtour til Møens Kridtbjerger (1827).	
Eske K. Mathiesen	174
Tove Clemmensen: Skæbner og interiører.	
Poul H. Moustgaard	175
Jeppe Tønsberg: Gøglere og godtfolk.	
lørn Piø	176
Steen Balle: En sognerådsformand i Slemminge – hvordan var min farfar?	
lørn Piø	176
Indsendt litteratur	177

Bundgarnsfiskere og blankål

Af Torben Vestergaard

Dansk Fiskerimuseum har efter nyetableringen i Grenaa i 1981 taget bundgarnsfiskeriet efter blankål op som emne for sit første større undersøgelsesprojekt. Der er gennem et par år foretaget interviews, fotografisk dokumentation, indsamling af genstande, billeder, statistikker m.v., således at der er etableret et samlet kildemateriale om emnet (1). Ud over at materialet tjener dokumentationsformål, har det dannet baggrund for en udstilling om ålefiskeri i Danmark, og det er under bearbejdning som baggrund for formidling i både populære og mere faglige sammenhænge.

Der har været mange gode grunde til at tage dette emne op til behandling. Dansk Fiskerimuseums gamle samlinger fra omkring århundredskiftet indeholdt mange genstande fra ålefiskeriet. Det var derfor naturligt at bygge videre på dette med henblik på et nyt udstillingsafsnit. Men der var også mere almene begrundelser: I værdi er ål den fjerdevigtigste fisk i dansk fiskeri, selv om den sjældent er i søgelyset, når offentligheden eller medierne beskæftiger sig med fiskeriets problemer. Der er altså tale om en vigtig, men temmelig upåagtet del af dansk fiskeri. Dertil kommer, at det er et traditionspræget fiskeri i den forstand, at teknologien og den erhvervs-mæssige ekspertise er fiskernes egen; de er herrer over deres egen erhvervs-kultur i en, for vor tid, usædvanlig høj grad.

Bundgarnsfiskeriet har ikke som kutterfiskeriet udgjort et marked med ekspansionsmuligheder for de fiskeriteknologiske industrier. D.v.s., at disse ikke afsætter en indirekte dokumentation af bundgarnsfiskeriet i form af brochurer, produktbeskrivelser, præsentationsvideo o.s.v. I det hele taget er det meget begrænset, hvilken dokumentation der indirekte eller direkte afsættes af bundgarnsfiskeriet. Der ville ikke foregå noget systematisk dokumentationsarbejde om et emne som dette, hvis da ikke netop museerne tog sig af den slags.

Danmark har gennem hele dette århundrede været en af de førende nationer indenfor udforskningen af ålens biologi, ligesom Danmark er en af

Jolle fra Grenaa-Ebeltoft Bundgarnsselskab. De hydrauliske spilkooper har lettet det tunge arbejde med at hive netbund og ruser op under røgtning. Foto: T. Vestergaard, Dansk Fiskerimuseum.

verdens største ålefiskernationer. Hvad var vel mere naturligt end at følge dette op inden for kulturhistorien

Undersøgelsens sigte

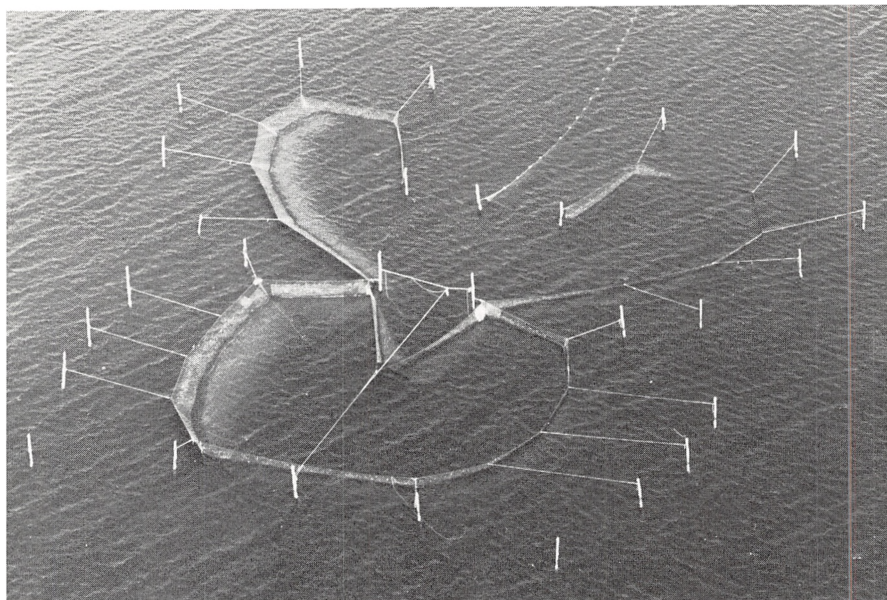
En væsentlig del af undersøgelsens sigte har været at afklare og belyse principielle væsenstræk ved dette fiskeri og dermed også træk, som vil være kritiske for en vurdering af erhvervets udvikling og fremtidige muligheder. Udgangspunktet for behandlingen af materialet var, at bundgarnsfiskeriet, hvilket i dag også vil sige det store ålefiskeri, på en række punkter adskiller sig fra de »normale« fiskerier, de mobile fiskerier, de »frie« fiskerier. For dansk fiskeri i det hele taget gælder det, at der er tale om fangsterhverv i et samfund, hvor den neolitiske revolution er 6000 år gammel, og hvor industriel produktion er blevet dominerende. Fangsterhverv udnytter naturlige ressourcer på en måde, der principielt skiller dem fra neolitiske erhverv, idet de lader naturen om at producere og ikke gør den til et instrument i en produktion forvaltet af mennesker. Dette har en række følger for økonomiens organisation og udøvernes livsform (jvf. C. Meillassoux (1967) 1973: 192ff og 1972: 98ff).

Rusens »snut« tømmes ud på dækket med en god fangst af blankål. Foto: T. Vestergaard.

Bundgarnsfiskeriet har imidlertid visse træk tilfælles med landbruget. Der vil derfor i det følgende blive anlagt et sammenlignende perspektiv for derved at indkredse dette fiskeris kritiske særtræk.

Fiskernes direkte udnyttelse af en naturlig produktion har længe gjort dem tiltrækkende for et økologisk-teknisk forskningsperspektiv, og ikke uden grund. Fangst af den vandige verdens organiske produktion rummer et begrænset register af muligheder for at kombinere fangstteknik og ressourcetype. Det ville være tillokkende at behandle fiskeriet under ét ud fra en sådan synsvinkel, især da fiskeriets tilværelse er nært knyttet til arbejdslivet. Det vil naturligvis hurtigt vise sig, at fiskernes kultur, sam-

Stort bundgarn på 18 alen vand ved Helgenæs. Foto: Søren Harbo, Dansk Fiskerimuseum.

fundsliv og livsvilkår kun til dels lader sig bestemme som en afledning af erhvervsteknologi og ressourcer. Hvis man ikke desto mindre tager udgangspunkt i en given kombination af teknologi og ressource, vil de principielle forhold heri have en række logiske følger, som vil kunne hjælpe med at indkredse de krav, et erhverv og dets livsform stiller for at kunne bestå.

I det følgende vil der blive givet en beskrivelse af ålen, ålegårdsretten og af ålefiskeriets udvikling. Derefter vil der blive fremsat nogle overvejelser om principielle forhold ved fiskeri med bundgarn, som i dag er det vigtigste redskab til fangst af blankål, der vil blive givet eksempler på fiskere med forskellige bedriftsformer og forskellige forhold til det omgivende samfund, og endelig vil erhvervets overlevelsesmuligheder blive behandlet.

Ålen

Bundgarnsfiskeriet i Danmark var ikke traditionelt baseret på ålefangst, men på fangst af »blankfisk«, d.v.s. sild, makrel, hornfisk, torsk m.m. I dag er ålen derimod den altdominerende ressource for bundgarnsfiskerne. Dette skyldes dels, at ålen er en dyr fisk, som det kan betale sig at satse på,

hvor det er muligt, dels at bundgarnsfangsterne af blankfisk er gået så stærkt tilbage, at det mange steder ikke er muligt at ernære sig på det grundlag. Dette gælder i udpræget grad for makrellen, som indtil begyndelsen af 1960'erne var grundlag for et næsten eventyrligt fiskeri i bl.a. Skagen. Et af bundgarnsselskaberne på Djursland fiskede indtil 1960 udelukkende blankfisk, men har i dag hovedparten af sine indtægter fra ål. Mange andre selskaber er helt ophørt. I Skagen var der i sin tid 19 bundgarnsselskaber, og kysten fra Skagen til Ålbæk var besat med bundgarn. I dag er der ét selskab med fem pladser tilbage. Nu findes de store bundgarnsfiskerier på de kyster, hvor der om efteråret kan fanges blankål.

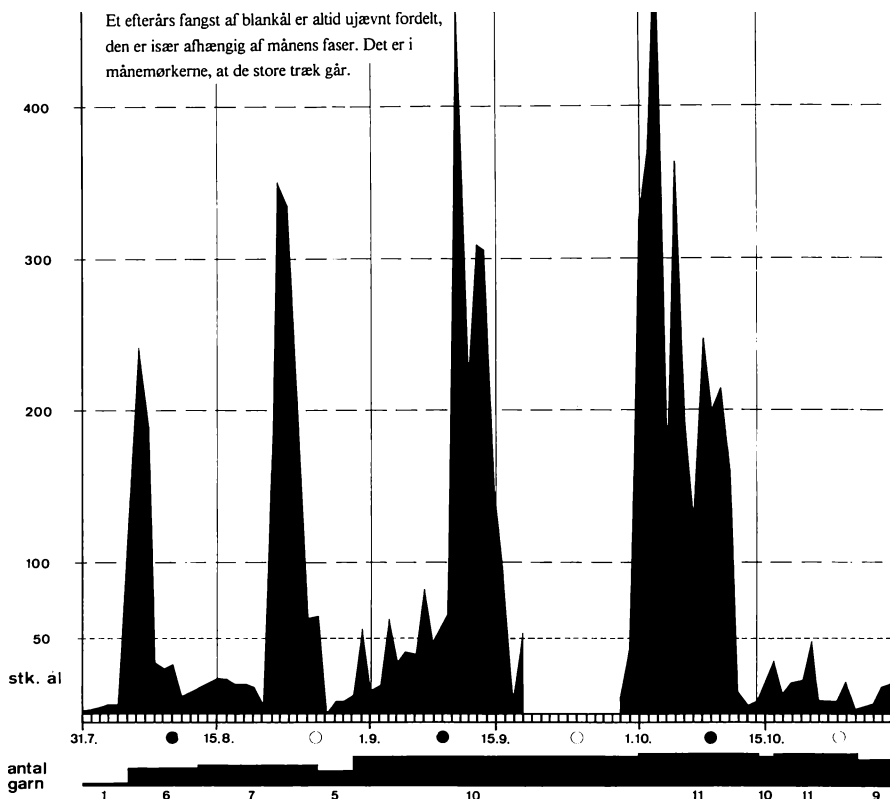
Ålen har altid været et mysterium. Den er en fisk, men ligner en slange. Desuden har den et særligt rygte som ligæder, selv om også andre fisk driver den håndtering. Nordmænd, færinger og islændinge har derfor afholdt sig fra at spise denne mistænkelige skabning. Dette støttes af Biblen, hvor tredje Mosebogs 11. kapitel vers 12 siger: »Alt i vandet, som ikke har finner eller skæl, skal være eder en vederstyggelighed«. Og for et almindeligt øje har ålen ingen skæl. Bedre blev det ikke af, at man ikke vidste, hvor ålen kommer fra. I oldtidens Grækenland og Rom blev der fremsat teorier om, at ålene opstod af jordens indvolde eller af åleslim, som var skrabet af imod sten eller lignende. Ret meget længere kom man egentlig ikke før begyndelsen af dette århundrede.

På trods af alle disse betænkelige forhold, er der dog intet, der tyder på, at danskerne nogen sinde skulle have haft noget imod at spise ål. Til alt held for ålefiskerne er den så højt skattet, at den betales særdeles godt, og ikke kun i Danmark.

Størstedelen af den danske ålefangst eksporteres. Især Tyskland, men også Holland, er en stor aftager. I begge lande er det specielt røget ål, som er værdsat, dog således, at tyskerne foretrækker de store ål og hollænderne de små. Tidligere var også England et vigtigt marked, til trods for at det næsten kun er englænderne i Londons Eastend, som spiser ål, ål i gelé.

Ålenes livsforløb var meget lidt kendt indtil vort århundrede. I begyndelsen af 1890'erne mente italienerne Grassi og Calandruccio at kunne påvise, at den lille fisk leptocephalen fra Messinastrædet var yngel af den almindelige ål. Det var man begyndt at tvivle på, da den danske havforsker Johs. Schmidt i 1904 begyndte at gøre fund af ålelarver i Atlanterhavet og kunne bekræfte Grassi og Calandruccios teori (C. G. Johs Petersen 1904: 14). Det blev Johs. Schmidt, der i løbet af de følgende tyve år i hovedsagen fandt ud af, hvad vi i dag ved om ålens yngel og vandringer.

Ålenes livsforløb og, i vore farvande, dens årlige aktivitetscyklus giver anledning til mange former for fiskeri. Ålen gyder i Sargassohavet, og larverne driver og svømmer med Golfstrømmen til Europa og Nordafrika.

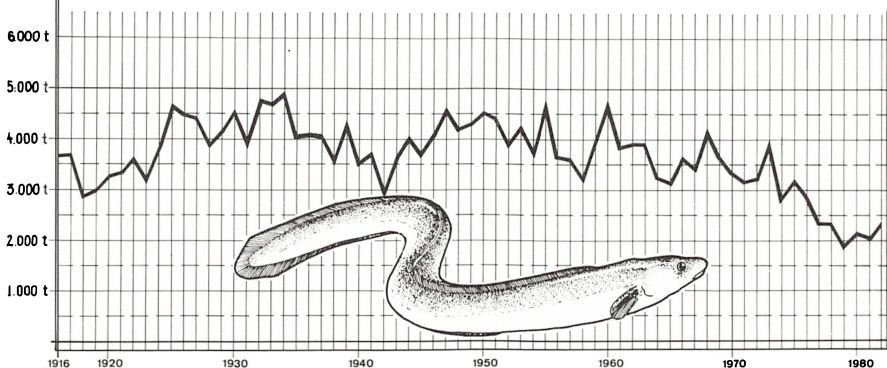

Her forvandles larverne til såkaldte glasål, som fordeler sig i både kystfarvande og ferske vande. Under opgangen i vandløb fanges der glasål til genudsætning eller opdræt. Det længste stadium i ålens liv er den periode, den er såkaldt gulål eller, lokalt, »grønål«. Gulålene kan fanges med vod, kasteruser, kroge, lystre, risknipper, drænrør m.m. i sommerhalvåret, når de er aktive. Om vinteren ligger de nedgravet i bundens mudder og kan stanges med lystre, evt. fra isen. En stor del af gulålefiskeriet er bierhvervs- eller fritidsfiskeri, omend kasteruse- eller sommerrusefiskeriet kan danne grundlag for en bæredygtig levevej.

Når gulålene efter 5–12 år bliver kønsmodne forvandles de til blankål. De ophører med at tage føde til sig, den gullige farve på bugen forsvinder, der sker forandringer i huden, øjnene forstørres, og ålen er nu fed. Blankålene begynder om efteråret at trække ud af vore farvande, og fedtreserverne er store nok til, at blankålen kan tilbagelægge 3–4 gange afstanden på

Åleudbytte i DK 1916-1982

Ålefangsten i Danmark har været ret konstant i dette århundrede, hvor den har udgjort omkring 1/5 af verdensfangsten af den europæiske åleart. Der har dog været en faldende tendens i 1970'erne.

ca. 7000 km. til Sargassohavet. På vejen ud af vore farvande trækker de især om natten, og da først og fremmest i »mørkerne« omkring nymåne fra august til november. Ud over månen spiller vejret en rolle, idet de også gerne trækker i mørkt og uroligt vejr. Trækket synes at foregå spredt og over en bred front; det er f.eks. ikke ualmindeligt at trawlerne ude i Kattegat fanger enkelte blankål sammen med jomfruhummerne.

Skal man direkte fiske efter blankål, må man tage dem på steder, hvor de samles i nogen mængde. Mange danske kyststrækninger virker som barrierer for ålene på deres træk ud af vore farvande, således at de må trække langs kysten for at komme uden om. Her fanges blankålene så i ruser eller bundgarn. Også i vandløb er det muligt at fange dem, idet man opsætter ålekister, der tilbageholder alle ål på vej nedstrøms. Fiskeriet med ålekister er dog stort set begrænset til steder, hvor man fra gammel tid har haft dette privilegium. Både ved kysterne og i de ferske vande drives blankålefiskeri altså med faststående redskaber, der kan opsamle de fisk, der forsøger at trække forbi. Dette er i princippet den eneste metode, der er egnet til blankålefiskeri af nogen betydning.

Den danske ålefangst har fra 1916 til 1970 svinget omkring et gennemsnit på ca. 4.000 tons. I 1970'erne har der været en nedadgående tendens i retning af 2.000 tons om året, uden at man dog kan forklare, hvad der præcis sker med bestanden. Men at der er sket en forandring i ålenes vilkår i vore vande og i Østersøområdet mere end antydes af, at blankålene i dag gennemsnitlig er tre gange så store som i første halvdel af dette århundrede.

Ålegårdsretten

I ældre tid blev blankålefiskeriet i Danmark overvejende drevet med ålegårde, som tilhørte de jordejere, der havde forstrandsret. Der kunne være betydelige indtægter forbundet med retten til ålegårde, og der er eksempler på, at ålegårdsretten er blevet vurderet lige så højt som de landbrugsejendomme, den hørte til (Housted 1980).

Betegnelsen ålegårde dækkede specielt over tømmerkonstruktioner med risgærde, ruser og gangbro. Men den kom efterhånden til også at omfatte flere typer af pæleruser o.l. uden gangbro (Kristen Møller 1953). Disse ålegårde blev ofte passet af bønderne selv eller, på godserne, af ansatte fiskere. Evt. kunne retten være lejet ud. På Helgenæs ved Mols blev der indtil begyndelsen af dette århundrede drevet et omfattende ålegårdsfiskeri af bønderne. Langs halvøens vestkyst fra Sletterhage til ind i Begtrup Vig stod dengang ca. 50 ålegårde om efteråret, og hver af disse krævede lige så meget tømmer som et bindingsværkshus. Fangsterne var så store, at en opkøberkvase, d.v.s. et fartøj med dam til transport af levende ål, havde fast station i Begtrup Vig i sæsonen. Der fanges stadig mange ål ved Helgenæs, men i dag er det erhvervsfiskere med bundgarn, som fanger dem.

Overgangen til bundgarn i det danske blankålefiskeri var i nogen grad hæmmet af, at det kun var egentlige ålegårde og mindre standruser, der var godkendt, hvis man ville hævde ålegårdsretten (Betænkning 1955:31). Bundgarn kunne fiske på større dybder end ålegårde, d.v.s. på vand, hvor fiskeriet traditionelt var frit. Ejeren var derfor ikke berettiget til at tage leje af disse pladser. Men derved mistede lejeren også beskyttelsen af sine pladser. Der var fiskere, som var nødt til at stille unyttige, men godkendte, ruser op ved siden af deres bundgarn, for at beskytte deres lejede pladser. Men mange steder nød ejeren dog sin leje og lejeren sin beskyttelse, uden at brugen af bundgarn blev anfægtet.

Ålegårdsrettighederne blev afløst i 1956, d.v.s., staten overtog dem mod en erstatning til ejerne. De hidtidige lejere af pladserne skulle fortsat svare leje af pladserne i 20 år, dog mindst på livstid, hvis pladserne fortsat blev benyttet. Herved skulle staten indtjene udgifterne til erstatningen, lige som også lejerne opnåede en beskyttelse af deres hidtidige fiskepladser. Ålegårdsretten havde allerede langt tidligere i dette århundrede været genstand for politisk debat, idet mange anså den for en utidsvarende undtagelse fra den frihed, der gjaldt på det åbne havs fiskepladser.

I anledningen af en resolution om ålegårdsrettens ophævelse, som Dansk Fiskeriforening vedtog i 1930, fremsatte økonomen Jens Warming nogle overvejelser, som begrundede, at en ophævelse ikke ville være nationaløkonomisk formålstjenlig (Warming 1931). Warming henviser til »det fal-

Carl Frederiksen og Jens Søgaard fra Lund på Stevns under røgning af bundgarnsruse, som er trukket op med en talje. Foto: P. H. Moustgaard, Dansk Fiskerimuseum.

dende udbyttes lov«. Når man er kommet ud over et vist minimum af arbejdskraft i udnyttelsen af en given ressource, vil stigningen i det samlede udbytte efterhånden blive mindre og mindre for hver ekstra arbejder, der sættes ind. Man kunne tænke sig, at tre fiskere levede godt af en bestemt kyststrækning. Hvis antallet blev forøget til fem ville det samlede udbytte måske kunne stige så meget, at alle stadig ville have en god indtægt. Men hvis de blev til ti fiskere, ville det samlede udbytte eventuelt ikke stige tilstrækkeligt til, at fiskerne hver for sig kunne have en rimelig indtægt. En ophævelse af ålegårdsretten ville ikke alene koste staten penge, den ville også skabe mulighed for overudnyttelse.

Hvis man derimod beholdt ålegårdsretten og forvaltede den på rette

måde, ville den kunne sikre en optimal udnyttelse af ressourcen til gavn for både samfundet og den enkelte fisker (2). Der måtte ikke være flere fiskere eller redskaber på en kyststrækning, end at den sidst tilkomne stadig forøgede deres samlede udbytte med mere end en gennemsnitsindtægt i andre erhverv. På den måde ville både den samlede fangst og udbyttet pr. fisker blive størst muligt. Hvis den sidste fisker kun øgede det samlede udbytte med mindre end en gennemsnitsindtægt, ville han være urentabel, og den mindre udbyttestigning ville være et tegn på begyndende overfiskning. Med det rette antal fiskere ville gennemsnitsudbyttet for hver ligge noget over samfundets gennemsnitsindtægter. Reguleringen skulle så finde sted, ved at lejen af pladserne blev fastsat, så der netop blev en gennemsnitsindtægt tilbage til fiskeren. Allerede når der var lidt for mange om buddet, ville indtægterne komme til at ligge under gennemsnittet, og de overskydende fiskere ville søge over i andre erhverv.

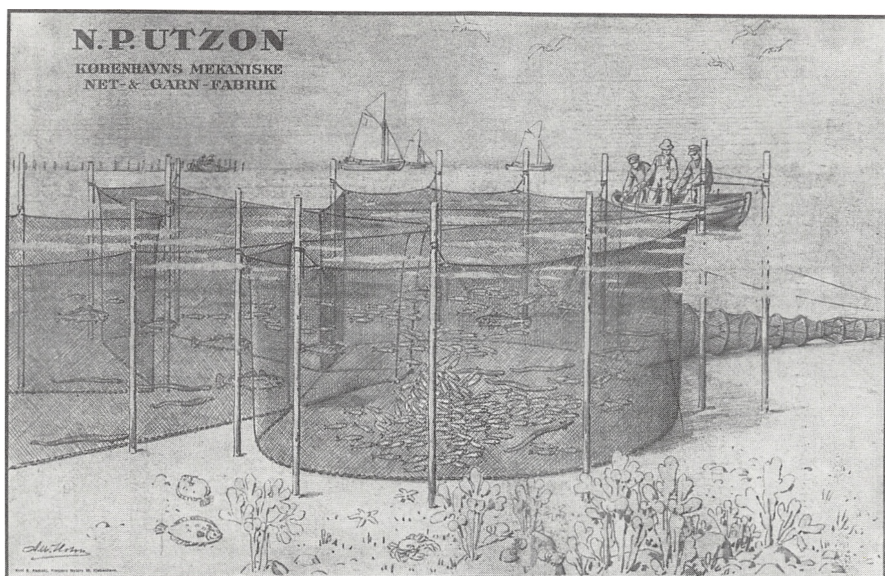
I teorien er det en spændende tankegang. Men den forudsætter for det første, at man overhovedet kan skaffe sig en gennemsnitsindtægt med en gennemsnitsindsats i det pågældende fiskeri. Den forudsætter også, at fiskerne skifter erhverv af rent økonomiske grunde. Endelig ville beskyttelsen mod overudnyttelse af ressourcen netop i tilfældet blankål være uaktuel, da man formodentlig kunne opfiske alle blankål i Danmark uden føleligt at påvirke gydebstanden, som også kommer fra mange andre lande, hvor der kun drives et begrænset blankålefiskeri.

Warming havde dog ret i, at der ikke for staten var nogen økonomisk gevinst ved ophævelsen, men kun udgifter. Da ålegårdsretten senere blev ophævet, var det da også imod, at brugerne ved fortsat lejebetaling til staten skulle godtgøre udgiften til erstatningen. For fiskerne selv var det ikke nationaløkonomiske overvejelser, der bestemte holdningen, men de konkrete erfaringer. Det kunne føles urimeligt at skulle betale en landmand for retten til at fiske. På den anden side lå der en beskyttelse for lejeren i, at andre var udelukkede fra hans pladser, men denne beskyttelse havde dog ikke noget med lejens størrelse at gøre. Der er endnu pladser i brug, hvor lejeren har livstidsrettigheder, og de vogtes nidkært på de kyster, hvor der er konkurrence om pladserne.

Når ålegårdsrettighederne til sidst blev ophævet, skyldtes det altså ikke så meget økonomisk formålstjenlighed som politiske holdninger, der vanskeligt kunne opfatte ålegårdsretten som andet end et utidssvarende levn.

Ålefiskeriets udvikling

I en periode fra 1880'erne og til ålegræsset ved de danske kyster blev næsten udryddet af sygdom i 1930'erne, drev man et meget stort gulålefiskeri

Gammelt reklametryk fra netfirmaet Utzon som viser et bundgarns indretning.

i Danmark med drivvod og slæbevod, redskaber som trækkes hen over bunden. Der drives endnu et begrænset fiskeri med forskellige typer af ålevod i bl.a. Limfjorden og Mariager Fjord, men det største gulålefiskeri i dag er det, der udøves med kasteruser (d.v.s. mobile småruser) af både fritids- og erhvervsfiskere. Vodfiskeriet oplevede en stor nedgang i udbyttet, da ålegræsset forsvandt. I dag, hvor græsset nogle steder har bredt sig igen på trods af de mange svaners forsøg på at holde det nede, da forhindres vodfiskeriet af de mange kasteruser, som står i vejen.

Langt det største ålefiskeri, som registreres i dag, er blankålefiskeriet med bundgarn, som de fleste steder har fortrængt ålegårde og standruser. Først i begyndelsen af dette århundrede fandt man på at sætte ruser i bundgarn, så de kunne bruges til ålefiskeri. Efter sigende var det brødrene Koch Jensen i Korsør, som fandt på dette, da de på stille efterårsaftener kunne høre ålene kravle over kanten af bundgarnene og plumpe i vandet. Siden da er bundgarn med ruser blevet det altdominerende redskab i blankålefiskeriet.

Et bundgarn er en netkonstruktion bestående af en rad, der fra kysten kan række op til flere hundrede favne ud i vandet. Raden tvinger de fisk, der bevæger sig langs kysten, til at søge udad for at komme uden om. For enden af raden står selve fangstindretningen, som typisk består af to arme, der gennem en tragt (»kalven« eller »mundingen«) leder ind i »ringen«,

Joller tilhørende P. Larsen og P. E. Hansens bundgarnsfirma i Klintholm Havn. På KE 138 er der monteret ramslag til pæle og på KE 137 en hydraulisk vinde til udsætning og optagning af garnene. Foto: P. H. Moustgaard.

som er en netbeholder med bund i. I ringen sidder en eller to ruser, som ålene søger ud i, hvis de overhovedet bliver i bundgarnet. Hele indretningen er normalt ophængt på pæle, omend flyderade med plasticflåd også bruges.

Ud over selve redskaberne kræver dette fiskeri, at man har joller til røgtning (tømning) af garnene, joller til transport af de ofte meget store redskaber, ramslag til nedramning og spil til optrækning af pæle, køretøjer til transport af materiellet på land, opslags- og tørreplads, bygninger til monterings- og vedligeholdelsesarbejder, hyttefade til opbevaring af ålene, dygtigt mandskab m.m.

Det er næppe muligt at udpege nogen typisk bundgarnsbedrift. Registeret spænder over alt fra små foretagender drevet af en enkelt mand og måske en hjælper eller partner til store selskaber med 5–10 ansatte. Nogle bundgarnsfiskere supplerer dette fiskeri med andet fiskeri eller biindtægter, andre lever udelukkende af bundgarnene. Og forholdet mellem fangsten af blankål, gulål og anden fisk varierer meget. Men principielt er fiskeriet det

Flyderad under reparation hos H. W. Larsen og Sønner i Klintholm. De uundværlige »heste« er både arbejdsstol og værktøjskasse. Foto: P. H. Moustgaard.

samme uanset om garnene bundes på 16–20 alen vand og står ved egepæle, eller om de kun bundes på 6–8 alen vand og står ved granrafter, om fartøjerne er 18 fods pramme eller 32 fods dækfartøjer. Økonomisk omfatter dette erhverv både små bedrifter, der fisker for 40–50.000 kr., hvad man jo ikke kan leve af, og store bedrifter, der fisker for 1–2 millioner kr.

Der står i dag måske 7.000 bundgarn ved danske kyster, og det er lige så mange som for 50 år siden (Fiskeriberetning og Statistisk Årbog). Statistikken fortæller ikke noget om redskabernes størrelse og heller ikke om forholdet mellem ålebundgarn og andre. Det vil dog uden risiko kunne påstås, at ålebundgarnenes andel af denne redskabsmængde er vokset; og dette vil tale for en mindre redskabsstørrelse.

Frie fiskere versus bundgarnsfiskere

For sammenligningens skyld kan man stille bundgarnsfiskere op overfor, hvad man lidt summarisk kan kalde *de frie fiskere*. Ved »frie fiskere« skal her forstås fiskere, som udnytter en fri fællesressource med redskaber, som tillader dem en stor del af året at opsøge fisken på de skiftende pladser,

hvor den for tiden forekommer. Det forhold, at der blot »høstes« og ikke investeres arbejde i at dyrke og vedligeholde ressourcen (fisk og hav), har i sig selv visse følger. Det betyder bl.a., at det ikke er særlig aktuelt at hævde ejendomsret til fiskegrunde, for man har hverken arbejde eller penge bundet i pladsen. Man kan ganske vist sige, at der oparbejdes en kapital af viden om fiskepladser. Denne viden lader sig bevogte, men selve fiskepladserne på havet, som udnyttes med løse redskaber, kan man ikke bevogte. Til gengæld kræver pladserne heller ikke, som bondens ager, at blive passet og vedligeholdt året igennem for at give et udbytte fra sig næste år.

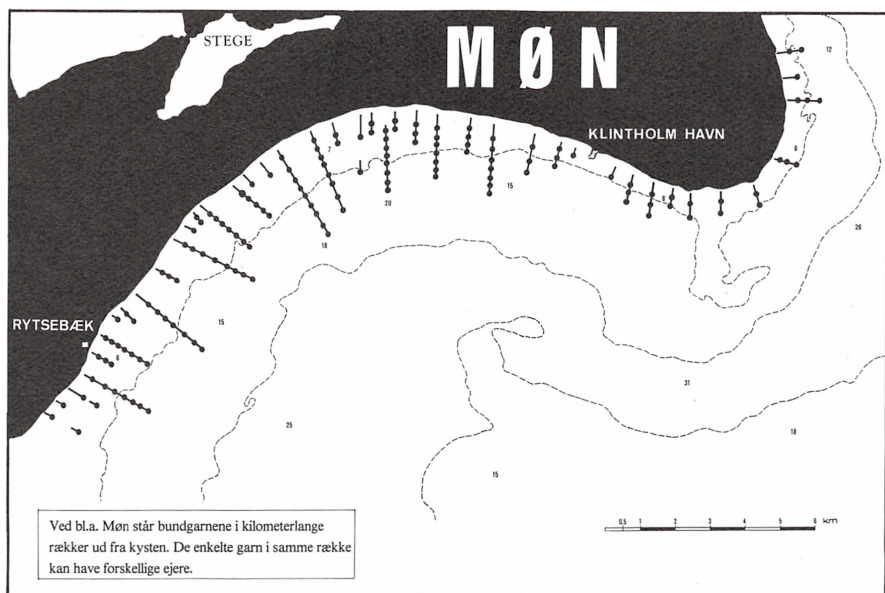
Hvis fiskeriet som arbejdsproces kan afsluttes på timer eller dage og kan gentages mange gange i løbet af året, så indebærer det, at fangsten kan deles og sælges lige så mange gange. Man skal ikke som bønderne holde hus med sit høstudbytte i hele eller halve år.

Den kortvarige og gentagelige produktion på grundlag af en ressource, der vedligeholder sig selv, indbyder i princippet til et kortsigtet forbrugsmønster, hvor man ikke sanker i lade. Det samme vil man se hos mange af verdens jægerfolk. Noget andet er så, at fangsten nogle steder vil være så ujævn og usikker, eller de sociale pligter så krævende, at man må gardere sig ved at lægge til side, når man kan.

Når der ikke er behov for langsigtet husholdning, og man ikke er bundet af en langsigtet arbejdsproces, så er der mulighed for en ret stor frihed mellem deltagerne. Sociale bindinger kan dog i stedet forårsages af fælles interesser i fartøj og redskabskapital, af kyndige besætningsmedlemmers uerstattelighed eller af manglende muligheder for andet arbejde. Det at fiskene passer sig selv giver desuden stor frihed i forhold til arbejdet, som kan forømmes, uden at det går ud over den fremtidige fiskebestand.

Betegnelsen »frie fiskere« er ikke hentet ud af den tomme luft. De opstillede forudsætninger, som traditionelt har haft gyldighed for en stor del af de danske fiskere, indebærer en betydelig frihed i forhold til sociale og kulturelle begrænsninger, hvis man sammenligner med f.eks. bønderne. Da desuden fiskerbefolkningen mange steder har befundet sig i udkanten af det bonde- eller bysamfund, der umiddelbart har omgivet dem, har deres erhvervs teknisk-økonomiske grundtræk haft betydelig indvirkning på udformningen af fiskersamfundet som socialt miljø.

Vender man sig fra de »frie fiskere« til *bundgarnsfiskerne* vil mange af de grundlæggende forhold være anderledes. Bundgarnsfiskerne udnytter også en fælles ressource i den forstand, at fiskene ikke tilhører nogen. Men adgangen til at udnytte den har ikke uden videre været fri. Disse fiskere bruger store, faststående redskaber og kan altså ikke løbende opsøge fisken, hvor den for øjeblikket forekommer. Der fiskes på pladsen, når man kan vente at fange noget, og svigter fisken, er det ikke så ligetil at opsøge den

andre steder. Redskaber, der står fast på deres pladser i længere perioder, udelukker altså andre. Alene af den grund bliver spørgsmålet om adgang og rettigheder aktuelt. Dertil kommer, at der er lagt meget arbejde i redskaberne, som ofte er store, dyre og tilpasset bestemte pladser.

Arbejdsprocessen er langvarig. Forud for og efter selve fiskeriet ligger der omfattende arbejder med montering, vedligeholdelse af redskaber og fartøjer, slagning og trækning af pæle, udsætning, hjemtagning og tørring af garnene m.m. Hvis derudover den vigtigste fangst er blankål, betyder det, at hovedparten af årsudbyttet skal »høstes« i løbet af nogle få efterårsmåneder. Der skal altså holdes hus med indtægten, og der er følgelig ikke nogen nærliggende grund til at dele fangsten med de ansatte fiskere, hvis disse ikke samtidig er bundet til at deltage i hele årets arbejde.

Bundgarnsfiskeriet lægger ikke i sig selv op til en mentalitet præget af øjeblikkelig forbrug, som man ser det i mange af verdens jægersamfund. Både det langsigtede husholdningsaspekt og den langsigtede arbejdsproces vil betinge en vis social binding mellem deltagerne. Man lader sig ikke hyre for en tur, men for en sæson eller fast.

Et bundgarnsfiskeri beskæftiger ofte flere personer end ejeren eller ejerne. Det er her almindeligt, at der betales fast ugeløn, hvis der ikke er tale om betroede folk med en fast tilknytning til selskabet. Disse kan få f.eks. 3 % af fangsten oven i en fast løn. I mange tilfælde ansættes der ekstra medhjælp i selve fangstsæsonen, og disse får ikke lejlighed til at rejse med

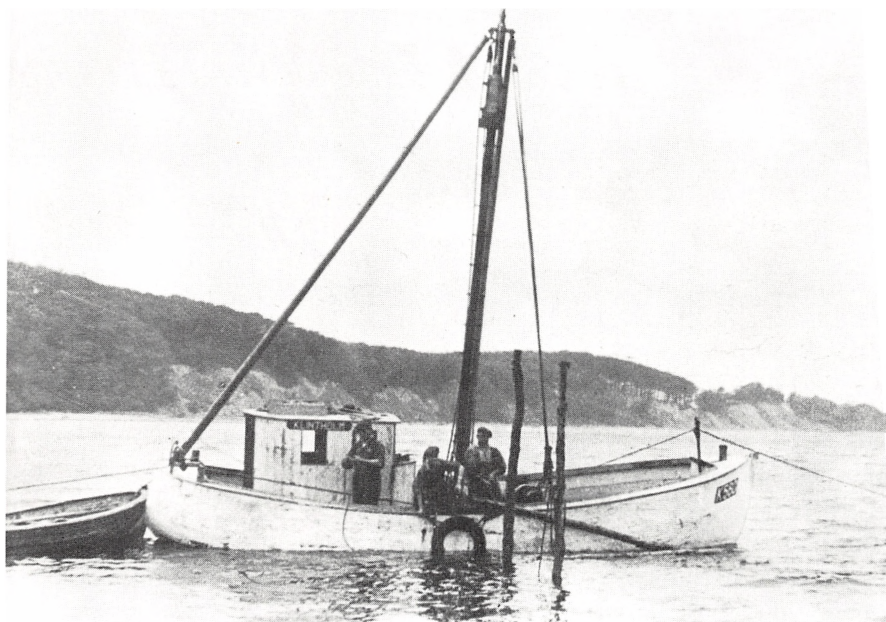

Garntjæring i Ebeltoft. Nylon rådner ikke som bomuldsgarnet gjorde, men tjæren beskytter mod mekanisk slid og sollys, som skørner fibrene. Foto: Niels Larsen, Dansk Fiskerimuseum.

en årsandel af fangsten efter en sæson på måske fire måneder. Men selv når det gælder sæsonmedhjælpere, er det ofte stabile forhold, hvor de samme folk kommer hver sæson, mens de den resterende del af året driver eget trawl- eller garnfiskeri. I små bedrifter driver bundgarnsfiskeren ofte selv andet fiskeri uden for bundgarnssæsonen.

Som i alt andet fiskeri vedligeholder og formerer bundgarnsfiskernes ressourcer, fiskene, sig selv og skaber derfor ikke bundne arbejdsopgaver. Men det arbejdskrævende materiel og bindingen til at udnytte den givne kysts fangstmuligheder, mens tid er, medfører, at der kun er begrænset frihed i forhold til arbejdet. Der er ikke samme mulighed for forsømmelse og genoptagelse af årscyklens faste og langsigtede opgaver som i det frie fiskeri.

Dette er ikke nogen benægtelse af, at det frie fiskeri også har sine årscykler, som helst skal holdes; og i den udstrækning fangsterne er knappe, eller det frie fiskeri er blevet kapitalintensiveret og kvoteret, vil der være forrentningskrav eller andre tvingende grunde til ikke at være forsømmelig. Ikke desto mindre lader det sig lettere gøre løbende at skifte hest og bryde sin årscyklus i f.eks. trawlfiskeriet end i bundgarnsfiskeriet.

Pæleslagning med ramslag ved Møn ca. 1955. Jollen tilhørte Anker Larsen og Søner, Klintholm.

Betegnelsen »frie fiskere« for dem, som anvender løse redskaber på havet, til forskel fra dem, som bruger faststående redskaber ved kysten, har ikke sit egentlige udsping i den forskellige frihed og ufrihed, som forskellen på arbejdsprocesserne indebærer. Betegnelsen har sin baggrund i skellet mellem dem, der udnytter en fri fællesressource, og dem, som ikke har fri adgang til fiskepladsen. Skellet har traditionelt med samfundets jura at gøre og kan formuleres som forskellen mellem »rettighedsfiskere« og »frie fiskere«.

Man kunne få det indtryk, at bundgarnsfiskernes bundne og langsigtede livsform slægter bøndernes på. Dette er også i nogen grad tilfældet. Alene det forhold, at medhjælperne kaldes bundgarnskarle er en antydning i den retning. Der forbliver dog grundlæggende forskelle mellem bundgarnsfiskeri og bondeøkonomi. Der er stadig tale om fangst af en ressource, som man ikke har i sin magt, og hvis afkast derfor principielt er mere uforudsigelig end bøndernes produktion og også mere lotteripræget end f.eks. trawlernes.

En anden forskel er ikke af teknisk art, men juridisk. En landbrugsejendom består først og fremmest af jord og bygninger, altså fast ejendom, som

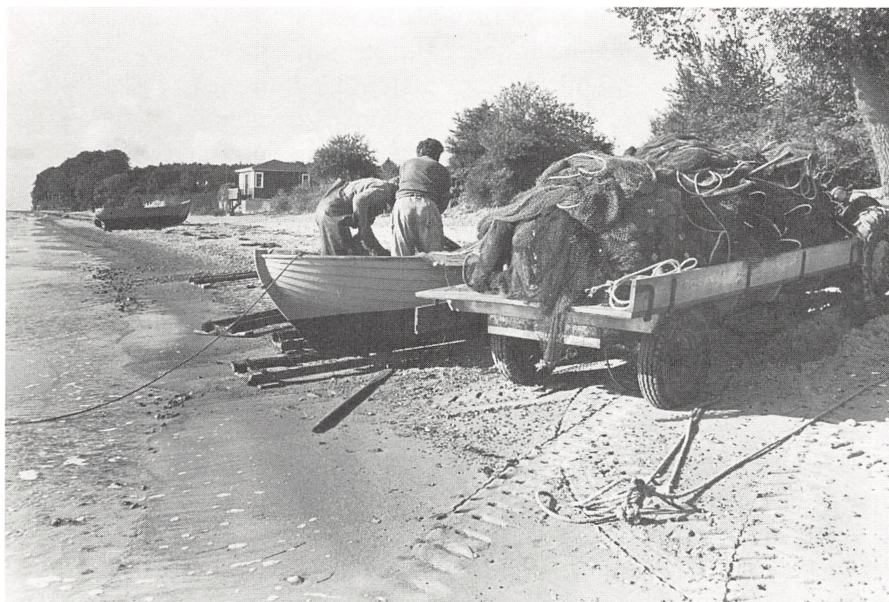
Årets gang i et stort bundgarnsselskab.

	Jan.	Feb.	Ma.	Apr.	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.
Reparation og montering af garn:	////	////	////	////	////	////	////	////	////	////	////	////
Bundgarnspæle slås:		////	////			////	////					
Jollerne kølhales og males:						////	////					
Fiskeri efter blankfisk (sild, torsk m.m.) med nogle af garnene:			////	////	////	////						
Blankålefiskeri med flest mulige garn:								////	////	////	////	////
Garnene tages i land:						////	////					////
Mandskabet holder sommerferie på skift:						////	////					

Nogle bundgarnsfiskere supplerer bundgarnsfiskeriet med f.eks. garn-krog- eller trawlfiskeri om vinteren og sommerålefiskeri med kasteruser.

kan belånes. Bundgarnsfiskernes væsentligste aktiver er redskaberne, som er løse og normalt ikke kan belånes. Dette indebærer en usikkerhed og en større udsathed for økonomisk nedtur. Lovgivningen har i et årtusind været bygget op omkring landbrug og fast ejendom som noget centralt, og fiskeriet har måttet eksistere på et landbrugslands juridiske betingelser. Den første almindelige saltvandsfiskerilov er fra 1888, og Fiskeribanken er historisk set et nyt foretagende fra 1932. Den yder ikke lån mod sikkerhed i redskaber, men i fartøjer. Det ville i sig selv også være højst risikabelt at tage sikkerhed i fiskeredskaber, som er udsat for havari på grund af storm eller is, og som under alle omstændigheder har en begrænset levetid. En efterårsstorm på en åben kyst kan hurtigt ødelægge en betydelig del af en bundgarnsfiskers redskabskapital.

Hvis man kunne tænke sig, at bundgarnsfiskeriet blev drevet lige så uanfægtet af det omgivende samfunds begrænsninger som det frie fiskeri, før politiske indgreb og begrænsninger kom ind i billedet, så ville problemet om pladsrettigheder have været henvist til at finde sin løsning inden for fiskersamfundets rammer. Dette har i nogen grad kunne finde sted, når det drejede sig om faststående redskaber, som ikke var omfattet af ålegårdsretten (Jvf. Betænkning 1955:22,31). Her har fiskeriforeningerne i mange tilfælde stadig lokale vedtægter, som modificerer de almindelige regler i loven om saltvandsfiskeri. Men såvel egentlige ålegårde som andre landfaste redskaber blev i ældre tid uvægerligt inddraget i det landvendte samfunds juridiske regler om adgang til benyttelse af territoriet. Ophævelsen af ålegårdsretten medførte ikke frit bundgarnsfiskeri, da der trods alt var indlysende behov for en regulering af adgangen til pladserne. Og omend der stadig er en statslig lovgivning (Lov om saltvandsfiskeri § 11 & 12), så er den dog udarbejdet under medvirken af repræsentanter for bundgarnsfiskeriet.

Hans Andersen og Vagn Frimann driver landbrug sammen med et bundgarnsfiskeri på åben kyst ved Rytsebæk på Møn. Foto: P. H. Moustgaard.

Det sociale mønster

Bundgarnsfiskernes tilværelse udfolder sig inden for rammer afstukket af regler for pladsrettigheder, den indfører sig i rytmen og omstændighederne i den levende natur, som udnyttes, og i de nødvendigheder, som teknologien indebærer. Men den bestemmes også af, hvorledes fiskerne indgår i en social sammenhæng med andre fiskere og ikke-fiskere.

Undersøgelsens materiale opviser mange forskellige mønstre med hensyn til bundgarnsfiskernes indpasning i deres sociale omgivelser. Dette har bl.a. sin baggrund i, at dette fiskeri ikke er bundet til fiskerihavnene, men også findes spredt langs de indre farvandes kyster med varierende vilkår og bagland. Med den indrømmelse, at der er tale om en summarisk forenkling, skal jeg i det følgende beskrive fire mønstre:

1. Der er bundgarnsfiskere, som har, eller indtil sidste generation havde, tilknytning til landbrug i deres lokalsamfund, d.v.s. fiskere, som har kombineret fiskeri med husmandsbrug, eller som stammer fra det lokale bondemiljø. Disse fiskere er socialt en del af lokalsamfundet med en stilling, der svarer til husmændenes. Det er svært at finde nyere eksempler på kombinationen af fiskeri med større landbrug. Det ville i givet fald også være van-

skeligt at passe mere end et husmandsbrug ved siden af fiskeriet uden et stort folkehold. Eksemplerne er under alle omstændigheder få.

Tendensen i dette århundrede har været, at landbrugets og fiskeriets veje skiltes. På grund af nye, større markeder, konkurrencebetingelser m.m. har landbruget satset på en snævrere afsætningsproduktion, mens det tidligere brede register af arbejdskrævende biproduktioner til både salg og selvforsyning er opgivet. Fiskeriet, på sin side, fik fra slutningen af 1800-tallet mulighed for at blive et selvstændigt afsætningserhverv. De større bønder opgav tidligt fiskeriet, og de fiskere, der ikke lod deres tilknytning til miljøet være afgørende, er rejst andre steder hen for at fiske, hvis da ikke der lokalt var mulighed for et rimeligt fiskeri. Eksempler af denne art vil man finde ved Limfjorden og Isefjorden.

2. Et andet socialt mønster finder man, hvor fiskerne ingen nær tilknytning har til deres landvendte bagland, men udgør, eller udgjorde, en udkantsgruppe, et samfund for sig i forhold til sognet. Disse har ikke behøvet moralsk og socialt at være ét med sognet, men har kunnet føre en tilværelse som i højere grad var udformet på fiskersamfundets egne betingelser og evt. i modsætning til bønderne, eller hvem der nu dominerede sogneråd og menighedsråd.

Sådanne miljøer har haft mulighed for at bestå, hvor en fiskerbefolkning var samlet om en havn. Gilleleje, Ejby Havn ved Isefjorden og Bagenkop (Eske Wohlfahrt 1985) er gode eksempler herpå. Men de har også kunnet bestå på kysterne, hvor der imidlertid ikke er mange andre tilbage end netop dem, der er bundet til stedet af bundgarns- eller standrusefiskeri. Det kan både være gamle bundgarnsfiskerfamilier og familier, som har set en overlevelsesmulighed i at satse mere på ålebundgarn i stedet for frit fiskeri, efterhånden som dette blev ringere.

Undersøger man disse fiskeres baggrund, viser der sig en forbløffende stabilitet i tilknytningen til miljøet. Det er ganske almindeligt at 3-4 forudgående generationer har været fiskere på samme sted for måske oprindeligt at stamme fra Limfjordsegnene.

Selv om bundgarnsfiskeri er stedbundet, har der dog fundet bevægelser sted mellem forskellige lokaliteter og i øvrigt også i forhold til andre fiskerier. Mange fiskere fra Limfjorden er i tidens løb udvandret til andre egne, ofte til steder hvor der var mulighed for fiskeri med ålevod eller bundgarn, som er gamle redskaber i Limfjorden.

Under første verdenskrig blev der tjent mange penge i fiskeriet i Danmark. Derved blev en del fiskere i stand til at sætte fiskerier i gang på nye steder. Der var bl.a. fiskere fra det gamle land, som startede bundgarnsfiskerier i Sønderjylland efter genforeningen.

Marius og Svend Tørnæs stager sig ud til deres røgtejolle ved Gammel Ålbo i Lillebælt. Foto: T. Vestergaard.

Skagen blev i den samme periode lidt af et Mekka for bundgarnsfiskeri efter blankfisk. Men det var fiskere fra Lillebælt, Langeland og andre sydlige pladser, som startede det. I dag er det næsten hørt op på grund af makrellens tilbagegang. Men mens det stod på, udgjorde bundgarnsfiskerne lidt af en gruppe for sig i Skagen. En af dem oplevede engang en skagbo råbe: »I skulle drives lige så langt nær ud, som I kommer sønder fra!«

Kysten langs Sdr. Stenderup og Sdr. Bjært sogne ved Lillebælt giver et godt eksempel på et selvstændigt fiskersamfund på kysten med en række karriereforløb, som kan illustrere flere linier i kystfiskeriets udvikling.

I disse sogne, som var præget af store gårdmænd, udgjorde fiskerne et samfund for sig. De var bosat i udkanten af sognene langs kysten ved Gl. Ålbo, Frydenborg Huse og Bjærtstrand, bebyggelser helt domineret af fiskere. For 50 år siden var der 35 fiskere på denne kyst, og med få undtagelser var de alle fiskersønner, (Jvf. Dansk Fiskeristat 1935, bd. 1: 57 ff og 422 ff). Alene familierne Hede, Tørnæs og Tønnesen tegnede sig for 16 af disse fiskere.

Familien *Hede* stammer fra en gårdmandssøn fra Nr. Nisum ved Limfjorden, der kom til Frydenborg i midten af 1800-tallet. Men familien blev

lige så lidt som de øvrige familier opsuget i det lokale landvendte samfund. Den ældste Hede fik otte sønnesønner, født i sidste fjerdedel af århundredet. Alle blev fiskere, de fleste i Frydenborg. I dag er der kun en enkelt efterkommer, som er fisker på stedet. De øvrige medlemmer af slægten er rejst andre steder hen, men nogle af dem er fiskere eller har tilknytning til fiskerierhvervet.

Til Bjærtstrand kom der i 1902 en fisker, Franz *Eggert*, hvis far i sin tid var indvandret til Fyn fra Rügen som bundgarnsfisker. Denne familie blev ikke så stor som familien Hede, men kan også føres op til i dag. Lige som for Hederne spillede gulålefiskeri med drivvod en væsentlig rolle for Eggert i begyndelsen af århundredet. Det blev drevet om sommeren, ofte langt borte i f.eks. Smålandshavet. Bundgarnene var dengang til blankfisk; der kunne være mange sild i Lillebælt. Efter første verdenskrig begyndte Frantz Eggert og hans fire sønner at fiske med bundgarn ved Skagen om sommeren. Men priser og afsætningsforhold var visse år meget dårlige deroppe, og i 1928 vendte de hjem til Bjærtstrand efter at have fået slået en del redskaber i stykker af stormvejr. Hjemme blev fiskeriet fortsat med silde- og ålebundgarn, og blankålene blev efterhånden det vigtigste. I begyndelsen af 1950'erne fik sønnen Viggo Eggert mulighed for at overtage fiskeri på ålegårdsrettighederne under godset Wedellsborg nord for Assens. Familien flyttede derefter hvert år fra Bjærtstrand til Fyn for at passe blankålefiskeriet. I dag drives fiskeriet på Fynssiden af sønnen Franz Eggert, mens faderen passer nogle bundgarn ved Bjærtstrand.

Der var enkelte fiskere ved Stenderupstrand og Bjærtstrand, som havde baggrund i landbruget lokalt, men som blev en del af fiskersamfundet, således Mads *Kyed* fra Skibelund mellem Frydenborg og Bjærtstrand. Han blev født på en mindre landejendom i 1885, men slog sig som voksen på fiskeri og lod en søster og svoger overtage landejendommen. I 1917 startede han med Hans Hjorth fra Bjærtstrand og skagboen Hans Bagh det første bundgarnsfiskeri i Skagen. I 1920 gik han i kompagniskab med Christian Christiansen fra Skrillinge Strand ved Gamborg Fjord og fortsatte sammen med ham i Skagen til 1928. De havde begge deres blankålefiskeri i Lillebælt ved siden af. I 1922 startede han desuden et bundgarnsfiskeri ved Åbenrå Fjord. Der var selvsagt ansat folk til at passe en del af det. For at bedriften ikke skulle blive for uoverskuelig, blev fiskeriet i Skagen i 1928 solgt til Hans Hansen fra Båring Vig på Nordfyn og en fisker fra Skrillinge Strand.

Efter at ålegræsset forsvandt, så Mads Kyed og sønnen Marius Kyed sig nødsaget til at tage til Skagen igen i 1935. I 1947 forsøgte de med et par ålebundgarn deroppe, men de blev slået i stykker. Mads Kyed begyndte så at se sig om efter et sted, hvor der kunne drives blankålefiskeri, og i 1948 forsøgte han i Køge Bugt ved København. Det gik godt og blev gradvist udvi-

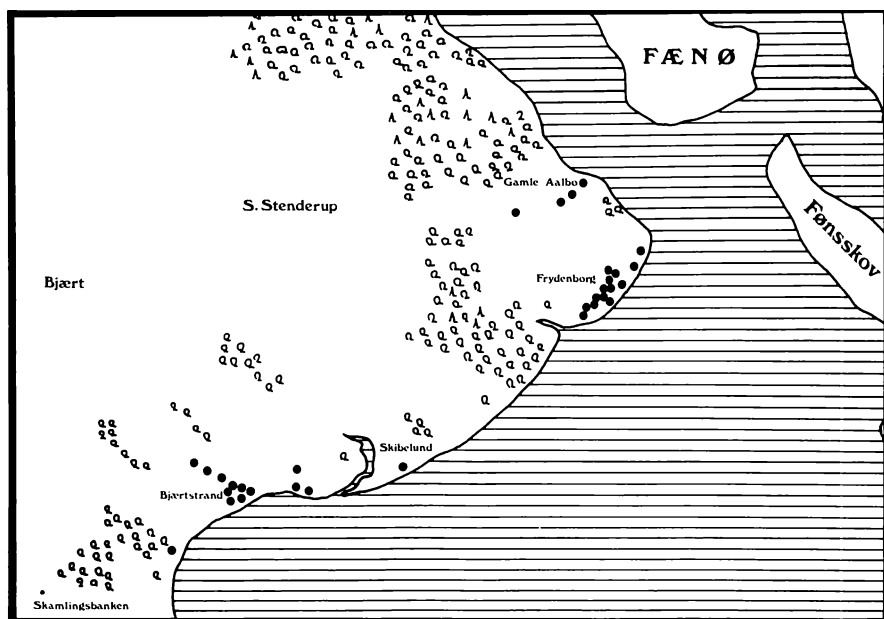

Et lille ålebundgarn på en ålegårdsplads tilhørende Preben Hede, Gammel Ålbo. Foto: T. Vestergaard.

det, indtil de i 1954 forlod Skagen og slog sig ned i København. Mads Kyed trak sig få år efter tilbage og bosatte sig igen i sit hus i Skibelund. Marius Kyed fortsatte fiskeriet og overtog senere to andre bundgarnsselskaber i Sydhavnen. Hans selskab, som en af sønnerne er gået med i, er i dag et af de største bundgarnsfiskerier i Danmark med mange store garn ved vestkysten af Amager.

I dag er der kun en håndfuld fiskere tilbage ved Stenderupstrand og Bjærtstrand, men de er alle af de gamle familier. Det er efterårets blankåle-fiskeri med bundgarn, der er det bærende, og bedrifterne drives stort set uden ansat medhjælp.

Dette fiskersamfund har ikke været orienteret mod sit landlige bagland, men mod kysterne omkring det nordlige Lillebælt så vel som længere borte. Billedligt talt var fiskerne på Fynssiden mere indensogns end bønderne i disse fiskeres eget bagland. Faktisk var fiskerne på Fønsskov og ved Gamborg Fjord også medlemmer af Stenderupstrand Fiskeriforening, før den blev nedlagt. Verden ser anderledes ud, når den ikke opfattes som et land kranset af blanke sunde, men som et vand omgivet af kyster. Det er en meget illustrerende omstændighed, når man skal beskrive disse omvendte verdener, at fiskerne ved Lillebælt ikke bare adskiller sig fra andre ved

Fiskeribebyggelser ved Stenderupstrand og Bjærtstrand siden 1930.

deres erhverv, men også kalder sydpå »op« og nordpå »ned«. Man ville således sige »oppe i Assens« og »nede i Middelfart«.

3. Et tredje mønster for fiskere med faste redskaber finder man i forbindelse med *godserne*. En del godser og herregårde havde i 1800-tallet ansatte fiskere, som drev godsets fiskeri. I de to eksempler på dette mønster, som foreløbig er med i materialet, slægten Christiansen fra Wedellsborg og slægten Guldbrandt fra Hindsgavl, har samme familie fisket ved samme gods henholdsvis fra 1830 til 1954 og fra 1850 til i dag. I begge tilfælde overtog fiskerne selv fiskeriet i forpagtning fra begyndelsen af dette århundrede. Der bestod således stadig en afhængighed og tilknytning til godserne, som varede indtil ålegårdsretten blev afløst. En del godser ved Bælterne og de sydlige farvande havde lange kyststrækninger med godt blankålefiskeri, som udlejet til en fisker kunne give en god indtægt. I kontrakterne kunne også indgå, at der skulle leveres fisk til herskabskøkkenet.

Det langvarige tilhørsforhold til herregårdsmiljøet sætter sit præg på disse fiskere, som socialt falder lidt uden for fiskersamfundet. Dette er yderligere blevet forstærket, som i undersøgelsens eksempler, hvor godsfiskeren ikke har boet sammen med andre fiskere, og hvor forretten til en

Fiskerhuset ved Hindsgavl Bro ca. 1914, mens Guldbrandt endnu var ansat fisker for godset.

givtig kyststrækning har givet en høj indtægt. Denne særlige stilling har præget både sprog, boligindretning, børnenes uddannelsesvalg (hvis ikke de blev fiskere) og mange andre træk ved dagliglivet, som man ikke ville finde typiske for et fiskermiljø. Forudsætningen for det nære forhold til herregårdsmiljøet var indtil 1958 ålegårdsretten. Afløsningen af denne fjernede grundlaget for bindingen mellem fisker og gods. Og efterhånden som livstidsrettighederne løber ud, vil fiskerne miste deres forret på de pågældende kyster.

4. Undersøgelsens materiale kan ikke tillægges nogen sikker statistisk værdi. Det omfatter interviews med godt 40 personer, der repræsenterer ca. 70 mennesker beskæftiget ved åle- og bundgarnsfiskeri ud af måske 500–700. Det foreløbige indtryk er, at flertallet af de danske bundgarnsbedrifter beskæftiger 2–3 mand. Brødre, fædre og sønner, kompagnoner og måske en eller to ansatte. Men der findes også en del *store bundgarnsselskaber* med mange og store garn til både ål og blankfisk (20–50) og med 5–10 beskæftigede. Som de mindre bedrifter omfatter de også fædre og sønner, brødre, svogre, eller kompagnoner, men der er flere ansatte.

Som andre bundgarnsfiskerier er de stedbundne, men selve det, at de har vokset sig store, har ledt flere af dem til at sætte sig ud over den lokale kysts begrænsninger og forsøge bundgarnsfiskeri på andre kyster. De store bundgarnsfiskere udgør i nogen grad et landsdækkende kollegialt samfund, hvor

Når bundgarn røgtes for blankfisk, løftes bunden op, indtil fangsten er samlet i siden af nettet og kan tages ombord med en »kees«. Foto: T. Vestergaard.

man omgås indbyrdes, har været ansat i hinandens selskaber som et led i uddannelsen og opretholder et net af kontakter. Ejerne af disse foretagender indtager i flere tilfælde en lokal position som andre større erhvervsdrivende.

Marius Kyeds selskab er et eksempel på et stort bundgarnsfiskeri. Anker Larsen og hans sønner og sønnesønner i Klintholm på Møen er et andet. Denne familie stammer fra Langeland. Anker Larsen kom til Klintholm i 1924 og udnyttede med succes mulighederne for blankålefiskeri. Anker Larsens to sønner og deres sønner har i dag to selskaber med 7–8 mand.

Et andet stort fiskeri blev startet af Hemming Nielsen i Fjellerup på Norddjursland i 1935. Det udviklede sig til et foretagende, som først i 1950'erne havde afdelinger på både nord- og østkysten af Djursland og ved Gilleleje. Fiskeriet var udelukkende baseret på blankfisk, især makrel, men også sild, hornfisk og andet. Makrellen gik voldsomt tilbage i 1960'erne, men den afdeling af selskabet, som på den tid fiskede på Djurslands sydlige kyster, så en mulighed for fortsat fremgang ved at gå over til også at fange blankål. Selskabet videreføres i dag af sønnen Svend Nielsen og dennes

sønner, der driver et stort blankålefiskeri. Men redskaberne er præget af baggrunden i makrelfiskeriet. De er store og velegnede til også at fange anden fisk end ål. Selv om selve fiskeriet er flyttet om på de sydlige kyster, har mandskabet stadig sin sociale tilknytning til fiskersamfundene på Norddjursland og i Grenaa.

Der kunne nævnes mange andre eksempler, og endnu flere, hvis man ikke nøjes med at se på de store selskaber, der er fortsat til i dag. Det ser ud til, at de store bundgarnsfiskerier, der stadig eksisterer, er dem som havde mulighed for blankålefiskeri. I Skagen, hvor det er svært at få ålebundgarn til at holde, var der på et tidspunkt 18–19 selskaber. I dag er der kun ét, det samme som Mads Kyed startede i 1917, og på den måde skulle de første blive de sidste.

Erhvervets overlevelse

Det er ikke uproblematisk i det moderne samfund at leve af fiskeri med bundgarn og lignende redskaber. Men der er store forskelle på dette og havfiskeriets problemer. Ligesom fiskeriet ikke nødvendigvis er bedst tjent med samme vilkår som andre erhverv, således er bundgarnsfiskeriet ikke nødvendigvis bedst tjent med samme vilkår som andre fiskerier.

Havfiskeriet har som frit og aktivt fiskeri med stadig mere effektiv teknologi været i stand til at skabe *ressourceproblemer* for sig selv på det åbne hav. Dette har medført politisk bestemte begrænsninger og styringsforsøg, som gør indhug i erhvervets traditionelle frihed. Kystfiskeriet med faststående redskaber har hverken været frit eller aktivt, og mulighederne for overfiskning med passive, stedbundne redskaber er begrænsede. Fisk, der ikke indfinder sig, hvor redskaberne står, kan ikke opsøges og forfølges.

Bundgarnsfiskernes svigtende fangster af makrel og sild må tilskrives det aktive havfiskeri, som har haft helt andre muligheder for at intensivere udnyttelsen. Hornfisken er en blankfisk, som i Danmark især fiskes i bundgarn, og den har ikke været udsat for så stor en tilbagegang som makrel. Men den redder ikke bundgarnsfiskerne, da den ikke fanges i større mængder end blankålene, som koster 10–20 gange så meget. Tilbagegangen i fangster af en række andre arter kan også hænge sammen med forurening, som har større virkning i kystnære områder end til havs.

Tendensen til faldende blankålefangster kan næppe skyldes overfiskning af blankål, da man, som nævnt, formentlig kunne opfiske alle danske blankål uden føleligt at påvirke gydebestanden. Derimod kan tilbagegangen måske skyldes stærkere befiskning af gulålene under opvæksten, hvis fritids- og erhvervsfiskernes kasteruser overhovedet udgør en intensivering i forhold til tidligere tiders ålevodfiskeri. En anden forklaring kan være for-

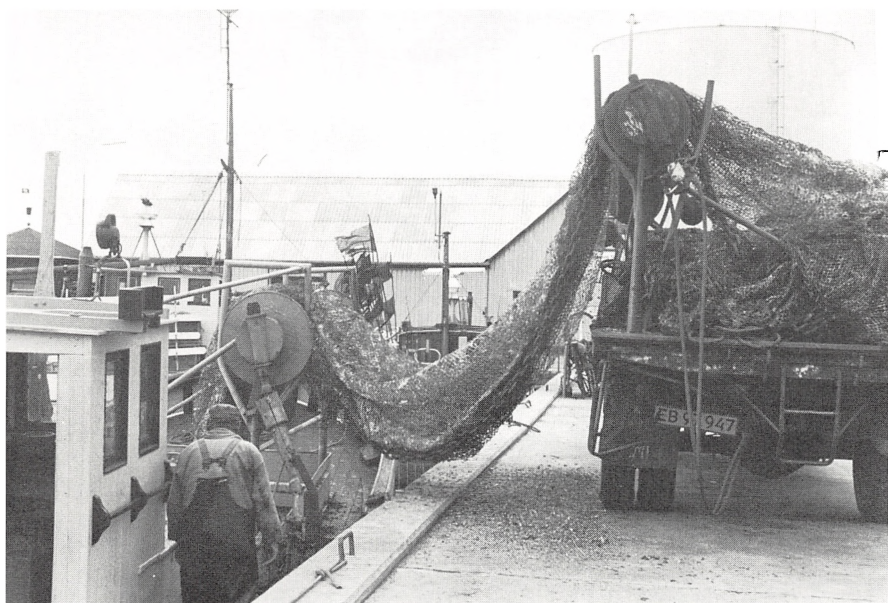

*Vinterarbejde.
Ejnar Jensen syr
kædesynk på en rad.
Grenaa.
Foto:
T. Vestergaard.*

ringede opvækstvilkår på grund af forurening, vandløbsreguleringer og tør-lægninger. Men ingen tør formodentlig påstå at kende forklaringen. Nedgangen er ikke jævnt fordelt blandt fiskerne, og den er heller ikke fordelt efter deres indsats eller dygtighed. Fangsterne er jo netop afhængige af, at ålene træffer den kyststrækning, man fisker på, og derfor er den fordelt afhængigt af sæsonens vind og vejr og mange ukendte forhold.

Ud over ressourcegrundlaget er dette fiskeris *passive karakter* kombineret med *kapital- og arbejdsintensivitet* kritiske forhold, når det gælder om at holde trit med den gennemsnitlige stigningstakt for produktivitet, omkostnings- og indtægtsniveau i erhvervslivet.

Fiskeriets *passive og stedbundne* karakter indebærer, at man ikke kan forøge udnyttelsen af redskaberne, når ellers de er sat ud i de perioder, hvor fangsten kan forventes at overstige omkostningerne. En trawl, derimod, vil ofte kunne udnyttes mere pr. dag, end den bliver i forvejen. Og man vil kunne udfylde en større del af året med aktivt fiskeri ved at flytte

Et bundgarn læsses ombord ved hjælp af vinder. Ebeltoft. Foto: T. Vestergaard.

til andre farvande efter sæsonerne. Det er tidligere set, at bundgarnsfiskere flyttede fra Bælterne til Skagen om foråret og sommeren, men det er problemfyldt, og der er ikke længere grundlag for de store fangster. Det er ålekysterne, der tæller, og de er tæt besat i forvejen.

Bundgarnsfiskeriet er *dyrt* på grund af de mange redskaber, øvrige nødvendige faciliteter og de store vedligeholdelsesudgifter. Bekosteligheden af vedligeholdelsen skyldes både redskabsmængden og det hårde slid, som redskaberne udsættes for ved at stå ude i lange perioder, under påvirkning af bølger og sollys. Et bundgarn koster, afhængig af størrelse, 10.000–80.000 kr. Sliddet varierer meget efter temperatur, vandkvalitet, stormvejr o.s.v. Men hvis uheldet er ude kan et selskab i løbet af få dage miste redskaber for adskillige hundrede tusinde kroner.

Bundgarnsfiskeriet er *arbejdskrævende*, og en stor del af årets forskelligartede opgaver kræver et kvalificeret mandskab. Der findes ingen formel fiskeruddannelse, og selv om der gøres, ville dette fiskeri næppe være centralt i undervisningen. Hvis man skal have dygtige folk, må disse have en baggrund som bundgarnsfiskere, eller også må selskabet lære dem op til de mange opgaver, som netop ikke lader sig mekanisere eller automatisere.

Bundgarnsfiskeriet har altså særlige begrænsninger i mulighederne for at

Den lokale agent for åleeksportfirmaet Th. Petersen og Co., Kolding, er kommet til Lund på Stevns for at afhente ål med en bassinbil. Foto: P. H. Moustgaard.

konkurrere med andre erhverv. Fælles med andre fiskerier har de den begrænsning, at der ikke er nogen mekanisk sammenhæng mellem arbejdsindsats og udbytte. Hertil kommer, at udbyttet i dette fiskeri sjældent kan forøges ved større arbejdsindsats med samme redskabsmængde, og at arbejdsbehovet dårligt lader sig reducere yderligere gennem mekanisering og rationalisering. Større fangst kræver flere redskaber med alt, hvad det indebærer. Desuden er det et spørgsmål, om flere redskaber inden for den kyststrækning, som et mandskab kan overkomme, giver et merudbytte, som svarer til forøgelsen i redskabsmængden, når man er ude over et vist antal.

Om et bundgarnsfiskeri skal klare sig på de vilkår afhænger i hvert enkelt tilfælde af, hvor godt fiskeriet er lokalt, hvor store reserver selskabet har i opsparet redskabskapital og materiel, og om der fra tid til anden kommer et godt år, som muliggør fornyelser.

Når dette erhverv har kunnet klare sig til i dag, hænger det sammen med de muligheder for tekniske fornyelser, som man har kunnet udnytte hidtil. Indførelsen af nylon-net i 1950'erne har gjort garnene mere holdbare og formindsket vedligeholdelsesarbejdet. Indførelsen af biler, traktorer,

Th. Petersen og Co. ved Kolding Å har gennem trekvart århundrede opkøbt ål. Firmaet ligger, som de fleste andre ålefirmaer, hvor man kan flytte ålene mellem fersk- og saltvand for at undgå sygdom. Foto: T. Vestergaard.

hydrauliske spil og vinder og nogle steder trucks og transportbånd til losning af blankfisk har fjernet en del af de tunge arbejdsbyrder. Derfor kan et mandskab i dag passe mange flere garn end før 2. verdenskrig. Men der synes at være få muligheder for yderligere rationalisering. Over for disse forhold må man så sætte tilbagegangen i fangsten af blankfisk og løn- og prisstigninger, der ikke står i forhold til dette erhvervs egen produktivitet. Men ålen er forblevet nogenlunde tro, og den er så dyr, at den hidtil har kunnet sikre et bundgarnsfiskeri i Danmark.

Der tegner sig i materialet flere strategier for at overleve:

Der er for det første dem, som fortsætter deres fiskeri på samme måde som hidtil. Men der er mange, som klarer sig ved at supplere indtægten fra andre kilder, f.eks. ved at drive andre fiskerier eller tage hyre uden for hovedsæsonen, ved at have en hustru med lønarbejde eller ved selv at tage lønarbejde. Dette sidste kan imidlertid risikere at diskvalificere én som erhvervsfisker, hvis lønindtægten overstiger 3/5 af årsindtægten.

Hvis man er oppe i årene, kan man forsøge at klare sig igennem til pensionsalderen ved at slide på det materiel, man har, og som er betalt for længe siden. Evt. kan man slagte store bundgarn og sy flere små af dem.

Som den modsatte yderlighed kan man forstærke stordriften i fortsættelse af en hidtidig stordrift og herunder fastholde en maksimal udnyttelse af redskaberne ved blankfiskeri uden for ålesæsonen. Stordriften har den fordel, at materiellet samt den for mandskabet overkommelige kyststrækning og redskabstæthed kan udnyttes optimalt.

Slutning

Selv om vægten i denne behandling er lagt på principielle forhold ved et bestemt fiskeris teknik og økonomi, så efterlader den forhåbentlig også det indtryk, at bundgarnsfiskeriets tilstand i dag ikke kun er et resultat af sådanne forhold. Det er også resultatet af en vilje til at fastholde en livsform, som ikke ubetinget er rationel i ren økonomisk forstand. Dette fiskeri er ikke blot et middel til en indtægt. Det er en del af en tilværelsesform, som er mere end pengene værd, og som en stor del af udøverne er vokset op med som medlemmer af et samfund for sig. At skifte erhverv ville for mange være lige så radikalt et skridt som at emigrere, og faktisk overvejede en af fiskerne i undersøgelsen at emigrere til Canada for at drive fiskeri med ålebundgarn fremfor at give op overfor den lokale forurening og skifte erhverv.

Litteratur:

- Betænkning angående afløsning af retten til fiskeri med ålegårde og andre særlige rettigheder til fiskeri på søterritoriet, 1955. Afgivet af den af fiskeriministeriet under 24. januar 1952 nedsatte kommission. København.
- Dansk Fiskeristat I og II 1935–36. Redigeret af A. C. Stubberg. København.
- Fiskeriberetning. Udgivet hvert år indtil 1977. Fiskeriministeriet. København.
- Housted, Erik 1980: Ålegårdsfiskeriet omkring Fredericia. I: Sjaklen nr. 12–13. Fiskeri- og Søfartsmuseet. Esbjerg.
- Lov om Saltvandsfiskeri 1965-05-26-195 med senere ændringer. 1979. Schultz/Juristforbundet. København.
- Meillassoux, Claude (1967) 1973: On the Mode of Production of the Hunting Band. I: Pierre Alexandre: French Perspectives in African Studies. Oxford.
- Meillassoux, Claude 1972: From reproduction to production. I: Economy and Society, vol. 1, nr. 1.
- Møller, Kristen 1953: Danske ålegårde og andre fiskegårde, København.
- Petersen, C. G. Joh. 1904: Aalen. København.
- Schmidt, Johs. 1912: Danske Undersøgelser i Atlanterhavet og Middelhavet over Ferskvandsaalens Biologi. Skrifter udgivne af Kommissionen for Havundersøgelser, Nr. 8. København.
- Statistisk Årbog. Hvert år. København.
- Warming, Jens 1931: Aalegaardsretten. I: Nationaløkonomisk Tidsskrift 1931: 151–162.
- Wohlfahrt, Eske 1984: Fiskerne og byen. Bagenkop – et fiskerleje gennem 100 år. Esbjerg.

Noter:

1 Undersøgelserne i marken (på kysterne) er foretaget af etnologen Poul Høst Moustgaard og etnograferne Niels Larsen og Torben Vestergaard. Der findes ikke noget statistisk grundlag for at bedømme, hvor repræsentativ undersøgelsen er, men der er tilstræbt en bred dækning både med hensyn til lokaliteter og bedriftsstørrelser. 2 Jens Warming var påvirket af den amerikanske økonom Henry George's tanker, som også er det bærende i partiet Retsforbundets ideer. Ifølge denne tankegang burde ålegårdsrettighederne, men også fiskepladser på havet, så vidt de da lod sig opmåle og vurdere, tilhøre samfundet (staten). Brugerne skulle da betale en afgift af pladserne svarende til en jordrente på land. Lignende tanker har også spillet en rolle i forsøget på at finde acceptable modeller for regulering af havfiskeriet i dag, da retsstatstanken forsøger at kombinere styring og liberalisme.

Summary

Pound net fishing and silver eels

For a couple of years the research efforts of Dansk Fiskerimuseum in Grenaa have been concentrated on eel fisheries with pound nets. This choice has been determined by the fact that professional eel fishing has remained largely unknown to a wider public although in economic importance the eel is number four among the fish species landed in Denmark. Furthermore, the technological skills involved in silver eel fishing are the exclusive property of the fishermen themselves. Unlike the sea-going fisheries, pound net fishing has offered no prospects as a market for scientifically developed equipment, which could have produced a documentation of technology.

The theoretical aim of this piece of research has been to uncover basic principles implied in this particular combination of resource and technology, and to apply these principles and their logical consequences on the attempt to explain the status and prospects of pound net fishing in Denmark. Since the turn of the century Denmark has held a prominent position in biological research on eels. The present project is an attempt to follow this lead in the field of cultural history.

Silver eels were formerly caught in large weirs or fyke nets the use of which was the privilege of coastal landowners. This privilege was abolished in 1958. The owners were compensated for the loss of this capital asset, and the tenants were to pay their rent to the state for a transitional period. Instead, other rules of access were introduced. The reasons for this measure were political and ideological. It was considered an undue inequality of opportunity that the resources of coastal fishermen, unlike those of sea-going fishermen, were not a common property resource. Nowadays silver eels are mainly caught in pound nets with fyke nets attached to them. There are presently more than 7000 pound nets registered in Denmark, and the major part is for eels.

To illustrate the specific character of pound net fishing it will be useful to compare with sea-going fisheries. The latter utilize a common property resource, the labour process is relatively short and repeatable, which allows the catch to be sold and the income to be parted in shares many times throughout the year. The instant-production of sea-going fisheries potentially allows for a pattern or mentality of instant-consumption.

The fishing grounds of pound net fishermen are common property as well, but free access is modified by regulations. The labour process is a long term annual cycle aiming at a productive period of some months in the autumn, if silver eels are the main basis. Therefore regular wages is the rule instead of sharing, which predominates in Danish sea-fisheries. Pound net fishing invites long term economizing and endurance in social relationships and work. The long term

labour investment aiming at a harvest provides pound net fishing with a formal resemblance to farming. But we are still dealing with a hunting industry and, being a passive fishing method, pound net fishing is even more of a lottery than for instance trawling.

However, the way of life of these fishermen is not derivable from their technology alone. In important respects it is determined by the relations to their social environments. In a rather summary way you could discern four different patterns. There are pound net fishermen who belong as well to the local farming community, due to descent or combined professions. This is no longer common; the paths of farming and fishing have parted. There are fishermen who form a social and moral community of their own separate from the surrounding community. In that case social codes have the opportunity of responding more directly to the conditions of fishing. There are still fishermen carrying links to landed estates in continuation of a former status as tenants or employees. To be the tenant of manorial fishing rights could be quite profitable, and a certain social and cultural distance could arise between these families and other fishermen. Finally, there are fishermen running large scale pound net enterprises and who tend to form a nation wide community of colleagues of some distinction. This, however, does not seem to contest the generally equalitarian attitude of the fishing community.

Due to the specific character of pound net fishing it compares unfavourably with the potentials for growth and productivity in other industries. Pound net fishing is capital and labour intensive, and it is passive. When the gear is set during the fishing seasons its use cannot be further intensified. The gear has to await the fish and cannot be used to pursue the fish where it may presently be found. An increase in catch requires an increase in gear. But beyond a certain point an additional pound net on the same coast will not produce a sufficient additional catch to pay for the gear. Pound net fishing has survived so far, because of the advantages drawn from nylon fibres, hydraulic capstans and winches, motorized vehicles for transport of the heavy equipment, and because of very high eel prices. But further possibilities of mechanization and rationalization are very limited.

These fishermen have employed different survival strategies according to their opportunities, and few of them seem prepared to change their trade for economic reasons alone. Pound net fishing is not just a means to an income. It is an end too, a way of life, a community membership which in some cases is maintained by means of alternative incomes.

Med liden forandring

Fastelavnssoldater

Af Arne Gammelgaard

Mandag den 5. marts 1984 kl. 8. Der er en anelse forår i luften denne fastelavnsmandag, som falder meget sent, men det er koldt og fugtigt. Niels står og venter ved hjemmet i en østjysk landsby. Lidt efter lidt kommer landsbyens drenge i alderen 10–14 år og stiller sig til disposition for det, der skal foregå de næste mange timer. Ingen kommer for sent. Der er system i det, der sattes i værk, og der er disciplin over foretagendet.

Drengene skal ud »at gå fastelavn«. Niels er konge. Han har været med fire gange tidligere. Han er den ældste, og de andre drenge viser ham den fornødne respekt. Han udøver sin autoritet roligt og selvfølgeligt. På hovedet har han en krone i »guld« fremstillet til netop hans hoved. Materialet er karton, men kronen er et helt lille kunstværk udført med snilde og kærlighed af hans mor. Hun gik straks i gang, da Niels nogle uger forinden havde fortalt, at han skulle være konge. Niels's far har fulgt med i fremstillingen af kronen og det øvrige udstyr: epauletter, bandolerer og armbånd til årets »konge« med al den sagkundskab, der følger af selv at have været det hele igennem på nøjagtig samme måde 25 år tidligere. Sablen alene er ikke til éngangsbrug. Den er af solidt materiale i naturtro gengivelse af en rigtig sabel, og den har været i brug mange tidligere år.

På samme måde som kongen og i tilstræbt overensstemmelse med deres rang bærer de andre drenge også strålende uniformsgenstande. De stiller op på række i størrelsesorden, og da kongen mønstrer sine soldater inden afgang, viser det sig, at der er et umiskendeligt hengemt præg over uniformeringen. Også på dette felt præges det hele af tradition og disciplin. Hæren er nu klar til at begynde sin tur rundt til sognets gårde og huse for at samle penge ind til den traditionelle fest samme aften.

Den historiske oprindelse

Oprindelsen til denne tradition, sådan som den med forbavsende styrke og kontinuitet synes at holde sig, vil det i dette østjyske område være naturligt at søge i skikken med ringridning og omridt med påfølgende fest, som det skildres af H. F. Feilberg i *Dansk Bondeliv* og i skikken med gadelam og gadebasse.

De bærende elementer i de unges tradition er så let genkendelige i den måde, fastelavnssoldaterne fungerer på, at det er rimeligt at antage, at børnene har »leget med«, medens den oprindelige tradition blev håndhævet, og at børnene har ført den videre alene, efter at landsbyernes ungdomskultur ændredes omkring år 1900. Adskillige steder holdt karlene dog traditionen vedlige til op imod 1940.

Det er ikke opgaven her at søge beskrevet, hvorfor *landsbyungdommen* ikke førte traditionen videre. Væk er den i hvert fald, men en række årsager hertil er ikke svære at få øje på: Med intensiveringen af landbruget fra midten af 1880'erne kommer der instabilitet ind i landsbymiljøet. Mobiliteten bliver større, den talmæssige fordeling mellem karle og piger kommer ud af balance. En effektiv og »moderne« indstilling til tilværelsen bragte nedravede skikke i miskredit. Ungdommen opgav dem, men hos børnene overlevede nogle af dem. På Hammel-egnen altså fastelavnssoldaternes march og efterfølgende fest, i 1985 således 70–80 steder.

Men hvordan er så sammenhængen mellem karlenes ringridning med prangende uniformering, besøg på de enkelte gårde o.s.v. og drengenes nogenlunde tilsvarende manøvrer? Er der i det hele taget en sammenhæng? Ingen, hverken børn eller voksne blandt dem, som har været med de seneste år, kender noget til oprindelsen af den skik, der så selvfølgelig og samvittighedsfuldt føres videre. Man giver alene udtryk for, at det er »en meget gammel skik her på egnen«.

H. F. Feilberg fortæller i *Dansk Bondeliv*, som udkom første gang i 1889, om karlenes omridt, som det ved fastelavn finder sted »øster på« og siger så: »Drengene følger med liden forandring den samme skik, rigtignok med den forskel, at de må bruge deres ben som rideheste.« Stadig ifølge Feilberg marcherer flokken fra gård til gård, synger, modtager en gave, inviterer til fest og marcherer videre. Om aftenen er der fest, og kongen skal danse den første dans, og »der er altid tavs og nysgerrig forventning, indtil han har valgt en dronning«.

I *Østjysk Hjemstavn*, 1938, beretter Søren Eriksen, Svenstrup ved Hammel om, hvordan han i 1867 som 10-årig var med til at »gå fastelavn« på fastelavnssøndag: »Vi mødte hos den kårede konge pyntet efter alle kun-

Karlene er klar til at »ride fastelavn«. Det er i Skjoldlev i 1912. De meniges beskedne flok på højre fløj består af 6 ryttere. Længst til venstre en forrider, der skulle varsko om optogets ankomst, dernæst følger en musiker og – flankeret af de to fanebærere – konge og prins. I midten klovn. Hans gangser ser nok ud til at kunne imødekomme beskrivelsen af en »bajads«, der omtales af August F. Schmidt: »– han red på et helmis så usselt, at når vi fik i halen af det, kunne vi rive det omkuld.« Billedet er taget foran forsamlingshuset og har tilhørt Aksel Nedergaard, Skjoldlev. To af hans brødre er med: venstre fanebærer og menig nr. tre fra højre. Aksel Nedergaard selv har gået fastelavn flere gange og bedyrer, at bortset fra hestene var det det samme hos karle og drenge. (Lokalthistorisk Samling, Hammel).

stens regler med kulørt papir og flagrende papir i hatten; marcherende fra gård til gård fik vi vore æbleskiver og vor skilling på rejsen«.

Samme sted, har Mine Sørensen, Sall, i 1976 skrevet en artikel, som fortæller om, hvordan drengene i god tid før fastelavn holder en generalforsamling, hvor de vælger konge, kronprins, kaptajn, kasserer, fire fanebærere og en klovn. Valgets resultat holdes hemmeligt, og det er derfor nødvendigt, at mødestedet heller ikke er kendt af nogen. Mine Sørensen gengiver både den sang, der synges ved marchens forskellige mål og ved den efterfølgende fest. Hun anfører, at hendes mor, som var født i 1884,

Et stykke tid inden fastelavn 1985 – i Sall var det den 20. januar – mødes drengene til det forberedende møde. De, som har været med før, instruerer de nye. Her drejer det sig om uniformeringen. Drengen til højre er den vordende konge. I 1984 var han klovn. I Sall er det tradition, at ældste dreng i 7. klasse bliver konge, og han skal have været med hvert år. De to skråremme angiver, at bæreren er enten forreste fanebærer eller officer. (Fot. Steen Nielsen, Sall).

bekræftede, at det er de samme sange, som hun havde kendt hele sit liv. Sangene har aldrig været trykt, men bliver skrevet op på tavlen i skolen lige før fastelavn. Så skriver drengene dem af og lærer dem udenad.

Henning Taankvist, tidligere Skjolddelev ved Hammel, fortæller om sine oplevelser som fastelavnssoldat i årene 1948–56:

»I Skjolddelev og byerne i nærheden var det almindeligt, at drengene »gik fastelavn« fastelavnssøndag. Det var som nævnt kun drengene, der gik fastelavn, pigerne deltog ikke. Det var ligeledes drengene, der helt og holdent forestod arrangementet i alle detaljer – lige fra bestilling af musik, bestilling af krosal, kaffe, brød m.v. til ansvaret for økonomien. Jeg mindes ikke, at nogen voksen blandede sig i disse forhold, men de har jo selvfølgelig nok diskret overvåget det hele.

Instruktionen i kongens hjem omfatter også indøvelse af marchen og opstillingen ved målene. På grund af det kolde vejr foregik det indendøre, og kongens mor måtte 5-6 gange fra den tilstødende stue agere beboer, som får besøg. Kaptajnen fører kommandoen. (Fot. Steen Nielsen, Sall).

Planlægningen begyndte gerne i januar måned. Nogle af de ældste drenge snakkede sammen i skolefrikvartererne og fik fordelt opgaverne – de små drenge blev betragtet som et nødvendigt onde og havde ikke meget at sige. Jeg deltog i årene 1948–56, og i de første af disse år var der stadig problemer med rationeringer. Derfor startede vi nogle dage i forvejen med at samle kaffemærker ind – og vistnok også sukermærker, og vi samlede også brændsel til opvarmning af krosalen.

Når alle de praktiske ting var klaret, ventede vi spændt på fastelavns-søndag – og hvor vi var spændte. Tidlig søndag morgen – jeg tror så tidligt som ved 7-tiden – startede drengene i de 4 ældste skoleårgange så på rundturen til alle gårde og huse i Skjoldlev by og opland. Først alle beboelser i oplandet. Turen gik til »Svinget«, videre til Skjoldlev Mark, så til Vesterkjær, Hummeluhre, Højvang, Mødal og endelig Skjoldlev igen – en spadseretur, der nok skal være sine ca. 15 km, så det var faktisk nogle ret trætte og forkomne drenge, der vendte tilbage. Og sultne! – det var skik, at alle spiste hos »kronprinsen«, og det var ikke få frikadeller og kartofler, der blev sat til livs ved disse lejligheder.

Efter middagen fortsatte vi med rundturen i Skjoldlev by, og nu deltog de 3 mindste årgange. Som regel var vi færdige ved tre-halvfjretiden.

Hvad gik det så ud på? Ja, det drejede sig jo om at samle penge til den fest, der blev holdt samme aften, og hvor både børn og voksne deltog, men mere om det senere.

Vi var først og fremmest udklædt som soldater. På rundturen indskrænkede det sig nu til sabel og skråhue og måske et par ordener, for vi skulle jo også være varmt påklædt – det var iøvrigt lidt af et problem dengang for nogle af os – så der var jo grænser for den uniformering, vi kunne klare. Selv syntes vi selvfølgelig, vi var flotte, men billeder fra dengang afslører jo, at det var en forpjusket og forfrossen flok, der vandrede rundt.

Vi var organiseret med konge, kronprins, kasserer, fanebærere og general og resten som menige. Posterne blev vel fordelt efter den hakkeorden, der nu engang findes alle steder. Valget af kronprins var for så vidt det vigtigste, dels fordi der jo skulle spises i hans hjem, og dels fordi han så året efter blev konge, og det var da noget, vi alle gerne ville opnå, men som kun de færreste ifølge sagens natur nåede.

Vi havde 2 faner og en pengetaske, og disse ting blev altid opbevaret hos den, der skulle være konge i det kommende år. Det var også ham, der skulle sørge for at få gang i tingene i god tid før fastelavn.

Så startede vi altså på vores rundtur. Vi stillede op med fanerne forrest, så kongen alene, dernæst de menige 2 og 2 efter alder og sidst kronprinsen – generalerne gik på siden af geleddet og skulle sørge for ro og orden, og at alle fulgte med. Når vi gjorde holdt ved huse og gårde, stillede vi op med front mod stuehuset og med fanerne på højre fløj, og så sang vi fastelavnssangen, og mens det foregik, kom beboerne ud på trappen og lyttede. Så indsamlede kassereren den pengegave, man ønskede at give, og så takkede vi med det sidste vers. Jeg kan desværre kun huske første vers, et par linier af andet, og det meste af tredje, og det er egentlig underligt, for jeg må have sunget den sang hundredvis af gange som barn.

Når vi ud på eftermiddagen var færdige, gik vi hver til sit, og nu blev det for alvor spændende, for nu skulle stadstøjet prøves og være klar til ballet samme aften. Vi var i hvid skjorte og mørke bukser. Vi havde skråhue med kvast og sabel i skuldergehæng, og vi havde epauletter og ordener og guldgaloner syet på bukserne – alt i alt har vore mødre haft et frygteligt mas med vort udstyr, men det tænkte vi nu ikke meget over. Kongen og kronprinsen havde forøvrigt kroner på i stedet for skråhuer.

Så oprandt aftenen. Alle soldaterne samledes i et sidelokale til krosalen, hvor forældre, bedsteforældre, søskende og karle og piger sad på bænke langs væggen og ventede. Når alt var klart, gik fløjdørene op, og

mens musikken spillede, marcherede vi rundt i salen, mens vi sang fastelavnssangen. Så kom aftenens højdepunkt, for nu skulle kongen og kronprinsen krone dronningen og kronprinsessen – og jeg kan forsikre, at det var et par nervøse drenge, der måtte over gulvet og sætte kronen på de piger, der var valgt (pigerne har sikkert været lige så nervøse) – og så skulle de to par danse salen rundt og under fanerne. Derefter inklinerede de øvrige soldater for hver sin dame til resten af dansen.

Derefter var der almindelig dans resten af aftenen, og der blev serveret kaffe og brød for de voksne og sodavand og brød for børnene. Det spændende var så, om pengene slog til, og det gjorde de som regel – der kunne måske endda være et lille overskud, som blev delt ligeligt mellem drengene.

Traditionen med at krone dronning og kronprinsesse kan nok fortjene et par ord mere. Man må forstå, at selv om piger og drenge gik sammen i skole, så var der ikke meget samkvem. Drengene kunne jo ikke lege med »tøserne« og omvendt. Alligevel var de ældste jo begyndt at skæve interesseret til hinanden, men meget diskret for ikke at blive drillet.

Ligesom kronprinsen avancerede til konge, så var det som regel den samme pige, der blev først kronprinsesse og året efter dronning. Det var lidt af et prestigetab, hvis ikke denne regel blev fulgt, og det tog vi faktisk meget hensyn til. Derfor var valget af kronprinsesse særlig interessant, og det var genstand for indgående drøftelser på forhånd mellem de store drenge med »følere« til pigernes kreds for at være sikker på, at den udvalgte indvilligede i valget. Det var altså nøje planlagt, og alligevel kunne der blive problemer. Jeg husker, at »min« dronning var blevet sky og i lang tid sad i garderoben, før hun ved hjælp af kraftige overtalelser fra de andre piger ville indfinde sig i salen. Enhver kan sikkert forestille sig mine følelser, mens det stod på. Nå, det faldt i lave, og det er sjovt nu at tænke tilbage på.«

Såvidt Henning Taankvist. Jeg har selv flere gange set hæren på march fra gård til gård. To gange har jeg haft lejlighed til at blive direkte konfronteret med fænomenet. Til fastelavn 1976 havde jeg sat mig for at se starten i Skjød. Det år var der så mange drenge, at man valgte at dele »hæren« i to hold. Så kunne man komme hele sognet rundt. Det var et meget vådt og tungt føre med snesjap og tåge, så nogle af de mindste drenge, som kun var 9–10 år gamle, skulle nok få brug for al den tapperhed og beslutsomhed, som deres ansigtsudtryk røbede.

Da jeg et par timer senere så »soldaterne« bjerge sig op på vejen mellem Skjød og Hammel efter at have passeret en stor pløjemark, var det klart, at de havde fået brug for al deres tapperhed og beslutsomhed. Men det var

Om morgenen gør mor sin dreng klar til marchen. På grund af kulden blev det accepteret, at man bar en strikket hue under den tynde uniformshue. Jespers vinkel på venstre ærme angiver, at han er fanebærer til venstre – dog ikke forrest, da de to fanebærere i front har dobbelt bandoler. (Fot. Steen Nielsen, Sall).

også tydeligt, at kongen, kammeraterne, forældrene samt en ukendt lang tradition uden videre var med til at stive soldaterne godt af.

En anden gang i fastelavn 1982 var jeg til stede i et hjem, som blev gæstet af »soldaterne«. Det var i Farre. »Hæren« var på en halv snes drenge. I eksemplarisk orden modtog drengene værtindens tilsynekomst i døren. De sang, afleverede invitationen, fik det forventede beløb og marcherede af sted igen.

Fastelavnssoldater i Farre, 1960. Billedet er taget foran skolen, hvor læreren, Aage Helbo, gennem årtier var traditionen en god støtte. (Lokalhistorisk Samling, Hammel).

Kongen og hans mænd

Alle steder synes hæren at have konge, kronprins, kasserer og fanebærer. Normalt er der kun én fane med, men ofte to. Fanebærernes funktion er klar: de skal bære fanen under turen rundt i området og under indmarchen ved festen om aftenen. Kassererens rolle er lige så klar: det er ham, der tager imod pengene, og det er ham, der står for betaling af musikken, leje af lokaler og for betaling af traktement.

Kongens rolle er også klart defineret: han skal nyde kammeraternes almindelige tillid og respekt. Da udvælgelsen foregår på demokratisk vis, behøver man ikke at ligge under for den førertendens, som ellers ofte er karakteristisk i drengegrupper. Det er derfor sjældent, at klassens stærkeste dreng vælges til konge. Ham er der til gengæld brug for til en anden opgave, som jeg vil vende tilbage til. Kongen skal være anerkendt som en flink fyr, men han skal også være præsentabel og rimeligt selvsikker – og han skal kunne danse.

Kronprinsen – eller bare prinsen – er mange steder så meget kronprins, at det allerede ved valget af ham står fast, at han bliver næste års konge. Nogle steder er det prinsen, som i det spændingsfyldte øjeblik, hvor dronningen skal vælges, går over gulvet, bukker for den udvalgte og fører hende

over til kongen. I Houlbjerg, fortæller Søren Christensen, født i 1907 og fastelavnssoldat i 1917–1918, var det skik, at prinsen, som her kaldtes »kongens tjener«, skulle klare dronningevalget på den måde, at han fik bind for øjnene og derefter måtte styre tværs over gulvet. Den pige, han først kom til at røre ved, blev dronning. Når hun var afleveret til kongen, fik han bind for øjnene igen, og endnu en gang gik turen over gulvet til pigerne for at lade skæbnen afgøre, hvem han selv skulle have som kronprinsesse.

Det var lidt om de fire faste »embeder« i hæren, men der er andre poster. I nogle sogne, f.eks. Skjørring ved Galten, er både kongen og kronprinsen forsynet med hver sin tjener. Andre steder har alene kongen en tjener. Nøjagtig det samme var ifølge H. F. Feilberg tilfældet ved karlenes omridt. Men der er endnu et par funktioner, som er faste, selv om betegnelsen og til dels opgaven er uklar. Først kommandanten. Han kaldes nogle steder kap-tajn, andre steder general. Hans opgave er dog overalt den samme: han fører kommandoen under marchen. Han sørger for, at der er orden og disciplin, når soldaterne går fra sted til sted, og især når der gøres holdt ved de enkelte hjem, hvor der skal synges og indkasseres penge. Det er ham, der – undertiden med nok så håndfaste midler – indskærper de mindste drenge den fornødne alvor og respekt og får dem til at følge trop. Skulle hæren komme ind på naboherens territorium, er der straks mulighed for konflikt. Så er det kommandanten, kammeraterne sætter deres lid til. Det er i denne bestilling, at klassens stærke dreng har sin chance. I Houlbjerg som så mange andre steder var der altid øretæver i luften, når drengene somme tider af vanvare, somme tider med vilje stødte sammen med drenge fra nabodistriktet.

Den sidste »embedsmand« – eller officer – er klovn. Alt tyder på, at hans eksistens i hæren er af samme ælde som de andres. Det har tit været nødvendigt at se bort fra hans funktion, fordi den var upopulær og iøvrigt vanskelig at varetage tilfredsstillende. Hans opgave er – med kommandantens fulde billigelse – at »lave kunster« ved besøgene under marchen. Det er indlysende, at den balancegang, som er nødvendig for at bevare den traditionelle respektabilitet, kan være så krævende, at ingen har mod til at påtage sig ansvaret. Både H. F. Feilberg og August F. Schmidt i Fra julestue til Valborgblus omtaler denne figur under forskellige navne: bajads, klovn, nar, »ringeste dreng«.

Sangene

Når drengene under marchen står opmarcheret ved det hjem, der gæstes, venter man, indtil vært eller værtinde er kommet til stede. Så synges første

Hæren under et besøg på ruten. I Sall er der seks faner med, parvis. Bag de to forreste: konge, prins og kasserer. Så følger mellemste fanebærere efterfulgt af de meniges gruppe, som i 1985 kun var tre mand stærk. Til sidst bageste fanebærere. Drengen uden for geleddet er kaptajnen. Inden der bankes på, placeres de to forreste faner symmetrisk med spidsen foroven i dørkarmen. (Fot. Steen Nielsen, Sall).

sang, som normalt har to vers og indeholder en anmodning om en penge-gave. Når denne er præsteret, og den er afhængig af, om giverne agter at gå med til festen eller ej, følger et takkevers, som indeholder invitation til den planlagte fest. Her skal gengives et par eksempler på disse sange.

Fastelavnssang fra Lyngå:

Vi Lyngå raske drenge
forsamlet er i dag.
Og vi har bud til eder
her i vort muntre lag.
Nu vil vi eder bede
så vennelig og from
at I os lidt vil give
alt, hvad I synes om.

Ja tak så skal I have
for gaven I os gav.
Den var for os velsignet
alt til vort store tab.
Vor gryde gik i stykker
den var af ægte guld
og dertil var den prydet
af ædelstene fuld.

Takkevers:

Farvel og tak vi byde fro
så mange som vi ere.
Gid lykkens blomst må hos jer gro
det skal vort ønske være.

Fastelavnssangen fra Skjoldelev har omtrent samme indhold:

Goddag I gode venner, vi jer besøge vil.
Thi vi har taget skade og I kan hjælpe til.
Vor gryde, den blev borte, som guldbeslagen var.
Alt med de ædle stene, så smuk som gryden var.

For gryden, som blev borte, vi beder eder om.
At I en gave giver, alt som I synes om.
????
????

For gaven I har givet, I takke have skal.
Vi byder eder alle i aften til vort bal.
Og nu skal hatten svinges med glade hurra-råb.
(En hilsen vi jer bringe)? fra Skjoldelevs unge håb.

Sangene er forskellige, men flere er så lidt forskellige fra andre, at den fælles grundidé udtrykkes med næsten de samme ord og vendinger. Et gennemgående træk synes at være, at der er noget galt med »fødderne«. Selv om der startes meget pænt i et bestemt versemål, bliver der i anden eller en senere linie anvendt elementer, som slår rytmen i stykker.

Gunnar Madsen, der kom til Gylling som lærer i 1933, iagttog den gamle skik med interesse, men ville bøde lidt på de haltende rytmer og indøvede en ny sang med skyldig hensyntagen til den gamles informative indhold.

Da det så gik løs, og drengene var alene, lyttede han spændt og hørte – den gamle sang.

I Gylling har traditionen iøvrigt været knyttet stærkt til skolen lige siden 1934, og der er som en undtagelse her oparbejdet en tradition for, at pigerne også er med.

Den sang, som Gunnar Madsen i 1933 ikke kunne få ændret, og som han siden affandt sig med, har disse vers:

Her kommer vi lystige drenge
og fanen den bringer vi med.
Til morskab for gamle og unge
vi drager fra sted til sted.

Vi tager den frihed at bede
om en gave I skænke os vil.
Så vi kan en aften med glæde
svinge pigerne i dans efter spil.

Er rytmen end en blanding af et par forskellige versemål, så er der dog en vis konsekvens i rimet i 2. og 4. linie.

Den sang, som var i brug i Farre indtil ca. 1970, udmærkede sig blandt andet ved mangelen på rim:

Nu har vi fastelavn igen, det er en herlig tid,
så går vi rundt til hver mands dør og byder til en fest,
den fest som vi nu holde vil er for at more damerne
og de, der ønsker at gå med, må møde klokken 7.

Nu takker vi for gaven god som I skænket har
vi ønsker alle og enhver en lykkelig fastelavn
og når vi nu som alle vil more os i fastelavn
så møder I ved denne tid i vort forsamlingshus.

Ja, tiden den går hurtigt her, vi må ej tøve mer,
så går vi til et andet sted og byder også der,
og nu farvel vi siger jer og tak for eders gæstfrihed,
og dermed vil vi synge højt tre gange højt hurra
hurra–hurra–hurra

Også i Farre skurrede det i en musikalsk lærers øre, så han forbedrede den lokale variant. Hans version, som nu bruges i sognet, lyder således:

Vi rundt i landet travet,
for nu er det fastelavn,
vi går for at få lidt gaver
og bringe en fest i havn.

Ja, fest vil vi gerne holde
og damerne mere der,
men penge besvær kan volde,
og derfor vi kommer her.

For kongen og hans følge
i vanskeligheder er,
vor nød vil vi slet ikke dølg,
om støtte vi beder jer.

Takkevers:

Vi takker for jeres gave,
mød frem, vi dernæst jer ber'
ved festen, som vi skal lave –
velkommen vi byder jer.

Pengegaven

Mine Sørensen, Sall, har kendt og været med til at vedligeholde traditionen, men samtidig har hun været en intens iagttagere af de små forandringer eller tilpasninger, som har fundet sted. Marchen er f.eks. flyttet til lørdag, fordi fastelavnsmandag ikke længere er skolefridag. Hun har også prøvet at følge med i, hvorledes det indsamlede beløb automatisk er blevet »pristals-reguleret«.

I 1976 blev der i Sall samlet 2100 kr. ind. Da udgifterne til festen var afholdt, var der så mange penge tilbage, at der til sidst blev 90 kr. til fastelavnssoldaterne hver. På grund af drengenes beskedne antal dette år blev beløbet forholdsvis stort. Et sådant overskud er selvfølgelig ikke uvelkomment, men det er helt åbenbart ikke meningen, at beløbet, der kommer den enkelte til gode, skal søges maximeret. Pengene skal først og fremmest bruges til at lave fest for.

Aarhus Stiftstidende refererer hvert år mange af resultaterne. I 1977 skrev avisen engageret om Hørning-beboernes ønske om at genoplive den gamle fastelavnstradition, som i nogle år ikke havde fungeret. Man konstaterer efter vellykket march og fest, at drengene, som alle var i alderen 9–14 år, havde indsamlet 3445 kr. Altså traditionen faldt helt på plads efter

Kongen og dronningen under dansen. Kongen har fire vinkler på ærmet. I Sall ser proceduren for festen således ud: Drengene marcherer ind i salen og ud igen – tre gange. Sidste gang har hver dreng en hue med til sin pige. Fordelingen af pigerne blev foretaget ved det forberedende møde, men er hemmelig. Yngste menige henter først sin pige, dernæst videre i aldersorden til og med klovnene, som også under festen forventes at være aktiv som sådan. I Sall havde han i 1985 sin hue til pigen gemt i bunden af en gammel taske og måtte først fjerne nogle tomme flasker og et par træsko, inden han »fandt« huen. Kaptajnen henter først sin egen pige, dernæst prinsens og til sidst dronningen. Drengene overrækker pigerne huen, men inden den må sættes på, synges »Der er et yndigt land«. Så danser soldaterne med deres pige. Derefter er der traktament – sodavand og boller – og hermed er det regelbundne afsnit af festen forbi. Den fortsætter med almindeligt bal. (Fot. Steen Nielsen, Sall).

genoplivningen, og økonomisk blev resultatet også af samme solide størrelsesorden.

Aarhus Stiftstidende bragte i 1984 f.eks. følgende resultater: Sall: 13 drenge, 4000 kr., Bøstrup: 14 drenge, 2860 kr., Velle: 3400 kr., og fra Haurum meddeles, at der er indsamlet 4758 kr., mens drengenes antal ikke angives. I Thorsø var beløbet i 1984 5600 kr. Det er ganske betydelige

I smuk ensartet uniformering har drengene i Skjørring i 1964 taget opstilling i forsamlingshuset ved begyndelsen af festen om aftenen. (Foto tilhørende fhv. førstelærer Hans V. Elmer, Skjørring).

beløb, som det ses, og et sikkert tegn på, at folk ønsker dette fænomen bevaret.

Der er normalt ingen organisation bagved, og det er jo en del af idégrundlaget, at en eller flere af drengene skal tage initiativet. Men uden forældrenes bevidste ønske om medvirken gik det højst sandsynligt ikke. Hist og her er traditionen blevet brudt for en tid, og der bliver måske taget initiativ til at komme igang igen. Som nævnt i Hørning i 1977. I Thorsø var situationen – også i 1977 – den samme. Her var det husmoderforeningen, som fik fyret op under drengene, og som siden har holdt gryden i kog. At drengenes aktivitet så godt som altid har nydt godt af lærerens velvilje er godtgjort tilstrækkeligt, men det er også evident, at traditionen har klaret sig hen over skolernes centralisering.

Festen

Aftenen oprinder. Forældre, små og store søskende samt alle de andre, der har taget imod invitationen, sidder og venter – og især venter pigerne. Soldaternes jævnaldrende sidder på række i den ene side af salen.

Musikken sætter ind. Døren går op til sidelokalet, og ind marcherer

drengene. Med fanen i spidsen tager de turen rundt i salen, og endnu engang mønstrer interesserede blikke uniformeringen. Det har i de fleste tilfælde været nødvendigt at give uniformseffekterne en lille opfriskning. Især skal kongen tage sig præsentabel ud. Når musikken stopper, og drengene står på række lige overfor pigerne, men i modsat side af salen, hviler alles øjne på ham. Under absolut stilhed og for nogle i ulidelig spænding går han over gulvet og inklinerer for den pige, som skal være hans dronning. I Houlbjerg og Skjolddelev var det lille raffinement indlagt, at kronprinsen henter pigen og fører hende over til kongen. I Farre bliver kronerne båret ind og sat på kongens og kronprinsens hoveder. Derefter kroner de dronning og kronprinsesse.

Når kroningen er overstået, danser konge og dronning alene rundt i salen. Derefter er initiativet overladt til de andre soldater. I Skjød er det tradition, at pigerne får en sløjfe af den dreng, de danser den første dans med. Børnene danser alene en tid, så bliver der pause. Nu skal traktementet nydes. Det var tidligere kakao og boller, men selv om kakaoen hårdnakket har holdt stand, og mange steder stadig gør det, har sodavand og coca cola vundet stærkt frem.

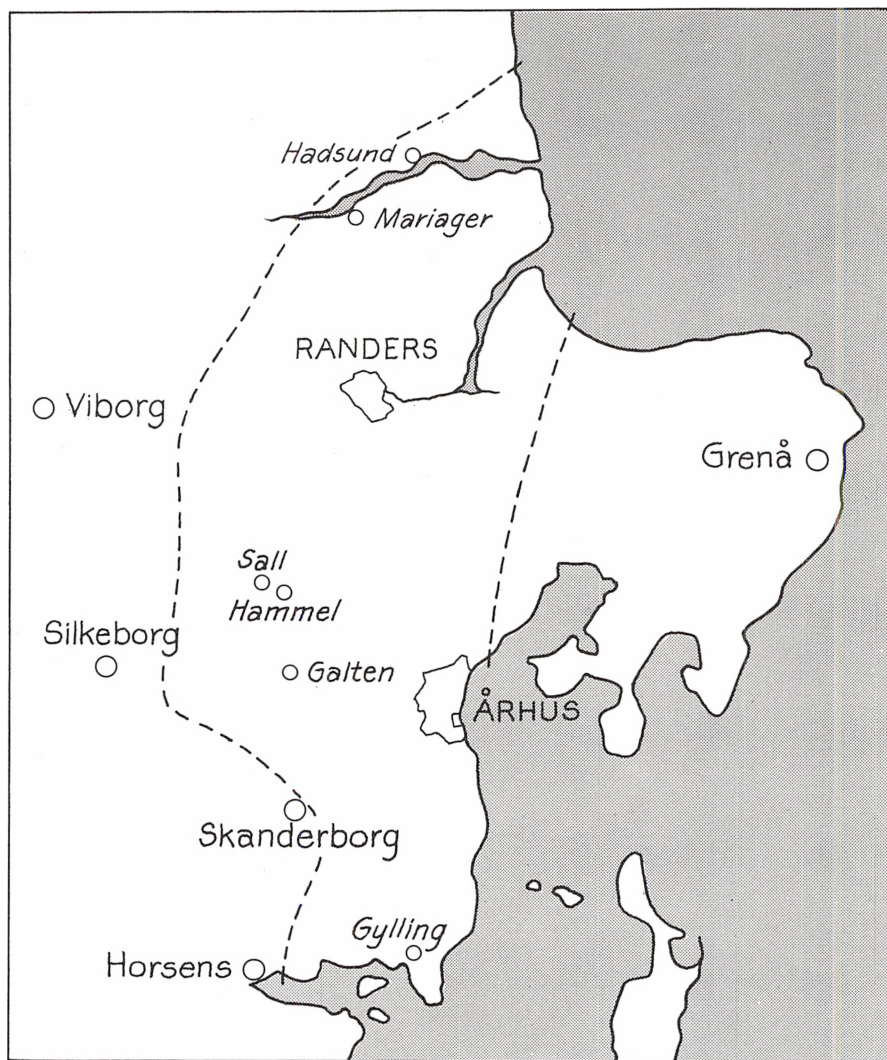
Hermed er festen forbi. Med usvigelig sikkerhed vil en fest blive gennemført samme sted med samme indhold næste år. Også de fleste af aktørerne vil være de samme. Kun kongen og hans jævnaldrende vil ikke være med mere. De har til gengæld fået et minde for livet.

Den geografiske udbredelse

Også når den geografiske udbredelse af fænomenet skal bestemmes, er det nærliggende at skele til August F. Schmidts beskrivelse af den udbredelse, han konstaterer for skikken med gadelam og gadebasse. Han taler om »egnen bag Århus«, men lader dette begreb blive så omfattende, at det nærmest dækker hele det vide begreb Østjylland. Fastelavnssoldaterne har helt tydeligt deres kerneområde i egnen bag Århus, men i et mere begrænset område.

Mod syd danner Horsens Fjord stort set grænse, og mod nord fortaber skikken sig i egnene nord for Randers. I Mørke-Hornslet går drengene ikke fastelavn og har næppe nogensinde gjort det. I området lige vest for, i Todbjerg, Hårup og Mejlby, kender man traditionen og holder den vedlige. I det modsatte hjørne af området, i Hylke, kendes traditionen ikke, men den har været opretholdt i nabosognet Fruering. Mod vest ser Gudenåen ud til at være grænse indtil Bjerringbro.

Det ser således ud til, at traditionen er knyttet til den gode lerjord i Østjylland. Og en naturlig forudsætning er da også dermed opfyldt, idet

landsbysamfundene her stadig ikke er mere spredte, end at det er muligt at nå rundt – til fods – på en dags tid. Altså en sammenhæng med den klassiske kultur- og sprogrænse op igennem Jylland. Selv rationaliseringen af skolevæsenet har traditionen kunnet marchere igennem. De gamle landsbysamfund kæmper, især efter kommunesammenlægningen i 1970, en beslutsom kamp for at bevare deres identitet. De tapre fastelavnsdrenge er nok her i slutningen af det 20. århundrede med til at forsvare denne identitet.

Zusammenfassung

Faschingssoldaten

Jedes Jahr zu Fasching findet im mittleren Teil von Ostjütland ein Ereignis statt, das auf einer gut 100-jährigen Tradition basiert.

Jugendliche im Alter von 10 bis 14 Jahren kleiden sich in Uniformen und gehen in militärischer Ordnung von Haus zu Haus, wo sie Geld für ein Fest erbitten. Den Führer der Knaben heissen sie »König«. Er ist der älteste von ihnen und sucht sich eine »Königin« aus, mit der er zu Beginn des Festes tanzen soll.

Die Knaben legen selbst das ganze Fest zurecht. Es findet keine organisierte Teilnahme von Eltern oder anderen Erwachsenen statt, sie leisten jedoch bereitwillig die praktische und finanzielle Unterstützung, welche die Tradition erfordert.

Der Brauch wird in den Städten der Region nicht in Ehren gehalten, sondern nur in den Dörfern. Es sieht dabei aus, als könnte die Aufrechterhaltung des Brauches Beitrag zur Erhaltung einer lokalen Identität leisten, die sonst droht, mit der Zentralisierung aufgelöst zu werden.

Der Brauch scheint sich aus zwei sozio-kulturellen Organisationen entwickelt zu haben, die bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts von grösster Bedeutung für die Jugend der alten, geschlossenen Dorfgemeinden waren: das Ringreiten und die systematisierte paarweise Verteilung der Jugendlichen für das kommende Jahr.

Die Kinder haben den Jugendlichen nachgeahmt, und als in der ländlichen Gesellschaft die Mägde und Knechte immer weniger wurden, ging der Brauch von dieser Gruppe auf die Kinder über. Dieser allmähliche Wandel des Brauches war endgültig um 1935 vollbracht.

Bjerregaards ordsprogssamling

*Forelæsning ved bifagseksamen i
Nordisk Folkemindevidenskab, 1985*

Af Inge-Lise Overballe

Niels Peter Kristensen Bjerregaard blev født i 1880 i Gjerlev og døde i 1955 i Skive i en alder af knap 75 år. Han tog lærereksamen i 1906 og var lærer i Aalestrup (i det vestlige Himmerland) 1906–10 og i Skive 1910–46.

10–15 km nordøst for Randers ligger Gjerlev, som er Bjerregaards fødeby og centrum for samlingen. Det er i denne by, Bjerregaard har gjort de fleste optegnelser, men der er også mange fra naboerne Blendstrup og Hald og et mindre antal fra Aalestrup. Der er næsten ingen optegnelser fra Skive, hvor Bjerregaard var bosat, da han sendte optegnelserne ind til Dansk Folkemindesamling i 1914.

Bjerregaard har ikke præciseret, hvornår han har optegnet ordsprogene, men det må være i begyndelsen af vort århundrede. Samlingen omfatter ialt 652 optegnelser, heraf er 84 på rigsmål og resten på dialekt. De fleste optegnelser rummer kun selve ordsproget og en stedsangivelse, men ret mange af dem er kommenterede, enten med en forklaring på betydning eller brug, eller med en oplysning om en bestemt konkret situation, hvor ordsproget er blevet brugt. Bjerregaard navngiver især meddelere med høj status, f.eks. gårdmandsfolk, men sjældent folk med lav status, f.eks. husmandsfolk, karle og piger (der ér undtagelser).

Når man gennemgår samlingen, kan man let få det indtryk, at det især er gårdmandsfolk, der bruger ordsprog, men forklaringen er nok snarere, at Bjerregaard fortrinsvis har plejet omgang med folk fra samme sociale lag, som han selv kommer fra, dvs. et socialt mellemtrin. Samme efternavn på nogle af meddelerne, henholdsvis gårdmænd og gårdmandskoner, indicerer, at det drejer sig om ægtepar, der har hørt til Bjerregaards omgangskreds.

Sammen med optegnelserne indsendte Bjerregaard et brev til Dansk Folkemindesamling, hvori han skriver, at han håber, forskerne kan drage

nytte af samlingen. Samtidig oplyser han, at han har gjort sig overvejelser over, om de »uhøviske« ordsprog skulle med, og han er kommet til det resultat, at de ikke bør udelukkes. Det kan man jo kun glæde sig over, når man lever i en mindre bornert tid.

I brevet er der ingen oplysninger om, hvilke kriterier Bjerregaard har indsamlet efter, men det fremgår af selve samlingen, at han har haft svært ved at sætte skarpe grænser for, hvad der skulle optegnes. Det er heller ikke så mærkeligt, for de lærde strides stadig om, hvad et ordsprog egentlig er, og Bjerregaard var jo ikke selv ordsprogsforsker. Han havde heller ikke mulighed for at orientere sig i den forskning, der står til rådighed i dag, for alle de banebrydende værker er først udkommet langt senere. Det gælder f.eks. Archer Taylors: »The Proverb« fra 1931, Johs. Brøndum-Nielsens: »Danske Ordsprog« fra 1942 og Iver Kjærs og Bengt Holbeks: »Ordsprog i Danmark«, der udkom i 1969. Også den righoldige tyske ordsprogsforskning, der er foretaget af Mathilde Hain, Lutz Röhrich og Wolfgang Mieder, er af senere dato – deres værker er udkommet inden for de sidste 35 år.

Til trods for, at der nu er så mange værker, der behandler emnet, findes der stadig ikke nogen endegyldig definition på et ordsprog. Når det er så vanskeligt at opstille en objektiv og entydig definition, skyldes det nok, at de formelle kriterier, der let kan konstateres, og de indholdsmæssige, der undertiden kan være mere tvivlsomme, er utilstrækkelige som definition, fordi en vendings funktion i en given kontekst er af fundamental betydning, eftersom det er i *funktionen*, at vendingen får liv.

Jeg kan ikke her komme ind på en nærmere diskussion af definitionsproblematikken, men vil nøjes med at tilslutte mig den definition, som Röhrich og Mieder opstiller i deres værk »Sprichwort« s. 3. Den lyder (i min oversættelse):

»Ordsprog er alment kendte, faste vendinger, der udtrykker en leveregel eller en visdom i en prægnant og kort form.«

Set i forhold til denne definition må jeg fastslå, at mange af Bjerregaards optegnelser ikke er ordsprog. En del af dem er klicheer, f.eks.: »Alting er klappet og klart« og talemåder, f.eks. »Han er helt fra snøvsen«.

Mange af optegnelserne er såkaldt bevingede ord, dvs. oprindelig litterære citater, der er løsrevet så meget fra deres ophavsmand, at de er alment kendte og hyppigt bruges af andre, f.eks.: »Jyden han er stærk og sejg«, der er et Blicher-citat. De bevingede ord nærmer sig ordsprog. Det er vanskeligt at opstille absolutte kriterier.

De optegnelser, jeg vil karakterisere som egentlige ordsprog, består dels af velkendte ordsprog, man kan finde i mange andre samlinger, f.eks.:

»Nye limer fejler bedst« (dvs. koste),

dels af nogle mindre kendte, der, så vidt jeg ved, ikke findes optegnet andre steder, f.eks.:

»Den hårdeste nød har den sødeste kerne«.

I samlingen er der eksempler på flere varianter af det samme ordsprog, f.eks.:

»Ønsk i den ene hånd og spyt i den anden og se så, hvilken du får mest i.«

Dette ordsprog findes også i vulgæriseret form med ordlyden:

»Skid i den ene hånd og ønsk i den anden og se så, hvilken du får mest i.«

Af særlige kategorier, der findes i samlingen, kan nævnes to:

1) wellerismer: »Alle folk dør til sidst, sagde kællingen, hun havde taget livet af sin mand.«

2) vejrregler: »En kold maj gi'r en fuld lade.«

Bjerregaards ordsprogssamling har det fortrin frem for de fleste andre, at han har kommenteret en hel del af optegnelserne.

Hvad ordsprog siger om det samfund, de bruges i

En ordsprogssamling har meget tilfælles med et herbarium: Man kan plukke en blomst, presse og registrere den og i nogen grad bevare dens udseende, men det er i en stivnet form, der ikke viser dens virkelige liv i naturen. Meget går tabt: Duften forsvinder, farven blegner, og blomsten er helt fjernet fra sine naturlige omgivelser. Det samme gælder for en ordsprogssamling: Man kan nok bevare selve ordsproget, men det er i en stivnet form, som ikke fortæller noget om, hvordan ordsproget bruges. Alene det forhold, at ordsprog primært er en mundtlig genre, gør det problematisk at fastholde den i skriftlig form i en ordsprogssamling.

De fleste ordsprogssamlinger registrerer også kun selve ordsproget, dvs. at konteksten mangler. Et levende ordsprog står sjældent alene, men indgår som et led blandt mange andre i en sprogsituation, hvor elementer som tonefald, toneleje, lydstyrke, artikulation, mimik og gestikulation har betydning. Ordsprog bruges som regel heller ikke i den stivnede form, man finder i en ordsprogssamling, fordi de består af labile elementer, der kan udskiftes efter behov i den aktuelle situation. Tit bruger man kun et halvt ordsprog eller en antydning af et ordsprog, fordi tilhøreren straks ved, hvad man taler om – ordsprog er sprogligt fællesgods. Det er endvidere karakteristisk, at ordsprog tit er omgivet af indlednings- eller afslutningsformler;

disse formler mangler også i samlingerne. Ordsprog er ikke entydige, men har forskellig funktionsværdi i forskellige situationer. Ordsproget får først liv i sprogsituationen, og betydningsindholdet kan ikke ses uafhængigt af sprogsituationen.

Ikke desto mindre forholder det sig således, at et løsrevet ordsprog faktisk godt kan fortælle en del om sociale og historiske aspekter, f.eks. udtrykker nogle ordsprog almene etiske regler:

»Ærlighed varer længst.«

Mange ordsprog relaterer til sociale skel, f.eks.:

»Lige børn leger bedst.«

Kvinder nedvurderes i ordsprogene ved at få tillagt uheldige egenskaber som vægelsind eller sladderagtighed, f.eks.:

»Et kvindfolk er ved tyve sind over et dørrtrin.«

»Kvindfolk og dørklinker de er ikke gode at gemme hemmeligheder ved.«

Visse erhverv har lav status, f.eks. skrædder-faget. Bjerregaards samling indeholder bl.a. nogle wellerismer om skræddere, f.eks.:

»Hvad mener herren om hægter, sagde skrædderen, han kunne ikke sy knaphuller.«

Skrædderens lave status hænger sammen med, at skræddere som regel var svagelige eller vanføre personer, der var lette ofre for chikane. Ordsprogene har heller ikke meget tilovers for præster, og det skyldes vel især aflønningsformen – at menigheden selv skulle betale præstens løn. Derfor kom præsten let til at fremstå som en begærlig person, der aldrig kunne få nok. Et ordsprog, der viser dette, lyder:

»Præstens pose kan aldrig fyldes.«

At præsten ikke tjente til livets ophold ved manuelt arbejde som alle ordentlige folk illustreres ved et andet ordsprog:

»Præst og hund tjener deres føde med deres mund.«

Mange ordsprog afspejler dagligdagen i det selvforsynende bondesamfund. De henter deres billedsprog fra det daglige arbejde på gården, i stalden og på marken, f.eks.:

»Det går ikke så nøje til med en pølse i slagtetiden.«

Dette ordsprog fortæller om det arbejde, der følger med efterårets slagting og antyder samtidig den overflod, der tilsyneladende er på gården, når man lige har slagtet.

Imidlertid må man gøre sig klart, at et ordsprog ikke nødvendigvis refererer til aktuelle forhold i det samfund, der bruger det. Ifølge Lutz Röhrich forløber den sproghistoriske udvikling således, at en ordsproglig talemåde stadig fjerner sig mere fra sit realområde. Det hører til den ordsproglige talemådes væsen, at brugeren ikke mere er sig det sproglige billedes oprindelse bevidst. Mange af vore sprogbilleder stammer fra en fjern fortid, hvis livsmønster er os fremmed eller uforståeligt. Det skriver Lutz Röhrich om i indledningen til »Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten« fra 1973. Det sproglige billedes oprindelse siger intet om den faktiske anvendelse og funktion. Et eksempel herpå:

»Somme folk kan koge suppe på en pølsepind.«

Det oprindelige billede af en pølsepind, dvs. en pind, hvormed man lukker en stoppet pølse, er nok ikke længere det, man associerer til, når man bruger eller hører dette ordsprog. Det har fået en abstrakt betydning og bruges om den, der får meget ud af lidt, og det har ofte en negativ klang.

De nøgne ordsprog kan altså kun i ringe grad bruges til at belyse sociale og historiske aspekter af livet i det samfund, hvori de er optegnet.

Noget anderledes forholder det sig med en ordsprogssamling, der som Bjerregaards er kommenteret, og hvor det enkelte ordsprog er sat ind i en bestemt konkret situation.

Selv om herbariums-problematikken også her gør sig gældende, fordi der er tale om ordsprog i stivnede former, og der mangler de fleste elementer fra den naturlige, komplette sprogsituation, giver kommentarerne dog bedre muligheder for at belyse historiske og sociale aspekter af samfundslivet end de nøgne ordsprog.

Mange ordsprog har en pædagogisk funktion:

»Én ka' sov' sig til lykke og til penge, men aldrig til kundskaber.«

(Fru Balling, da hendes datter var ked af at læse lektier. Efter fru Ballings opgivelse skal hun have fået det fra pastor Glud, Jebjerg, Salling.)

Det er tradition og erfaring, der her skal prøve at påvirke det vanartede barn i en gunstig retning. Moderens autoritet styrkes, fordi hun ikke blot udtaler sin egen opfattelse, men støtter sig til den autoritet, der ligger i erfaringen. Ordsproget udtrykker en almen sandhed, der ikke kan modsiges.

Når man ser på de kommenterede ordsprog, der har en negativ holdning til kvinder, får man et mere fyldigt og konkret billede af denne holdning end ved de nøgne ordsprog.

»Én kan altid se på manden, hvad kone han har.«

(Brugt af en husmandskone, da talen var om svigerdatteren, der havde ladet sønnen gå på Randersgade i en pjaltet bluse.)

Denne situation illustrerer det traditionelt dårlige forhold mellem en svigermor og hendes svigerdatter samt den skarpe kønsrolledelelse. Den generelle holdning i samfundet er, at det er konens opgave at sørge for, at manden ser ordentlig ud i tøjet, mens man aldrig ville drømme om at bebrejde en mand, at hans kone havde en pjaltet bluse.

»Kvindfolk er et nødvendigt onde.«

(Brugt af en røgter, der var løbet bort fra sin kone, men stod i begreb med at gå hen til hende og få sit tøj repareret.)

Også dette eksempel viser den rigoristiske arbejdsdelelse mellem de to køn. Det er helt utænkeligt for manden at ordne sit tøj selv. Gennem situationsbeskrivelsen kan man fornemme, at hans omgivelser har gottet sig over, at han ikke har kunnet undvære konen, og samtidig med at han gennem ordsproget udtrykker en nedvurderende holdning til kvinder, tjener ordsproget som undskyldning for ham selv og legitimerer hans ærinde hos konen. Ordsproget udtrykker en vis resignation og accept af de herskende forhold.

De skarpe standsforskelle viser sig i følgende eksempel:

»Somme tider slår folk på vognen, når de mener hesten.«

(Anders Pedersen (gårdmand), da hans nabo jog sin karl bort, fordi han havde et godt øje til mandens datter.)

Situationsbeskrivelsen fortæller, at bønderbørn ikke gerne skulle gifte sig under deres stand med et tyende. Det er et statisk samfundsmønster, hvor det gælder om at holde sig på sin plads. Denne holdning går begge veje, for heller ikke husmandsfolk bryder sig om at pleje for nær omgang med gårdmandsklassen. Det viser følgende situation:

»Slå ikke mere op end du kan bage.«

(Brugt af en husmandskone til sin datter, da hun havde opdaget, at denne var kæreste med en gårdmandssøn.)

Samlingen giver også eksempler på, at de unge ikke helt er parate til at acceptere de fastlåste standsforskelle, men stræber opad:

»Det er ikke værd at æde kirsebær med de store, for så får man stenene i øjnene.«

(Brugt af en husmand til sin datter, da hun ikke syntes, de levede flot nok.)

»Ræk ikke højere end du kan nå.«

(En husmandskone til sin søn, da han meddelte hende, at han ville studere.)

Forældrene kan ikke acceptere denne opadstræben, men prøver at advare de unge ved hjælp af et ordsprog. Generationsoprøret kan også have mere humoristiske former:

»Én sover altid bedst i sin egen seng.«

(En søn til sin far, da denne bebrejdede ham, at han var kommet af sin plads i utide.)

Denne slagfærdige måde at give svar på tiltale virker afvæbnende på modparten og giver afsenderen prestige.

De sociale modsætninger har ofte deres rod i økonomiske forhold:

»Lidt til lidt, det bliver også til noget.«

(En husmand, da man gjorde sig lystig over, at han samlede tørvestumper på vejen.)

»Den skal være om sig for at leve.«

(Jens Jensen (husmand), da man overraskede ham i en andens tørvehus.)

Når man ved, at husmændene levede under dårlige økonomiske kår, og hvor svært det var for dem blot at dække familiens helt elementære behov for mad, tøj og varme, kan det ikke undre, at de forsøgte at supplere indtægten på forskellig mere eller mindre lyssky vis.

»Vorherre har andet at bestille end at passe på det småkravl, der kaldes mennesker.«

(Brugt af »Skrædderjørgen«, da han havde fået sin fod sat af.)

Selv det negative i tilværelsen får her en vis berettigelse. Det er en eftertænksom betragtning, der udtrykker resignation og accept. Samtidig fornemmer man, at »Skrædderjørgen« er helt klar over, at selv om han måske kan vente en umiddelbar medfølelse fra omgivelserne, så vil denne medfølelse snart forsvinde. Ens dårligdomme bliver hurtigt uinteressante for andre mennesker, så man gør bedst i straks at affinde sig med sin skæbne uden at kny.

Jeg har interesseret mig for at finde ud af, om man ved hjælp af situationsbeskrivelserne kunne danne sig et indtryk af nogle af de meddelere, der har

leveret flere eksempler til samlingen. Den største bidragyder er en gårdmand ved navn Søren Winther. Han er citeret i 6 tilfælde:

- 1) »En gammel ræv er ikke let at fange.«
(Søren Winther (gårdmand), da man ville overbevise en gammel snu tyv om et fåretyveri.)
- 2) »Når ét får løber til vands, så løber de allesammen.«
(. . . da en stor del af byens folk gik over til missionen.)
- 3) »Når kvindfolkene bager, skal de gøres godt gale, men når de brygger, skal de behandles som et råddent æg.«
(. . . da han syntes, gammeløllet var for tyndt.)
- 4) »En smed må ikke være bange for gnister.«
(. . . til sin karl, da han ikke turde ride en af plagene til.)
- 5) »Det er ikke guld, alt det der glimrer.«
(. . . da han præsenterede en meget smuk hest, der var lungepiber.)
- 6) »Den, der har sin næse alle steder, kan let få den i klemme.«
(. . . da hans karl var blevet udlagt som barnefader.)

I disse eksempler tolker Søren Winther en konkret situation ved at sætte den ind i erfaringens ramme. Han konkretiserer sin tanke i et billede og udtrykker en holdning gennem dette billede. I eks. 2 mener han, at de pågældende folk er dumme – de formår ikke at tænke selv, men følger bare trop. Han udtrykker denne tanke på en blødere måde ved at bruge ordsproget end ved at sige det direkte. Winthers verden er en lille landsby, og han skal stadig omgå dens indbyggere på en fordragelig måde, selv om han tager afstand fra deres religiøse holdning. Derfor vil han ikke udtale sin mening direkte, men skjuler sig bag et ordsprog. Et ordsprog forpligter ikke sin bruger i samme grad som en direkte udtalelse. I eks. 3 kommer Winthers kvindesyn frem. Han opfatter kvinder som en slags redskab, der skal justeres på samme måde som en plov. Han tillægger dem ingen selvstændig stillingtagen og frakender dem ethvert initiativ. – Også i eks. 4 benytter Winther en blidere måde at udtale sin holdning på. Han vil ikke fornærme karlen ved direkte at kalde ham en kryster, og billedet af smeden tilslører denne holdning. Samtidig har ordsproget en didaktisk funktion, idet han belærer karlen om, at det hører med til hans arbejde at ride plagene til, og at han er uduelig, hvis ikke han kan klare opgaven.

I den artikel af Alan Dundes, der er nævnt i litteraturlisten, har Dundes påvist, at næsen i den folkelige sprogbrug undertiden er et phallossymbol, og i eks. 6 er symbolikken nærliggende. Det er nok ikke næsen, karlen har haft fremme, men en helt anden legemsdel, som man ikke nævner i pænt selskab.

Winther bruger altså ordsprogene til at sige sin mening på en socialt

acceptabel måde, så han ikke fornærmer nogen og heller ikke udsætter sig selv for ukvemsord eller andre ubehageligheder.

En anden meddeler, jeg har interesseret mig for, er præstegårdsforpagteren, som ikke er navngivet. Han er citeret for to ordsprog:

»Lorten sætter kagen på bordet.«

(Præstegårdsforpagteren, da talen var om hans mødding, der efter nogles mening lå for nær til vinduerne.)

»Gud gi'r nok føden, men vi må pinedød arbejde for at få den.«

(Brugt af præstegårdsforpagteren, da præsten foreholdt ham, at han ikke måtte køre korn ind om søndagen.)

Præstegårdsforpagteren virker noget grovere end Søren Winther og befinder sig også socialt under ham, da han ikke er selvejerbonde. Denne stilling giver ham en større frihed til at benytte sig af vulgærsprog, og han lader til at have et meget jordnært forhold til tilværelsen. I det ordsprog, der er henvendt til præsten, hævder præstegårdsforpagteren sin selvstændighed: Han skal nok selv tilrettelægge sit arbejde og tåler ikke præstens indblanding. Samtidig får han indirekte udtrykt sin holdning til præstens arbejde, som han ikke estimerer særlig højt.

En del eksempler illustrerer det historiske forhold, at der på egnen omkring århundredskiftet var stor tilgang til Indre Mission. Det viser det tidligere omtalte eksempel fra Søren Winther, men også andre meddelere bruger ordsprog om dette fænomen:

»Folk bliver altid hellige, når de bliver syge.«

(Brugt af Skovhans (røgter), da han hørte, at hans tidligere svirebror var blevet missionsmand.)

Det er karakteristisk, at det er missionens modstandere, der her udtaler sig. De har ikke tænkt sig at lade sig rive med af denne bølge. De har et snusfornuftigt, realistisk syn på tilværelsen og tillægger ikke missionsfolkene de bedste motiver.

En lokal socialist ved navn J. P. Olufsen bidrager med et eksempel til belysning af husmandsforeningernes vækst i samme periode:

»De små er ikke lavet til at kysse de store i røven.«

(Brugt af socialisten J. P. Olufsen, engang han agiterede for at få husmændene til at slutte sig sammen i en forening.) Eksemplet fungerer som argumentation.

Der findes mange andre ordsprog i samlingen, der kan belyse sociale og historiske aspekter i samfundet, men jeg håber med disse udvalgte eksemp-

ler at have vist, at en kommenteret ordsprogssamling har stor værdi til belysning af disse aspekter.

Den bedste og mest tilbunds gående forskning af ordsprog udfra funktionelle kriterier, der hidtil har set dagens lys, er foretaget af Mathilde Hain, der i 5 år, fra 1938 til 1943, levede i en lille afsondret landsby i Hessen og deltog i det daglige arbejde i marken og på gården, mens hun undersøgte befolkningens sprogbrug, herunder især brugen af ordsprog. Hain har ikke nær så mange optegnelser af enkelte ordsprog som Bjerregaard, men til gengæld har hun undersøgt de forhold, som mangler hos Bjerregaard. Hun optegner nogle meget grundige beskrivelser af enkelte situationer, hvor hele konteksten er med, herunder situationens stemning, deltagerens alder og indbyrdes forhold. Hain er bl.a. kommet til det resultat, at ældre bruger ordsprog i højere grad end unge, og at unge ofte bruger ordsprog i parodierende form – at ordsproget kræver rolig eftertænksomhed – det er ikke noget, man bruger i saglige arbejdssituationer, men i eftertænksomme stunder, der hæver sig over hverdagens hastværk. Hun har også konstateret, at brug af ordsprog smitter – når først én begynder, følger andre hurtigt efter. Blandt Hains resultater er endvidere, at sprogbrugere skifter til et højere toneleje, når de benytter et ordsprog, hvilket dels giver ordsproget større vægt, dels signalerer til modtageren, at her kommer noget, man skal lægge mærke til.

Denne undersøgelse, der er foretaget med ægte tysk grundighed, er et banebrydende arbejde og er indtil nu ikke overgået af andre. En sådan undersøgelse er da også så ressourcekrævende, at de færreste forskere vil have mulighed for at investere så megen tid og energi, som Mathilde Hain har gjort i sit projekt. Der er nok ikke mange, der ville kunne slå sig ned i en afsides flække i 5 år og lade trekvart verdenskrig passere uden at lade sig påvirke deraf.

Det vil nok være lidt mere realistisk at finde afgrænsede områder, hvor ordsprogene indgår som et naturligt led i en sprogsituation, og der mener jeg, at vi i dag har betydelig bedre muligheder, end både Bjerregaard og Mathilde Hain havde. Her tænker jeg specielt på de mange radioudsendelser, hvor almindelige mennesker har mulighed for at ytre sig, f.eks. Båndværkstedets udsendelser og Familiespejlet, der ofte indeholder livshistorier centreret om et enkelt emne. Disse udsendelser må kunne danne basis for ordsprogsundersøgelser, hvor ordsprogene indgår som naturlige led i en sprogsituation.

Man bruger ofte et ordsprog som afslutning eller konklusion, så det vil jeg også gøre. Jeg har valgt et ordsprog fra Bjerregaards samling, som blev

brugt af en husmand ved navn S. Nielsen, da læreren i Hald havde taget sin afsked – og jeg vil tage afsked med samme ordsprog:

»Hver djævel har sin tid at rase i.«

Litteratur:

Brøndum-Nielsen, Johs.: »Danske Ordsprog«. København 1942.

Dundes, Alan: The Symbolic Equivalence of Allomotifs in the Rabbit-Herd. Arv, Stockholm 1980.

Hain, Mathilde: Sprichwort und Volkssprache. Giessen 1951.

Kjær, Iver & Bengt Holbek: Ordsprog i Danmark. København 1969.

Röhrich, Lutz & Wolfgang Mieder: Sprichwort. Stuttgart 1973.

Röhrich, Lutz & Wolfgang Mieder: Sprichwort. Stuttgart 1977.

Skrubbeltrang, Fridlev: Den danske husmand. København 1952.

Taylor, Archer: The Proverb. København 1962.

Summary

Bjerregaard's collection of proverbs

N. P. Bjerregaard's collection of proverbs – and the possibilities of using records of proverbs to illustrate historical and social aspects of life in the society that uses the proverbs.

N. P. Bjerregaard (1880–1955) was a schoolmaster, who collected proverbs in his native village and its surroundings, a rural district in Central Jutland, at the turn of the century. The collection consists of 652 records, mainly proverbs, but it also includes a number of quotations, set phrases, and clichés.

Contrary to most other collections of proverbs many of the individual proverbs in Bjerregaard's collection form part of a certain context, as Bjerregaard has commented on them, either by explaining their meaning or by describing a certain situation in which the proverb was used. In many cases Bjerregaard also records the user's name and occupation. Thanks to Bjerregaard's comments it is possible to draw conclusions about the *functions* of the proverbs. For instance, many of the commented proverbs reflect the daily life of a self-sustaining agricultural society and a static social pattern.

Quite a few commented proverbs illustrate rigid sex roles and sharp class barriers. Other examples show the generation gap, the depreciation of certain occupations, or political or religious discrepancies. Some of the named users recur up to six times, so it is possible to get an idea of their intentions and characters.

However, proverbs are not unambiguous, but have different functional values in different situations. Besides, one cannot be sure that a certain proverb necessarily refers to actual conditions in the society that uses the proverb in question. Many of our metaphors date back to a distant past, the life pattern of which is incomprehensible to us. Therefore, a proverb may work well in an abstract sense, although we do not get the correct associations to the original subject matter. Moreover, proverbs are mainly an oral genre, and as soon as one tries to record them in writing, many aspects vanish.

The best investigation into the functions of proverbs carried out so far is Mathilde Hain's »Sprichwort und Volkssprache« (Giessen 1951). Mathilde Hain has not collected a great number of proverbs, but she has taken great pains to research into complete speech situations, thus including many elements that Bjerregaard has left out in his collection. However, Mathilde Hain had to spend five years in a small, remote village to make her investigation. Today – with all the modern technology – it would be easier to make an investigation into the functions of proverbs used in everyday speech. A practicable way could be an investigation into some of the many radio- or TV-programmes in which ordinary people are asked to discuss and state their views.

Skyttefesten – byens fineste fest!

Af Gertrud Skårup Jensen

Langt de fleste forandringer i et lokalsamfund foregår i vekselvirkning med det omgivende samfund, og med den voksende interaktion sker der så hyppige forandringer, at begrebet lokalsamfund ændrer betydning. Fra at betyde et begrænset fællesskab af mennesker med sociale relationer vedrørende hele livssammenhængen bliver det mere og mere en betegnelse med udelukkende administrativ betydning til glæde for fjerne myndigheder. Denne ændring er dog ikke ældre end at de tider, hvor man kunne tale om lokalsamfund i den første betydning, tydeligt erindres. Sådanne erindringer, der fremtræder som mundtlige beretninger, har som regel et nostalgisk skær over sig, men er dog en nøgle til forståelse for og indsigt i den udvikling, lokalsamfundet har gennemløbet.

Det følgende har sit udspring i erindringer om en i lokalsamfundet årligt tilbagevendende fest: skyttefesten. Om den siges det samstemmende: »—finere fest har der aldrig været!«

Fra hvornår stammer denne fest, og hvad er dens baggrund, og hvorfor afholdes den ikke mere?

Udover mundtlige beretninger fungerer foreningsprotokollen (1) som primær kilde.

En »folkesag« organiseres

Hvis man var abonnent på Fyns Stiftstidende 1865, ville man jævnlig kunne læse om »skyttesagen« gennem hele efteråret; spalte op og spalte ned, bogstavelig talt: »En lille opfordring for skyttesagens fremme«, »Skytteforeningssagen«, »En slesvisk bonde om skyttesagen« osv. osv.

Temaet i artiklerne er dels den sorg og ulykke, tabet af Sønderjylland 1864 har voldt, dels opfordringer til at vise sin fædrelandskærlighed i hand-

ling ved at slutte op om skyttesagen »med formålet: Fædrelandets forsvar, Danmarks ære og danske sønderjyders genforening med moderlandet«.

Bag disse revanchetanker stod betydende kræfter i landet. Mest fremtrædende var de nationalliberale med Carl Ploug som bannerfører, men den grundtvigske del af Venstre, de moderate, fulgte godt med. Den nye politiske samling, Højre, støttede også tanken om at skabe et stærkt dansk militær med en folkelig skyttebevægelse som udklækningssted for dygtige skytter; forudsætningen for at slå fjenden og genvinde Danmarks ære.

Ser man hvilke politiske kræfter, der i starten står bag skyttesagen, kan man gætte hvilken del af befolkningen, der føler sig kaldet: Borgerskabet, godsejerne og bønderne. Dette viser sig at være rigtigt. Det følgende er titler på underskriverne af den indbydelse til dannelse af en amtsskytteforening i Odense amt, som »Stiftstidendes« artikler mundede ud i januar 1866: Herredsfoged, herredsfoged, kaptajn, præst, gårdejer, landinspektør, godsejer, lærer, godsejer, major, bøssemager, ølbrygger.

Ideen om oprettelse af skytteforeninger opstod i militære kredse i København 1861, hvor man havde kendskab til lignende foranstaltninger i andre europæiske lande. Specielt virkede engelske forhold inspirerende. Ideen slog an med måde. Det var initiativtagernes håb, at skydeselskaberne, som fandtes i næsten alle landets købstæder, skulle gå i spidsen med arbejdet, og det gjorde de ikke, men da landboerne efter 1864 kom med, blev det faktisk en »folkesag«, som, med et aviscitat, »kunne forene alle og udviske politiske og religiøse skel«. Det voksende medlemstal krævede en udstrakt organisering, og som led heri dannedes amtsskytteforeningerne. Disse inddeltes i kredse, som igen var delt i delinger. Som overordnet instans for alle foreninger fungerede Centralkomiteen, der havde sæde i København. Arbejdet i foreningerne hvilede på militær ekspertise og folkelig idealisme understøttet af statstilskud.

Det bør nok tilføjes, at der inden for både militære og politiske kredse, her især dele af Venstre, var udtrykt modvilje mod tanken om revanche, der forekom disse kredse ganske urealistisk, hvilket en eftertid har givet dem ret i. Denne modvilje havde ringe genklang og stempleses ligefrem som landsforræderi!

Byens første forening

3. januar 1866 var der i Odense samlet 170 betydende mænd fra amtet for at deltage i dannelsen af »Odense amts skytteforening« og vedtage foreningens love. Der var repræsentanter fra alle amtets sogne, undtagen fra Vends og Skovby herred, hvorfra man end ikke havde svaret på de udsendte ind-

bydelser. Disse var sendt til »større ejendomsbesiddere«, sognefogeder, sogneforstanderskaber, præster og lærere.

På mødet blev foreningen dannet, lovene vedtaget og kredsinddelingen besluttet, hvorefter mødedeltagerne hørte et par foredrag, et om foreningens virke og et om kærlighed til fædrelandet, altsammen som inspiration til det arbejde, der nu forestod hjemme i sognene.

Fra Højby sogn deltog sognefoged Niels Rasmussen, Kærsagergård. Der var i Højby sogn kun en landsby, og den bestod af 21 gårde og 51 huse med og uden jord. Gårdene lå for de flestes vedkommende samlet i byen som før udskiftningen. I byen var der kirke, kro og skole. Der var endda to skoler. Den ene, friskolen, havde ikke selvstændig bygning, men spillede alligevel en stor rolle i byens liv. Oprettelsen af den havde, sammen med religiøse rørelser, der førte til at flere løste sognebånd, sprængt bylavet, splittet familier, ja kort sagt medførte tilstande i byen, der hidtil havde været utænkelige.

Indtil o. 1860 var livet i Højby tilsyneladende ikke påvirket af de nye åndelige rørelser, som ikke mindst på Fyn greb ind i hverdagslivet mange steder. Her holdt man stadig fast i bylavets gildeskikke. Man holdt igangsgilde, ritualerne omkring bryllupsfestlighederne havde vital betydning, og bylavet som institution spillede stadig en rolle i byens liv, selv om den materielle baggrund, der lagde nødvendighedens tvang på fællesskabet, forlængst var væk. Men da tilflyttende familier førte de nye tanker ind i byen, kunne bylavet ikke holde til påvirkningen. Det opløstes i strid med ovennævnte sager: friskole og sognebåndløsning (2).

Niels Rasmussen, som havde børn i skolepligtig alder, havde flyttet disse fra folkeskolen til friskolen under stort postyr. Han var jo som sognefoged byens øvrighedsperson. Men trods det og trods mange andre alvorlige stridigheder i byen, samledes man om skyttesagen, der »kunne forene alle og udviske politiske og religiøse skel«.

Niels Rasmussen oprettede Højby-delingen foråret 1866 og skrev i protokollen: »År 1866 stiftedes en skytteforening i Højby sogn, som indtrådte i Odense amts skytteforenings 7. kreds og udgjorde der 3. deling. Til kredsforstander valgtes justitsråd Langkilde, Bramstrup, og til sognebestyrere gårdmænd Knud Rasmussen og Lars Rasmussen samt sognefoged Niels Rasmussen til sogneformand. Til delingsfører valgtes ungkarl Peder Nielsen og mursvend Lars Nielsen. Delingen bestod af følgende skytter: (her følger navnene).«

På listen med skytternes navne skelnes der mellem yngre skytter, som var mellem 18 og 25 år, ældre skytter, som var over 25 år, og bidragydende medlemmer, som støttede foreningen med frivillige bidrag. Denne medlemsfordeling var vedtægtsbestemt og gjaldt samtlige skytteforeninger.

I 1866 var der 20 yngre skytter og 7 ældre i Højby. Erhvervsfordelingen i byen var i 1866 som følger: Gårdmænd 21, husmænd 30, håndværkere/handlende 19, karle ml. 18–25 år 26, unge piger ml. 18–25 år 20. Denne talmæssige fordeling holdes ret stabilt de følgende år, og man kan på baggrund heraf danne sig et indtryk af, fra hvilke grupper i byen der især var tilslutning til foreningen.

Så godt som alle byens tjenestekarle mødte op, måske af lyst, men man kan nok ikke se bort fra det moralske pres, som blev lagt på dem fra flere sider. For det første var der tale om at vise forsvarsvilje, og for det andet blev der i avisen idelig talt om skyttesagens gavnlige indvirkning på de unge mænd, som »øder søndagen hen med ingenting, eller hvad værre er, drikker og danser den væk!« Den ældre generation så med glæde de unges fritid underlagt foreningsdisciplinen med deraf følgende »gode« interesser. Denne disciplinering gik ikke ganske gnidningsløst. I foreningsprotokollen kan man læse, at det kneb med fremmødet til øvelserne, og at der indførtes bøde for fravær uden forudgående besked, men alligevel må det ofte konstateres, at der ikke var mødt ret mange.

De syv ældre skytter er gårdmænd, og de udgør en tredjedel af samtlige byens gårdmænd, men de følgende år kommer så godt som alle gårdmændene med i foreningen; dog kun som bidragydende medlemmer.

De tre medlemmer af sognebestyrelsen er foruden sognefogden et medlem af sogneforstanderskabet og byens største gårdmand. Delingsførerne, som ledede øvelserne, der fandt sted hver anden søndag, skulle være »mænd med indflydelse i deres sogn«; man var lidt nervøs for, hvordan de unge karle skulle opføre sig, og der skulle være styr på tingene. Det var selvfølgelig en fordel, om delingsførerne havde været indkaldt som soldat, så de vidste lidt om skydning og eksercits. Begge delingsførere i Højby havde været soldater, og man må vel gå ud fra, at de havde en vis indflydelse i sognet. Om Peder Nielsen vides det, at han var aktiv i forbindelse med friskole og sognebåndsløsning.

Så vidt protokollen, men i »Stiftstidende« fra 27.3. 1866, hvor Højbydelingen er omtalt, får man at vide, at der foruden de her omtalte medlemmer også var 48 bidragydende medlemmer. Det er ikke muligt at vide, hvem de var, men de er medvirkende til, at man kan konstatere, at foreningen havde god tilslutning i byen.

»Derefter foretoges march, ekksesits og svømning . . .«

Året 1868 fik foreningen ny delingsfører, som også førte protokol, og det blev gjort så omhyggeligt, at man kan danne sig et udførligt billede af for-

eningen. Den nye delingsfører hed Klaus Berntsen og var friskolelærer i byen. Han var kommet til byen 1861 som 18-årig efter højskoleophold hos Christen Kold, der i Klaus Berntsen så den mand, som kunne sætte liv i friskolen i Højby. Den havde da eksisteret i 2 år, men det gik for træt med tilslutningen; byen hvilede i gammellivet uden lyst til det nye. Det ændrede Klaus Berntsen. Han gjorde en nærmest kometagtig karriere i lokalsamfundet. Med sit udadvendte og inspirerende væsen overvandt han ikke kun modstanden mod den nye skole, hvor børnetallet snart voksede støt, han blev også ledende kraft i skytteforeningen, sekretær i sognerådet og som 25-årig formand samme sted. Indtil for få år siden taltes der i Højby om Klaus Berntsen på en måde, der gjorde ham ganske nærværende,

Han gik begejstret ind i arbejdet med skytteforeningerne, og det blev et næsten livsvarigt arbejde, idet han først forlod dette i 1921, få år før sin død, og da som landsformand for »De danske skytteforeninger«.

De følgende citater fra protokollen for året 1868 giver et indtryk af foreningens aktiviteter:

»9. februar. . . det vedtoges, at delingsføreren, som leder denne dags øvelser, kommanderer: »Træd an!« efter Niels Hansens klokke«.

»1. marts. Møde for Niels Hansen efterm. (mødet) foregik med undtagelse af fire som havde meldt forfald, alle delingsførerne mødte, og øvelserne ledtes med livlighed. 3 skytter og en delingsfører kom for sent til øvelserne og blev derfor mulkteret. Næste møde bestemtes til midfaste søndag efterm. kl. 1 for at øve felttjeneste med 1. deling. Mødet sluttede med ½ times marchøvelse under ledelse af delingsfører Klaus Berntsen.«

»4. mai. I »Fyens Stiftstidende« nr. 115 averteredes følgende: O. A. S. 22. kreds, 2. deling begynder sine skydeøvelser første gang søndagen d. 10. mai, eftermiddag kl. 3 og fortsætter fremdeles i regelen hver anden søndag. Skydningens begyndelse tilkendegives ved flagets hejsning på skydebanen; hvilket hermed tjener til underretning for ejendomsbesiddere i skudlinien samt for alle vedkommende. (betalt derfor 3 mark 8 skilling).«

»Den 24. mai eftermiddag kl. 2½ stillede skytterne for N. Hansen, men det var beklageligt at ikke så få udeblev uden at have meldt forfald. . . .«

»14 juni. . . . Efter afmarchen til skydebanen lededes øvelserne af delingsfører Klaus Berntsen og Jørgen Andersen, hver skytte gjorde 5 skud, derefter foretoges march, eksesits, legemesøvelser og til sidst svømning. Mødet overværedes af kredsforstanderen og bestyrer Jørgen Pedersen. De ny skytter blev tilsagt at møde næste søndag morgen kl. 7 ved friskolen for at få særskilt øvelser i eksesits og march.

»D. 28. juni kl. 2½ mødte skytterne for Niels Hansen hvor penge til skydebanen blev opkrævet med 1 mark pr. mand. Dernæst afmarch til skyde-

Skydebanen i Højbyskoven. Banen har været benyttet siden 1866 og er meget smukt beliggende. Billedet, som er et udsnit af en større frise, som blev malet i 1941 af daværende lærer ved Højby skole, Frands Johan Ring, i anledning af foreningens 75 års jubilæum, viser skytterne i aktion, som Ring forestillede sig det så ud i 1870-erne.

banen, hvor korporal Solomon Andersen overtog kommandoen og indøvede de nye geværgreb. . . .«

Den militære disciplin i foreningens aktiviteter, som kommer til udtryk i disse citater, forsvandt ret hurtigt. Skytteforeningerne var i starten reelt en forskole til hæren, idet det var muligt for medlemmer af skytteforeninger at få afkortet den militære tjenestetid, hvis de var gode skytter. Denne mulighed bortfaldt med hærloven af 1867, og der var efter denne tid ingen officiel forbindelse mellem foreningerne og hæren. Centralkomiteen opfordrede, efter nogen intern diskussion, foreningerne til at udelade eksercits til fordel for legemsøvelser, som hurtigt blev meget populære. Samtidig tog man initiativ til at uddanne egne delingsførere, som kunne erstatte de officerer, man ellers fik hjælp fra. Alt i alt en udvikling væk fra det militære islæt. Helt forsvandt det ikke; i 1960 talte man stadig om »at være under kommando« i forbindelse med visse aktiviteter.

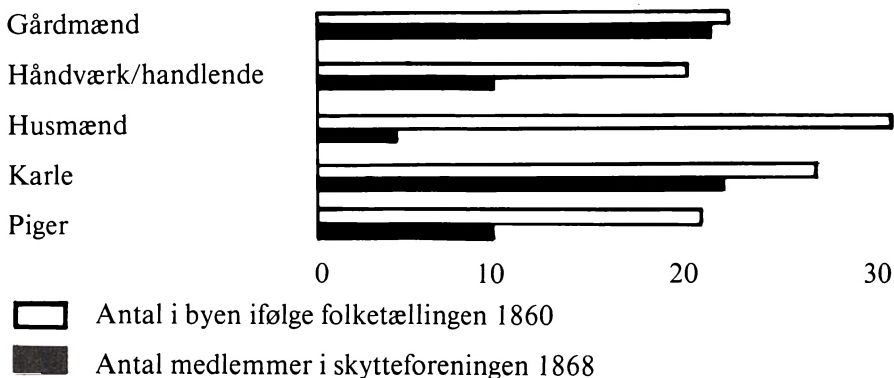
Skytterne ved 75 års jubilæet 1941 parate til marchen gennem byen.

Skytteforeningens lokale forankring

Samtidig med at foreningerne blev uafhængige af militæret og fik selvstændig funktion i samfundet, blev de også mere folkelige i den forstand, at befolkningen tog dem til sig. Fra at være et fremmedelement i lokalsamfundet, indført gennem dets øvrighedspersoner, blev de en del af dette samfunds liv. Måske var der ganske enkelt tale om, at bylavets traditioner fortsatte i foreningens regi.

I Højby blev bestyrelsen for foreningen skiftet ud 1869. De tre nye var alle gårdmænd, som sandsynligvis blev valgt, fordi de havde vist interesse for sagen. De to står på medlemslisten som de eneste ældre skytter, og de har deltaget i øvelserne. De var alle tre tilknyttet friskolen, og i hvert fald de to var sognebåndsløserne. De har, med en senere tids udtryk, været grundtvigianere, og den interesse de viste skal ses som en del af den adfærd, der var karakteristisk for grundtvigianismens tilhængere (3). Denne bevægelse udfoldede sig især i foreningslivet, og i skytteforeningen kunne man direkte udtrykke den fædrelandskærlighed, der var et kernebegreb i bevægelsen. Men selv om grundtvigianerne næsten tog patent på fædrelandskærligheden, var der blandt gammeldags kongetro bønder også en form for fædrelandskærlighed, der kom til udtryk i skytteforeningerne; en form der mindre romantisk kunne kaldes forsvarsvilje. Denne var til stede i Højby 1868, men om valget af de tre ovennævnte kan tydes som mere end accepteret interesse, f.eks. om magtkamp mellem ideologier, kan der kun gisnes.

Oversigt over den sociale fordeling af skytteforeningens medlemmer 1868.

Det er straks lettere at iagttage de sociale forhold omkring foreningen, og her er det igen Klaus Berntsens protokolføring, der hjælper til.

Medlemmerne fordelte sig i 1868 som følger: Gårdmænd 20, håndværkere/handlende 9, husmænd 4, karle 21, piger 9. Det er tydeligt gårdmændenes forening; man genfinder omtrent hele bylavet her. Dertil kommer, at så godt som alle karle og samtlige piger er knyttet til gårdene. Tre af karlene er håndværkere. På den baggrund må det formodes, at det i hvert tilfælde har været særlige forhold, der har fået de 4 husmænd til at melde sig. Det er svært at placere håndværkere og handlende på byens sociale rangstige. De udgør ikke nogen homogen gruppe, men da man finder byens kromand, som også er sogneforstander, i denne gruppe, tør man formode, at det har været den »bedre« halvdel af landsbyen, som meldte sig ind i foreningen.

Denne sociale fordeling af foreningens medlemmer findes tilsvarende i de fleste fynske foreninger ifølge »Fyens Stiftstidende«, som omhyggeligt meddelte, hver gang en ny forening blev oprettet, og da med spærrede typer omtalte husmændene, når de en enkelt gang havde meldt sig i større tal. For Højbys vedkommende fortsatte den sociale fordeling af foreningens medlemmer, som her er omtalt, langt op i 1900-tallet, og selv om gårdmændenes talmæssige dominans svækkedes, forblev deres magtdominans usvækket (4). En ældre meddeler udtrykte det på denne måde: »Det var en forening for de store, ikke for os små.«

Foreningens »drivfjeder«: Præmieskydningen

Det var Centralkomiteens ønske, at skytteforeningerne skulle være en folkelig foretelse, dvs for alle. Det var en urealistisk tanke; begrebet »det nationale« var endnu et luksusbegreb for mange i Danmark, som havde

nok at gøre med at skaffe det daglige brød. Den materielle afstand mellem gårdmænd og husmænd var voksende i disse år. Men komiteen gjorde sit og udsendte en opfordring til alle foreninger om at holde skyttefest med præmieskydning. Skulle man fange folket, skulle det være med fest og fornøjelse. Med opfordringen fulgte en beskrivelse af en svejtsisk skyttefest, som for en del kom til at danne mønster for de danske skyttefester, der i deres kerne selvfølgelig var en videreførelse af de festtraditioner, man havde i landsbyerne.

I Højby formede skyttefesten sig 1868 ifølge Klaus Berntsen således:

»Søndag d. 12. juli indleveredes af gårdmand Hans Larsens Ane 7 rdl, der var sammenskudt af en del af sognets piger og af dem bestemt til at indkøbe nogle småpræmier for til Højby skytter. Det overlodes til bestyrelsen og delingsførerne at foranstalte det videre fornødne. Det overlodes ved et møde af bestyrelsen til formanden og et medlem at indkøbe 6 præmier. D. 15. juli blev efter bestemmelsen indkøbt ovenanførte præmier: 1. pr. et rejsetørklæde, 2. pr. et veststykke, 3. pr. en pengepung, 4. pr. en tegnebog, 5. pr. et lommetørklæde, 6. pr. en lommekniv. Præmieskydningen blev berammet til at afholdes d. 9. august.

Søndag den 9. august mødte hele delingen for Niels Hansen kl. 2½, derefter afmarcheredes under musik til skydebanen, hvor hver skytte gjorde 5 skud. Af ovenanførte præmier og 7. præmien, et tørklæde der leveredes af pigen Marie Katrine Jensdatter under skydningen, tilfaldt (her følger præmietagernes navne).

Sognefoged Niels Rasmussen udbragte et leve for kvinden og Klaus Berntsen for kongeskytten. Tiden afveksledes siden med leg, sang og legemsøvelser. Om aftenen foranstaltedes et ikke forberedt bal af pigerne for skytterne.«

Der kan have været mellem 100 og 125 højbyer på engen ved skydebanen den søndag. Mellem linjerne læses, at man har haft det festligt. De unge skytter har været i centrum. Hvem skød bedst? Hvis tjenestekar! Hvis kæreste? Hvis mand? Hvis far? Den søndag blev det den 33-årige husmand Peder Nielsen, der før er omtalt som delingsfører.

Sognefogedens leve for kvinden overrasker. Er det borgerskabets normer, der via grundtvigianismen vinder indpas i Højby? Eller er det borgerskabet i det nærliggende Odense, der har været forbillede?

De, der var samlet på engen, udgjorde størstedelen af det gamle bylav og ungdomslav. Begge steder lå gamle samværstraditioner, og ungdomslavet fører dem videre: der leges, synges og danses.

»... *finere fest har der aldrig været!*»

Som nævnt i indledningen er udgangspunktet for undersøgelser omkring skyttefesten i Højby mundtlige beretninger om denne fest. Det er overraskende så stor overensstemmelse, der er mellem referatet i protokollen fra 1868 og de mundtlige beretninger, som dækker tiden 1930–66, i hvilket tidsrum der heller ikke sker nævneværdige forandringer i festforløbet. Der fortælles med glæde om festen, som kalder på gode minder.

Som i 1868 er det første, man foretager sig, efter at have bestemt festdato, at samle penge ind til præmierne. Der blev givet frivillige bidrag og købt lodder til den populære »damernes nummerskydning«. Den bestod i, at skytterne kunne skyde præmier hjem på visse udtrukne numre. Præmierne tilfaldt så den »dame«, som ejede det pågældende nummer. Indsamlingshvervet påhvilede stadig bestyrelsens damer. Det er også stadig bestyrelsens opgave at købe præmier. Med fryd i stemmen fortælles det: »To fra bestyrelsen og to gymnaster, piger, rejste til Odense og købte præmier. Det var sølvtøj i lange baner. Når vi havde handlet gik vi på restaurant og spiste. Jo, det var en hel udflugt!«

Selve præmieskydningen tog en hel dag, idet der efterhånden var et udbygget konkurrencesystem, der skulle afvikles. Aftaler herom optager den største del af pladsen i protokollen til midt i 50'erne. Om eftermiddagen pyntedes forsamlingshuset, som fra 1878 havde dannet rammen om skyttefesten. Pyntningen var kvindernes arbejde, ligesom de også sørgede for smørrebrødet til aftenens fællesspisning.

Optakten til aftenfesten var skytternes march gennem byen til forsamlingshuset. Denne march var en vigtig del af festen. Her manifesterede foreningen sig ideologisk og socialt for lokalsamfundets medlemmer. Der var noget både for øje og øre. Forrest skyttekongen med fanen, så musikken fulgt af skytterne i kolonne. Langs kolonnen løb børnene, og bagest kom koner, døtre og tjenestepiger med store, tildækkede madfade.

Tilskuerne var især spændte på at se, hvem der var blevet skyttekonge, og det er helt naturligt, når en skyttekonge fra o. 1955 udtaler: »Der rørte sig noget inde i en når man gik der – noget som man aldrig glemmer – det var vel det nationale – forsvarstanken lå som en undertone i foreningen.«

Helt problemløst var dette optog ikke. Det kneb for mændene, der som en fortsættelse af deres ungdoms aktivitet nu deltog i skydningen som ældre skytter, at nå hjem og fodre og malke og op til marchen igen på den relativt korte tid. Bestyrelsen truer med bøder og udelukkelse fra ballet mm. overfor dem, der udebliver.

Sang og taler spiller tilsyneladende ikke nogen særlig rolle under spisningen, men præmieuddelingen var vigtig og omfattende, for omfattende synes

mange. Dog er der enighed om, at præmieuddelingen i anledning af »damernes nummerskydning« var på sin plads. Uddelingen var underholdende og gav anledning til kommentarer af alle arter på kryds og tværs i salen!

Skyttekongen åbnede ballet sammen med den pige, som hæftede hans værdighedstegn, en roset, på hans revers. Musikken spillede op med en rheinlænder og »det var en hel sensation når de åbnede ballet og vi stod der og klappede. Det var så festligt, og de var altid så pænt klædt på. Det var altså sådan at det var byens bedre borgere.«

Det spontane bal fra 1868 havde fået sine ritualer, men er dog lystigt nok. Det var »årets fest som hele familien så frem til«, »det var den bedste af byens fester« og »det var en fest alle var med til, dengang var der jo kun bønder i byen«. Endelig var det »en finere fest end gymnastikopvisningen, som var for alle og enhver. Her gik det hele fint og nydeligt til – om den var lidt kedelig – nej, det gik mægtigt!«

»Alting har sin tid«

Det gik mægtigt, og det havde det gjort i 100 år trods krige og andre vanskeligheder. Festen blev gennemført både under 1. og 2. verdenskrig, hvor man i begge tilfælde endog fejrede henholdsvis 50 og 75 års jubilæum. Et enkelt år blev festen aflyst på grund af et dødsfald i byen, men overfor problemerne udefra virkede festen styrkende og opmuntrende på deltagere og blev derfor helt naturligt gennemført.

Men i 50'erne skete der omfattende ændringer i forhold vedrørende skyttefesten, både i lokalsamfundet og i storsamfundet. Nu skulle der kæmpes for at få festen gennemført. Indbyggertallet i byen voksede stærkt som følge af nybyggeri (5), og de tilflyttede havde ingen særlig interesse for skydning. Det nationale stod i lav kurs, hvilket bl.a. viste sig derved, at dette begrebs symbol, fanen, forsvandt fra mange sammenhænge, hvor man hidtil havde fundet den uundværlig. Nu skulle der spilles håndbold. Gymnastikken spillede nok en stor rolle i foreningen, men den kendte sin traditionelle plads i forhold til skydningen, i modsætning til håndbolden, der var uden belastninger af traditionen og simpelthen gjorde sig gældende efter medlemstal. Det førte til sammenstød i bestyrelsen, som hidtil havde været domineret af skytterne. Man kan ikke læse dette direkte i foreningsprotokollen, men støttet af mundtlige beretninger kan det flere steder læses mellem linjerne. F.eks. fylder mødereferaterne for 1954 50 linier, og heraf omhandler 24 linier skydning og fest, mens referaterne for 1957 fylder 94 linier, og heraf omhandler kun de 3 linier skydning og fest; aktiviteter, der ikke senere får væsentlig mere omtale.

Den sidste skyttemarch i Højby 1966. I takt, i kolonne og under kommando!

Skytterne arbejdede i forhold til og inspireret af en – i den øvrige bestyrelses øjne – forældet ideologi, mens den øvrige bestyrelse arbejdede i forhold til de praktisk foreliggende opgaver. Arbejdsgrundlaget var så forskelligt, at man ikke kunne nå hinanden.

Skydningen havde altid været domineret af gårdmændene. Disse mistede i 50'erne positionen som hovedarbejdsgivere i byen, og de unge gårdmandssønner, som traditionelt fulgte deres fædre i skyttesagen, stod svagt både i prestige og antal. I storsamfundet var landbruget ved at vige pladsen for industrien i spørgsmålet om at være hovederhverv. Det var en alvorlig overgangstid for erhvervet, hvis udøvere i alle måder måtte finde nye positioner.

I forbindelse hermed falder skyttefesten. Der er ingen kraft til at bære den. Referatet fra mødet, hvor skyttefesten 1962 skulle planlægges, er alene ved sin let irriterede og aldeles respektløse omtale af »byens fineste fest« et vidnesbyrd om skytternes magtesløshed. Det lyder som følger:

»Vi skulle især drøfte den årlige skyttefest, og den er vi piger især »glade« for. Ja, det er jo os som skal sælge disse hersens damernes mummieskydning, som ligesom sidste år skal koste 2 kr. pr. stk.

På skydebanen skulle det forløbe som det traditionelt har gjort i 100 år, dog talte vi om at lave en bane for damer. Selve skyttefesten skulle være d. 6. okt. med fællesspisning og synkning.«

Men festens deltagere var sig situationen bevidst. Det fortæller udtalelser som »vi var nok efterhånden lidt til grin, når vi marcherede gennem byen«, og »alting har sin tid, den slags fest med madkurv og gammeldags musik gad de unge da ikke«.

Festen blev afholdt sidste gang 1966 ved 100 års jubilæet. En af skytterne, som var med til at sløjfe festen, siger herom: »Da først beslutningen var taget var det kun godt. Det var en lettelse. Men det var ikke let at nå til beslutningen«.

Trods den lidt tunge afslutning festen fik, lever den som et festligt minde for alle. Skydning er stadig en aktivitet i Højby skytte-, gymnastik- og idrætsforening, men nu som ren sport.

Afslutning

Udover at berette om en fest i lokalsamfundet har det været hensigten at belyse vekselvirkningen mellem lokalsamfund og storsamfund. Det kunne se ud, som om der kun er tale om en påvirkning af lokalsamfundet, men det er ikke tilfældet. Etablering og fastholden ved festen er et nødvendigt svar på storsamfundets udfordring, – som måske kan vise sig at være fremkaldt af forhold i lokalsamfundene. Der er tale om en vekselvirkning.

Det har også været hensigten at tegne et billede af festens funktion i lokalsamfundet. Denne er flertydig. Det er en anledning til udfoldelse i fest og glæde, en anledning til fællesbekræftelse i visse holdninger og en anledning til cementering af magtforholdene i byen. Dette sidste underbygges af festens fine placering i byens festrepertoire.

Det er fristende at se festen som et isoleret forløb 1868–1966. Det er forkert. Der er i skyttefesten så mange festelementer, som var kendt i lokalsamfundet før 1868 og som fortsatte efter 1966, at skyttefesten mere må opfattes som en bestemt ideologisk sfære, disse elementer udfoldede sig i.

Med ideologiens visnen overføres elementerne til andet regi via en kompliceret proces. Uden at gå ind i en analyse af den afbildede oversigt over foreningsfester (se side 82), skal der peges på tiden 1960–70, hvor et sandt virvar af fester afløser års stabilitet i festrepertoiret. En stabilitet, der ser ud til at være tilstede igen fra sidst i 70'erne. De samfundsforandringer, der er omtalt ovenfor, slog netop igennem i 60'erne, og der er ingen tvivl om, at det er disse forandringer, der er skyld i forvirringen. En oversigt over byens fester i 1860'erne ville vise en lignende ustabilitet i forhold til tid-

Oversigt over fester i Højby skytteforening, senere Højby skytte-, gymnastik- og idrætsforening, hvortil alle foreningens medlemmer er indbudt, og hvor der i festen bl.a. indgår dans.

	1868	1950	-60	-70	-80	-85
Skyttefest	+++++	+++++	+++++			
Skyttebal	+++++ (til -37)					
Gymnastikopvisning	+++++	+++++	+++++			
Andespil			+ +++++ ++			
Fastelavnfest		+++++	+ ++++++	+ +		
Håndboldstævne			++ +++++ +			
Karneval			+ +	+ +		
Fest/bal			+ + +			
Revy			+++			
Sportsfest			+++++ +	+ +++++		
Aktivfest			+ +++++	+++++		
Teenagebal				+ +		
Julefest				+++++	+++++	
Halfest				++	+++++	
Byfest					+++++	

ligere år, hvor byens lav holdt bestemte fester. Der er tilsyneladende en sammenhæng mellem forandringer i samfundet og måden, hvorpå man holder fest.

Noter:

1 Forhandlingsprotokol for Højby skytteforening (utrykt). Højby lokalhistoriske arkiv (herfra også billedmat.). 2 »Folk og Kultur« 1977. I artiklen: Guds folk i Danmark af Margaretha Balle-Petersen behandles bl.a. disse stridigheder i Højby. 3 »Folk og Kultur« 1979. Palle Ove Christiansen redegør i artiklen: De »levende« og de »døde« for den grundtvigske livsform. 4–5 Palle Ove Christiansen, 1980. Fire landsbyer. Specielt i bogens afsnit om Toksværd findes mange lighedspunkter med forholdene i Højby.

Summary

The Festival of the Rifle Club: the most Important Festival of the Town

Denmark lost North Schleswig after the Danish-German war of 1864. This was considered a national disaster. The obvious reaction was to seek revenge, and as a result of this rifle clubs were founded all over the country on lines similar to those of other European countries. These clubs found their main support in agricultural circles. The purpose of the clubs was to train good marksmen, and they functioned as a kind of preparation for the army. In connection with the shooting a lively club life took place, often influenced by Grundtvigians. Grundtvigianism, which was a popular movement that saw the light of day in the middle of the 19th century, had patriotism as one of its central concepts. The height of the club life was the annual festival. The day would start with a shooting match followed by an evening party with a banquet, distribution of prizes, and dancing. The evening party began with marksmen marching through the town led by an orchestra and the flag. By this march the club manifested itself ideologically and socially in the local community.

In the parish of Højby a rifle club was founded in 1866, and the club soon established itself in the local community. Here as elsewhere the farmers dominated economically as well as culturally. The annual festival of the rifle club came to function as a confirmation of this dominance. At the same time it was considered the most important festival of the town. The festival maintained its fine place in the festival repertoire of the town until around 1955. However, the enthusiasm which gave life to the festival in the local community disappeared with the diminishing importance of agriculture in society generally as well as locally, and the festival was abolished.

The festival of the rifle club is not to be regarded as an isolated phenomenon in the festival pattern of the town. It was a special setting for displaying festival elements, which were known before this particular festival was inaugurated, and which were continued, although now in a new setting, after it was abolished. Both before and after the time of this festival there was much confusion in the pattern for the local festivals, and at the same time, during the 1860's and the 1950's, considerable changes were taking place in society generally with obvious effects on the local community. It seems as if changing social conditions result in changing festival patterns.

Spillemandens rolle

Om spillemanden og festtraditionerne i 1800-tallet

Af Anette Tonn-Petersen

Med de senere års store interesse for folkemusik i forskellige former er der ligeledes en interesse for, hvor »rødderne« til denne musik skal søges. Der fokuseres naturligt nok på almuespillemanden og hans musik i 1800-tallet, der dog oftest betragtes som noget statisk, der først med de »nye tider« omkring århundredeskiftet ændres væsentligt.

I det følgende vil jeg ud fra mange forskellige kilder forsøge at vise, at såvel spillemandens rolle, hans repertoire og instrumentvalg som de steder og anledninger, hvor han spiller, snarere er præget af *forandring* i hele perioden (1). De funktionsmæssige ændringer skal ses i sammenhæng med de økonomiske, organisatoriske og sociale omvæltninger, der iøvrigt skete i samfundet.

Det »statiske gamle bondesamfund« var lige så lidt statisk som det øvrige samfund, og den »klassiske bondekultur« fandt først sit udtryk efter de mange landbrugsreformer, der både økonomisk og socialt var en omvæltning. Indførelsen af reformerne er sket over en længere årrække, og med forskellig hastighed i de forskellige dele af landet. Bondekulturen har kun i et par snese år været af en karakter, der skilte den væsentligt fra de lavere sociale lag i byerne.

Man må derfor være varsom med at betragte musik- og festtraditioner hos landalmuen som noget løsrevet fra det øvrige samfund. Det er ellers fristende, da spillemandsbøger og beretninger om spillemænd tager voldsomt til netop i 1800-tallet. Her, som altid i forskning af fortiden, må man se kritisk på de kilder, der viser en pludselig vækst indenfor en kulturel sfære – er der virkelig tale om noget helt nyt, eller har fænomenet eksisteret længe og blot fået f.eks. et skriftligt udtryk på det pågældende tidspunkt?

Et godt eksempel er spillemændenes nodebøger, der kendes i enkelte eksemplarer fra 1700-tallet, men hvis antal stiger kraftigt efter år 1800.

Denne stigning i antallet er blevet tolket som en lignende stigning i antallet af spillemænd. Umiddelbart lyder det sandsynligt, men der er dog flere forhold, der må tages i betragtning. For at kunne skrive melodier ned må man først og fremmest kunne noder, især for at kunne skrive en *hørt* melodi ned. Selv om der skulle være tale om afskrift, forudsætter det dog også, at man kan omsætte »prikkerne« til toner. Dernæst må de nødvendigeste remedier være tilstede – papir og blæk. Dette har ingenlunde været almindeligt blandt almuen før det 19. årh., for nok kunne de fleste læse i biblen, men skrivekunsten var ikke synderlig udbredt (2). – At skrive noder må næsten uvægerligt være forbundet med evnen til at skrive bogstaver.

Nodebøgerne var kun en støtte for hukommelsen ved sjældent spillede, eller helt nye melodier. Noder var ikke nødvendige for en spillemand, han havde altid et større repertoire, som han spiller efter gehør. Når spillemandsbøgerne alligevel tages som tegn på en stigning i antallet af spillemænd, sættes det sammen med ophævelsen af stadsmusikant-embedet i år 1800, der gjorde spilleriet til fri næring.

Stadsmusikant-privilegiet blev indført af Frederik d. II, og fik en udformning nogenlunde som håndværker-privilegierne. Hver købstads magistrat fik lov til at ansætte en eller flere musikanter, som skulle betjene byen med musik. Musikanten havde lærlinge og svende på samme vilkår som håndværkerne. En læretid på 4–5 år og en svendetid på 3 var normalen, hvor de boede hos mester og fik kosten.

Musikanten forpligtede sig til at spille i kirken til højmessens, og desuden fra tårnet ved festlige lejligheder. Til gengæld havde han forskellige borgerlige friheder, og dertil retten til at musicere ved borgernes gilder. For at forhøje hans indtægter fik han også rettighederne til musiceren i det omgivende landdistrikt. Musikbehovet har været meget stort i 16- og 1700-tallet, og kunne musikanten ikke honorere kravene, måtte han tage afgifter af dem, der udførte musikken i stedet for ham. Bryllupperne var især af lang varighed, og til alle processioner, spisninger og dans i de tre dage det mindst varede, var der brug for musik (3).

I 1783 blev der forordnet om indskrænkning af brylluppernes omfang, men uden større resultat. Musikanterne mestrede altid flere instrumenter, strengeinstrumenter af mange slags, horn, fløjter osv. Flere musikanter i en by kunne sjældent komme overens, og det blev efterhånden normalt, at der kun var én i hver købstad, så måtte han holde så mange flere folk, som der nu var behov for. Musikant-embedet gik ofte i arv, men der blev dog altid afholdt en prøve for magistraten før tiltrædelse. Musikanten blev gennem 1700-tallet også en meget benyttet musiklærer for borgernes børn.

Stadsmusikantembedet blev ophævet i år 1800, dog således at det kun

gjaldt landdistrikterne. I byerne bestod det, til den siddende musikanter døde, men nogen steder blev dog nye udnævnt.

Dette embede var dog ikke mere privilegeret end at mange gik ham i embedet. Først var det organisten, der havde svært ved at leve af sin kirke-musik, og han tjente ofte ekstra ved at spille til fester.

Latinskoledrengene skulle synge, og eventuelt også spille i kirken, men ved siden af dette gik de også ud og spillede til fester. Det gav en fornøden ekstrairdtægt til de fattige drenge, og de kunne også være specielt foretrukket fordi: »Der er ingen slemmen og drik ved skolens musik«.

Men der var mange andre fuskere, der gik stadsmusikanten i næringen. I garnisonsbyer havde regimentsmusikerne tilladelse til at spille for de militære, men de gik ofte udover det. Flådens matroser musicerede også en del og fik tilladelse til at spille til kammeraternes bryllupper og barselsgilder. Sidst var der en stor gruppe omvandrende folk, der tjente ekstra ved at spille.

Der er ingen tvivl om, at ophævelsen af privilegiet har haft stor betydning for musikken på landet. Men musikanten i købstaden forstod ofte at håndhæve privilegiet langt ind i det 19. årh. Allerede inden ophævelsen af privilegiet var der dog problemer for stadsmusikanten. Et meget stort antal sager om ulovlig musiceren ført ved domstolene antyder, at der på landet er blevet spillet til dans udover stadsmusikantens kontrol.

Mangelen på spillemandsbøger og stadsmusikantens monopol behøver derfor ikke at betyde, at almuen ikke havde et musikforbrug før år 1800. Når det ikke har været muligt at skaffe eller betale en spillemand, har man i stedet sunget til dansen. I hele det 19. årh. var det ikke ualmindeligt, at sammenkomster blandt fattigfolk alene havde sang som akkompagnement til dansen. Det var så ofte *kvinder* med dette særlige talent, der blev indbudt (4).

Herudover blev sangen dog fortrinsvis brugt i andre sammenhænge, og indenfor mindre grupper end instrumentalmusikken. At synge var noget de fleste kunne, men at spille var kun for de færreste, og næsten udelukkende for mænd.

Her nærmer vi os en anden forklaring på den tilsyneladende store fremgang i antallet af spillemænd i det 19. årh., – nemlig spørgsmålet om en forbedret økonomisk status for almuen efter landboreformerne. Et væsentligt udgangspunkt for at kunne spille må nemlig være, at man har overskud i rede penge, der giver mulighed for at anskaffe et instrument – et pengeoverskud, som tidligere ikke havde været så almindeligt indenfor almuens naturalieøkonomi. Almuens forbedrede økonomiske situation i forbindelse med omlægningen i landbruget har også givet dem ressourcer til et mere omfattende festliv. Et festliv hvor de deltagendes antal var større, og hvor

instrumentalmusikken var foretrukket fremfor sangen, både af funktionelle og prestigemæssige årsager.

Kilder

Nodebøgerne er naturligvis gode kilder til selve musikken, men siger egentlig ikke meget om den enkelte spillemands repertoire, og endnu mindre om instrumenter, og hvad musikken blev brugt til.

Der findes dog andre kilder, selvom de er få og spredte. Samtiden interesserede sig nemlig ikke for spillemænd og hans repertoire, men måske nok for enkelte melodier, der så blev optegnet. Som det vil fremgå, havde spillemændene et andet arbejde, hvor de for det meste tjente til livets ophold. Spillemændshåndteringen var måske nok højt vurderet af dem, der havde glæde af den, men der er sjældent oplysninger om den i de officielle dokumenter. Det er for eksempel umuligt at finde en spillemænd under denne erhvervsbetegnelse i folketællingerne. Her var det først og fremmest mandens ejendomsforhold til jord, der gav ham titel – gårdmand, husmand, inderste osv. Øvrighedspersonerne, der skrev, har sjældent opfattet spillemændshåndteringen som et erhverv af betydning.

Det er derfor umuligt at sige noget om antallet af spillemænd, og hvor de havde deres virke. Derimod kan den meget lille kildegruppe, der består af dagbøger, regnskabsbøger, erindringer og folkemindeoptegnelser, give få, men væsentlige oplysninger om repertoire, instrumenter, rekruttering, oplæring, festmønstre og aflønningsform.

De to vigtigste kildetyper: Dagbøger og regnskabsbøger, har deres værdi i »samtidigheden«. Dagbøgerne giver et godt billede af spillemændens sociale status overfor de øvrige i landsbyen. Da de er skrevet kort efter begivenheder og hændelser, giver de kun fakta og meget sjældent vurderinger af det skete, sådan som det er erindringens særkende. Regnskaberne er en meget fyldig kilde til festmønstre og de ændringer, der sker med dette. De fortæller om aflønningsform og om den enkelte spillemænds virkeområde. Sammenholdt med erindringer og optegnelser kan disse kilder, skønt få i tal, fortælle meget om spillemænd og festtraditionerne i 1800-tallet.

Dagbøger og regnskabsbøger

Hans Nielsens dagbog er anvendt for årene 1813 – 1826 (5). Hans Nielsen levede fra 1795 til 1833. Hans fader var husmand og hjulmager og havde et skovboel i Knagelbjerg skov, Gærup, Brahetrolleborg på Fyn. Hans tjente hjemme og arbejdede ligeledes som hjulmand, og derudover havde han en bibeskæftigelse som spillemænd ved de mindre lokale gilder. Han spiller

sidste gang i 1826, og samtidig holder han op med at deltage i de unges gilder.

I hele perioden omtaler han dog andre gilder og fester og nævner her gerne spillemændene ved navn. De gange, han direkte omtaler dans og spil, spiller han selv til knap halvdelen. Men regnes alle omtalte gilder og sammenkomster sammen, er hans indsats kun lille. Dagbogen er i originalen ført i almanakker og har mange oplysninger om hans arbejde og kørsler til Fåborg. Hans pengeopgivelser er noget tilfældige og synes ikke troværdige, hvorfor jeg ikke har anvendt dem i forbindelse med hans indtjening ved spilleriet.

Kirsten Hansdatters dagbog er kun ført i ét år, fra 25 december 1862 til 17 december 1863 (6). Kirsten Hansdatter var født i 1838 og døde i 1908; hun skriver en meget følelsespræget og udførlig dagbog, hvori også indgår de gilder og festligheder, hun deltager i. Men af størst betydning er de mange oplysninger om hendes far, Hans Nielsen f. 1810, og hendes lillebror, Niels Hansen f. 1844, der begge er spillemænd. Faderen er gårdmand i Knardrup, Ganløse sogn, nordvest for København. Han kører til København ca. hver fjortende dag og sælger tørv, som familien skærer i deres egen tørvemose.

Faderen spiller kun til gilder i Knardrup hos naboerne eller til karlenes gilder; Niels derimod kommer længere omkring og spiller til forskellige slags gilder trods sine kun 18 år. Kirstens oplysninger om, hvem der kommer og bestiller musik, og hvor længe faderen og broderen er væk ad gangen, er nogle af de bedste, jeg har, til at belyse virkeområde og spillemandens rolle. Kirsten har ingen oplysninger om, hvad der tjenes ved spilleriet, men navne på andre spillemænd, der kommer på besøg hos familien.

Helene Didriksens dagbog: Jeg har gennemlæst perioden 1875 til marts 1883, og heraf udtrukket de datoer, hvor Helene skriver, at hun eller de andre i husstanden danser, eller at nogen spiller (7).

Helene er født i 1860 og dør i 1891; hun bor sammen med sine søstre hjemme på faderens gård i Sønder Vestud i Borre på Møn. Faderen, Didrik Nielsen f. 1820, er ved siden af at passe sin gård også spillemand. I denne periode bliver det ikke til så meget, men han går da jævnlige ud og spiller, og næsten altid sammen med andre. I 1860 skal han have udbygget sit stuehus med en ekstra stue, stor nok til landsbyens gilder. Han bliver enke-mand i 1868 og kan af den grund have lagt spilleriet lidt på hylden. Han spiller violin og klarinet, og desuden bas. Didrik Nielsen er som gårdmand med i de gamles laug, hvilket Helene ofte omtaler. Denne dagbog kan således fortælle om spillemandens rolle i landsbyen, – hvem han omgås, hvor-

når han spiller, og hvornår han er gæst. Der nævnes en del spillemænd hos Helene, folk der kommer i besøg og spiller, eller som hun møder ude omkring.

Peder Helt Haahrs regnskaber omfatter både fortjeneste ved spil, salg af landbrugsprodukter og indkøb af forskellige ting til husholdningen (8).

PHH blev født i 1812 og døde i 1883, han levede på sin gård Lille Grønlund i Ølgod sogn, Ringkøbing amt, og havde således landbrug ved siden af spilleriet. Spilleregnskaberne er ført på selvstændige sider imellem de øvrige regnskaber og strækker sig fra 1833 til 1857. Hans oplysninger er med datoer, benævnelser, navne og for det meste med stedsangivelser.

Peder Pedersen Kragstigs regnskaber omfatter fortjeneste ved landbruget, spilleriet og ikke mindst hvad »Gud Fader Gav«.

Kragstig blev født 1812 og døde i 1895. Han overtog sin faders lille hedegård, som var meget ringe, i Skarrild, Brande sogn, Ringkøbing amt. Faderen var klog mand, og det blev Peder også efterhånden. De er begge beskrevet i Kloge Folk (9). Ifølge denne har Peder ført regnskaber siden 1829 over sit spil, men her er kun anvendt perioden 1847–1860. Benævnelsen »Gud Fader Gav« i regnskaberne dækker over hans indtægt ved at helbrede folk. Regnskaberne er opdelt i måneder, med datoer og indtægterne i rubrikker.

Poul Riis' regnskaber er udelukkende ført for indtjente penge ved musik; derudover er der sammenregninger for hvert år. Riis blev født 1860 og døde 1932. Han levede hele sit liv i Rakkeby på Mors, hvor han var husmand og murer ved siden af at gå ud og spille. Hans regnskaber dækker perioden fra julen 1872 og frem til 1929. Han oplyser dato, benævnelse, personnavn og ofte også stednavn, og beløbet i kroner og øre. Poul Riis har været en virkelig »stor« spillemand med mange opgaver om året. Han spillede harmonika de første år og siden violin, afvekslende med kornet, althorn og basun.

Anders Christian Andersens regnskaber har jeg i to afdelinger. Først og fremmest hans spilleregnskaber, og dernæst en regnskabsbog med hans udgifter til personlige fornødenheder og fornøjelser. A. C. Andersen var født i 1865 og døde i 1953. Han var gårdmand i Nr. Vium i Ringkøbing amt og købte på sine gamle dage en cigarforretning i Videbæk.

Spilleregnskabet går fra 1879 til 1936 og er ført med stor sirlighed. Han anfører dato, begivenhed, personnavn og stednavn. I 1937 skrev han

desuden nogle oplysninger om den undervisning, han havde fået, og hvornår han var indkaldt som soldat. Han spillede violin og klarinet.

Udover disse regnskaber, anvender jeg to regnskaber, som jeg kun kender i den gengivelse, de har fået i to lokalhistoriske årbøger:

Frederik Pedersen var født i 1814 i Bliurup mølle ved Horsens og døde på samme egn i 1887 (10). Han har i tre regnskabsbøger noteret sine indtægter fra 1834 til 1886. Der er anført dato, benævnelse, personnavn, stednavn og indtægt. Forfatteren har flere steder skrevet i parentes: »FP spillede for de Militære« eller: »slutter med høstgilder«. Frederik Pedersen har intet noteret i 1862, og forfatteren har ikke medtaget de »få notater, lidt sjusket anført« fra 1864.

Hans Christian Hansen blev født i 1819 i Øverup mølle på Falster, faderen var møller og spillede også, men døde, da drengen var fem år (11). H. C. Hansen lærte tidligt at spille og uddannede sig som væver. Hans regnskaber starter i 1844, da han er nygift, og går til 1866. Der er tale om regnskaber over samtlige indtægter, både ved vævning og spilleriet, og ligeledes over hans udgifter.

Der er i artiklen kun gengivet hans spilleindtægter for året 1845 i tilsyneladende fuld afskrift, mens de øvrige år kun er givet som smagsprøver.

Repertoiret – instrumenterne

Almuespillemandens repertoire var i 1800-tallet først og fremmest dansemusik. Dertil kom marcher og lignende, der blev brugt ved de forskellige festprocessioner. Musikken var således først og fremmest funktionsbestemt, men kunne i enkelte tilfælde også have karakter af »koncert« musik, hvor tilhørerne var passive.

Der har naturligvis været spillemænd af forskellige kategorier, mht. musikalitet, og nogle har hævet sig op over andre i kraft af specielle evner. Var spillemændene alene, forstærkede han melodistemmen med akkorder, især baseret på medklingende løse strenge. Et sammenspil på to violiner har været hyppigt, og secondstemmen var præget af akkordspil eller parallelføring i tertser og sekster; efterslagsakkorder er først kommet i brug efter midten af århundredet (12).

Ved århundredets begyndelse var melodierne hovedsageligt menuetter og eossaisser, måske iblandet med polsker. Generelt kan det nemlig siges, at melodirepertoiret på landet fulgte modestrømningerne i byerne, måske med nogle års forsinkelse.

Formidlingen af melodierne kan være sket på flere måder, men hjemvendte soldater har ofte ført de nye melodier med sig. I militæret uddannede man musikere, der først og fremmest skulle signalere i krig. Derudover brugte man forskellige andre former for musik, især marcher. I 1700-tallet brugte man ikke noder i militæret, og kendskabet til tidens marcher har man netop fra spillemandsbøgerne (13). Hjemvendte militærmusikere slog sig ned som spillemænd og formidlede derved dels militærets musik til landsbyen, dels den musik, der blev brugt i byernes danseboder. Omkring år 1800 var det især musik til turdansene, der var i brug; det var rækkedanse eller danse med 2, 3 eller 4 par, der dansede sammen.

Omkring 1810 kommer valsen i brug, og med den flere andre melodiformer, hvor de dansende kun er parvis og bevæger sig rundt i salen, og fra århundredets midte bliver polkaen moderne (14). I 1847 skriver en præst på Falster således om bondeungdommens dans:

»Deres danse er mest valse, de har hopsa-vals, hamborger-vals og wienervals, dog danses også engelsk og skotsk dans, alt dette er imidlertid udenfra indført af karle, som har ligget i København og der besøgt danseboderne« (15).

I århundredets første halvdel lærte den ene spillemænd melodierne af den anden. Nogle komponerede selv melodier under indflydelse af stilen i byerne. Historierne om spillemænd, der stod udenfor en dansesal og lyttede sig til nye numre, er talrige og har vel repræsenteret en anden måde at lære den nye musik.

Da polkaen blev populær, fulgte gerne Lumbyes melodier med, det var jo ham, der herhjemme først og fremmest stod for denne musikart. Det var blevet betydeligt billigere at trykke noder, og musikken i den sidste halvdel af århundredet var præget af disse noder. Nogle blev nærmest storproducenter af nodeblade, og især de to musikkdirektører, Carl Møller i Århus og Saugman-Bjerregård i Kjellerup, komponerede et væld af melodier, der blev spredt over hele landet.

Det musikalske repertoire har altså undergået en forandring i løbet af det 19. årh. Hvorvidt der på noget tidspunkt har været en almuemusik, som væsentligt skilte sig fra byens musik, er så spørgsmålet. I århundredets begyndelse har der flere steder været spillemænd, som også spillede for det lokale herskab, bl.a. på Fyn, og det har naturligvis haft sin indvirkning på repertoireet. Senere er der flere belæg for, at landsbyspillemænd gik sammen og spillede »klassisk« musik, f.eks. Carl Nielsens far, som i 1870'erne i foreningen »Braga« spillede den »gode musik« af f.eks. Mozart og Haydn (16).

I den forbindelse er det nok vigtigt at påpege, at der i de fleste byer fra

århundredets begyndelse opstod musikalske selskaber, hvor borgerne spillede til egen og andres fornøjelse (17).

Jeg har tidligere nævnt, at sang kan have spillet en vis rolle til dansen. Men udover sangen har forskellige instrumenter spillet en skiftende rolle.

De ældst kendte instrumenter har været fløjter og trommer, hvortil man i slutningen af 1600-tallet har danset f.eks. til Valborg- og majfesterne.

I 1700-tallet var forskellige strengeinstrumenter i brug blandt bønderne, bl.a. lire, langeleg og humle. I løbet af 1700-tallet er violinen blevet stadig mere almindelig på bekostning af de nævnte strengeinstrumenter, lige bortset fra humlen, der blev brugt på Fanø op til vort århundrede. Hvor populær violinen var blandt bønderne, giver præsten Junge i 1798 et godt billede af:

»Violinen, dette bondens liv-instrument, som ledsager ham ved enhver højtidelighed, anførte af spillemanden saae man forhen store skarer af pyntelige karle med leen at udbrede et pludseligt blikstille over sædens bølgende hav; anførte af spillemanden vandre de til krigsskolen og opflammede af hans søde toner bortrydde de enhver hindring, . . . da tror jeg intet vilde kraftigere ansøre ham til at dræbe og lade sig dræbe, end violinen« (18).

Der er altså også blevet spillet til hoveriet, og når bønderkarlene eksercerede. I København har der været flere violinbyggere i forrige århundrede, men også i de lidt større provinsbyer kan der have været enkelte. Nogle småhåndværkere på landet har også bygget violiner.

De fleste drenge, der begyndte at spille, startede med faderens eller bedstefaderens violin; var en sådan tingest først anskaffet, blev den brugt i mange år. Kun Carl Nielsen fortæller, at han startede med at spille på en 3/4 violin.

Hans Nielsen skriver kun i sin dagbog, at han *spiller*, men nogle gange falder der et ord om hans instrumenter, i 1814:

»den 27 Decbr var jeg i Foborg at Kjøbe mig et Porcelains Pibehoved og Tinfunk og noget Tobak, jeg var også med at tage en ny Fiolin ud. . .«

Når han derfor taler om at spille, er det sandsynligvis violiner, der tænkes på. I 1815 skriver han i forbindelse med et bryllup:

».deres Musikantere vare temmelig søvnige til at spille de sparte forreget på Strengene. . .«

Han hjælper en dag Jenses Niels som var:

». .heroppe med en gammel Fiolin, som jeg satte ham strenge paa«

*Det kunne lade sig
gøre at bygge en
violin med lidt
fingersnildhed.
Resultatet var
måske ikke så
smukt, men hvis
man som her havde
strengholder og
hoved fra en
gammel violin blev
illusionen helt god.
Den lille, lidt flade
og kantede violin
kaldes »Wilhelms
violin« og stammer
fra Alrø. (Foto
på Glud Museum).*

Vi får desværre ikke prisen på violinen at vide, men der kommer regnskaberne til hjælp. Haahr skriver i 1837, at den nye violin kostede 5rd 5m, og i 1845 har han købt en violin til 3m 6sk, – en temmelig stor forskel! Men til violinspil hører også andre udgifter. H. C. Hansen betaler i 1845: »For at sætte haar på 2 fiolinbuer 3 mark«.

Flest oplysninger findes hos A. C. Andersen, der har ført et selvstændigt regnskab over sine udgifter med to rubrikker, en for »personlige udgifter« og en for »musikalier«. Han har regnet sammen for perioden 1879 til 1891, og i denne sammenregning deler han op for hvert år i »Streng og Rekvisiter«, »Musikalier« og »Personlig mm.« eller »Personlig, Klæder mm.«. Sammenholdes udgifterne til strenge med antal spillejob det pågældende år, stemmer de fint overens, f.eks. er udgifterne i 1885 meget små, men

ACA spiller også kun 20 gange og bruger 7,90 på strenge. Udgifter til musikalien og instrumenter i den første periode er derimod store i forhold til senere, men da har han vel også fået opbygget sit repertoire og sin instrumentsamling. Dykker man ned i nogle senere år, hvor hans regnskab er fuldstændigt, får man mere at vide om de enkelte poster. I 1894, som er et af hans virkeligt »store« år, har han en udgift på 15,58, hvoraf 6,38 er gået til noder, og så godt som resten til strenge. Det bliver ialt 40 stk på et år, hvoraf halvdelen er E-strenger. Til sammenligning skal anføres, at hans indtjening på musikken det år var på 684,25 kr., og hans personlige udgifter på 271,71 kr.

Violinbuen bliver udskiftet i 1893 og igen i 1899, men i alle de mellemliggende år får han skiftet buehår en gang årligt. Til sidst skal nævnes, at han i 1896 får repareret sin violin for 10 kr. Buerne kostede 2,25 og 2,50, mens hårene kostede ca. 1 kr. Han køber iøvrigt også harpiks en gang om året.

Violinerne blev normalt opbevarede og båret rundt i kalveskindsposer eller eventuelt sælskindsposer – kasser var mere ualmindeligt.

Der har dog også været nogle få ihærdige, som selv byggede deres violin, når lysten var større end formuen.

Jacob Bugge fra Thorning byggede en violin i 1890:

»Da jeg var 7 år og var kommet i skole, studerede jeg degnens violin som hang på væggen meget nøje og tænkte, nej, sådan en kan du ikke lave, men desuagtet begyndte jeg at lave en efterligning«.

Han fik træ hos en snedker og arbejdede så med lommekniv og stemmehjerner og en lille fil:

»Jeg fik den færdig, men det tog meget lang tid, da jeg arbejdede i smug, for den skulle ikke vises frem, inden den var færdig, der skulle ingen kritik være før.

Så var der buen, den lavede jeg af en hasselgren, bandt hårene fast på den anden ende af stokken, bøjede den lidt som en flitsbue, og bandt hårene fast på den anden ende af stokken, så hårene var stramme« (19).

Strenger fik han af degnen, og harpiks fandt han på et træ i skoven.

Violinen var hele 1800-tallet det vigtigste instrument for almuespillemanden. Men det var ikke det *eneste* instrument, og spillemanden beherskede ofte flere slags.

Klarinetten og forskellige slags horn har erstattet violinen, især når der skulle spilles udendørs. Her kunne blæserne bedre trænge igennem, og

instrumenterne kunne også bedre tåle, hvis vejret var koldt og fugtigt. Disse blæseinstrumenter kunne dog også anvendes i samspil med violiner.

Hans Nielsen holder sig ikke kun til violinen. I juli 1815 har han været i Fåborg: »... samme Dag bestilte jeg mig et Klanet derude«. Og ti dage efter: »den 19 Juli var jeg i Foborg med et Læs Spaaner, samme Dag fik jeg min Klanet, som kostede 16 Rbdlr«. Han taler om at *blæse*, når det er klarinetten, han spiller på, men begge instrumenter har nok været med-bragt til dans og lignende.

Haahr har også spillet klarinet, i 1844 har han købt en »Klarinet til 3rd 2mk«. Didrik spiller også klarinet og A. C. Andersen ligeså, sidstnævnte køber klarinetblade og noder med »Blæsemusik«.

Ved siden af disse klarinetter, der alle har været noget mere primitive end nutidens, har man spillet forskellige former for horn.

Som nævnt havde mange spillemænd lært at spille i militæret. Her havde man ved slutningen af 1700-tallet erstattet piber og trommer med forskellige metalhorn til at signalere med. Mange soldater havde således lært at spille på horn, men mulighederne for at skaffe ét, når de kom hjem, kan have været meget ringe. Den mest nærliggende mulighed har været at omsætte sin kunnen til enten fløjte eller klarinet. I løbet af århundredet er mulighederne for at købe et horn blevet større, H. C. Hansen har i sit regnskab en post, der hedder »Afdrag på et Tenorhorn«, som han har købt af en anden spillemands enke.

Kirsten Hd. bruger den samme forskel i ordvalget som Hans N., 1863 d. 2. februar skriver hun: »Niels skulde være i Frederiksborg og *blæse* til Landboforeningsbal. .«, og fastelavns mandag: »Kl 9 gik Niels til Ganløse at *blæse* for mændene«. Ellers omtaler Kirsten altid faderens og broderens musik på den måde, at de *spiller* til dans eller bal. Der er endnu tre tilfælde, hvor hun skriver *blæse*: »Niels blæste et par stykker for ham« – de har én i besøg. Og igen d. 10. juni: »Niels har været i Slangstrup til Marke at *blæse*«. Og endelig får man så at vide, hvad det er, han blæser: »Lars fra Badstrup har været og laant Niels Konet«.

Poul Riis spiller fra 1877 violin og kornet, fra 1883 violin og althorn, og fra 1888 violin og basun.

Når spillemænd blev indkaldt til militæret, blev de gerne udtaget til hornblæsere, og påvirkningen gik således også den modsatte vej.

A. C. Andersen fortæller på en side i sin regnskabsbog følgende om sin militærtid; han var begyndt som spillemand i 1879, 13 år gammel:

»I 1885 var jeg soldat i Viborg, Infanterist fra 31 marts til 3 oktober, og blev udtaget som Hornblæser og blev Batalionchefens Oberst Meldahls Hornblæser, og ved senere indkaldelser Hornblæser for Batalionschef Oberstløjtnant Holst«.

Helene Didriksen fortæller ofte om musikinstrumenterne i sin dagbog. Hendes far spiller flere instrumenter og har bl.a. en bas. Den 11. feb. 1877: »I aftes var Lars Andersens Niels i Elmelunde her at låne Bassen til i morgen på Rødkilde« (højskole). Og samme år d. 15. feb.: »I nat er fader i Ålebæk at spille bas til fastelavn«. Og igen d. 18. mar.: »Lars Rasmussen og Rasmus Karstensen var her med bassen, som de havde lånt i fastelavn«.

Denne bas er gået i stykker i 1882: »Fader var ude hos Karstens i Nørreby med deres Bas han havde laant«. En bas har været et både skrøbeligt og uhåndterligt instrument at medbringe til dans, og oplysningerne tyder på, at den har måttet fragtes, når der var kørelejlighed og måske også rimeligt vejr. Den har pga. størrelsen ikke været så let at købe, endsiges bygge selv, og den har været en sjældenhed – man lånte sig frem.

Omkring 1870erne vinder et helt nyt instrument frem, – harmonikaen. De første harmonikaer var dur-harmonikaer, der gav forskellig tone, når man trak og skubbede. P. Riis startede sin karriere som spillemand med harmonika, som han spiller på i årene 1872–77.

Harmonikaen undergik mange tekniske forbedringer de følgende år, og masseproduktion gjorde den forholdsvis billig. – Så billig at unge karle i tjeneste kunne få råd til at købe en.

Omkring århundredskiftet får klaveret stadig større betydning som akkompagnement til dans, samtidig med dets større udbredelse i hjemmene – dette også takket være masseproduktion.

Der er her givet nogle eksempler på de forskellige instrumenters brug i almuemusikken i det 19. årh. Disse sammenholdt med de mange oplysninger om enkelte spillemænd i erindringer og spillemandsportrætter giver mulighed for at opstille en hypotese om forandringen i instrumenternes anvendelse til dansemusik.

Som tidligere påpeget er det først og fremmest et økonomisk spørgsmål at anskaffe et musikinstrument. Man må være i besiddelse af så meget likvid kapital, at en vis del kan omsættes i et instrument. Men hvis der var instrumentbyggere på landet, har man måske kunnet bytte sig til et, i stedet for at købe.

Det har dog været svært overhovedet at skaffe instrumentet, f.eks. har metalhornene krævet en vis ekspertise at fremstille, men kasserede horn fra militæret kan have været til at få. Omkring midten af århundredet ser det ud til, at forskellige former for horn er kommet i almindelig handel.

Violinen har som nævnt været det vigtigste instrument hele århundredet, når det gjaldt indendørs musiceren. Hertil havde spillemanden opøvet en spilleteknik, der gjorde det muligt for ham at overdøve de dansendes larm.

Ved århundredets slutning bliver violinen til dels vræget for andre instrumenter. På denne tid bliver deltagerantallet stadig større til baller og fester, ialtfald når det gælder antallet af dansere på gulvet samtidig. Med forsamlingshusbyggeriet får man sale af en noget anden størrelse end den tidligere »øverstestue«, og én violin kan ikke længere overdøve danserne.

Blæseinstrumenterne brugtes især udendørs, og fra midten af årh. bliver kornet og basun mere almindelige. De har bedre kunnet høres blandt mange mennesker med deres gennemtrængende toner. Og netop Lumbyemusikken, der bliver populær i denne periode, er – om ikke skrevet til så dog – velegnet til hornmusik.

Bassen har været kostbar og uhåndterlig og har nok kun været brugt i begrænset omfang.

At harmonikaen vandt frem skyldtes som nævnt, at den var forholdsvis billig, men:

»En harmonika kunne jo sige nok så meget, for de skulle jo spille ene. Sådan en harmonika – når de var gode til at bruge basser og sådan, så kunne den jo sige nok så meget« (20).

Det blev derfor harmonikaen, der overtog en del af violinens plads, fordi den fungerede bedre i store forsamlinger. Klaveret, der havde fået sin plads i forsamlingshusene til brug ved fædrelandssangen, kunne også bruges, når der skulle danses.

Harmonikaen omtaltes ofte lidt hånligt af violinspilmænd. De »harmonikaspillende karle« behøvede ikke at være i besiddelse af nogen større musikalitet for at få brugbar dansemusik ud af instrumentet, det er ikke i samme grad en gehørssag, når hver knap giver én bestemt tone, som når man skal finde den på et gribebrædt.

Det var altså den musikalske side, men der har muligvis også været en social. Harmonikaen blev netop karlenes instrument, herregårdsbørster, søfolk, soldater og daglejere kunne købe et instrument og fornøje sig selv og hinanden med lidt musik. Det var kort sagt de underste sociale lag, der tog harmonikaen til sig, hvor violinen og klaveret hørte til i borgernes og de velbjærgede bønders stuer. Forandringen i brugen af instrumenter hænger altså nøje sammen med musikkens funktion og spillemændens rolle i det samfund, hvor han har sit virke.

Før 1820

Det er vanskeligt at sige noget om rekrutteringen af spillemænd omkring århundredets begyndelse, men det har sikkert som senere især været de unge, der spillede. Blicher omtaler spillemændene som »bønderkarle« der

har forpagtet spillet af en anden, – det er inden ophævelsen af privilegiet (21).

Oplæring i musik er først og fremmest sket ved spil hos en anden spillemand efter gehør. Militæret har som tidligere nævnt betydet en del som oplæringssted, især for blæseinstrumenter. Sang og musikundervisning var endnu ikke indført i skolen, der i det hele taget spillede en meget lille rolle på landet. Men degnen forestod ofte kirkesangen og organistembedet samtidig med børnenes undervisning, og han kan have lært fra sig til de mest musikalske børn.

Hans N. var født i 1795, og han spiller fra 1813–1824, det vil sige, mens han selv regnes til de unge. Netop Hans N. kan have nydt godt af den skoleordning som Ludvig Rewentlow indførte på sit gode Brahetrolleborg. Den første skole blev netop oprettet i Gærup i 1783, og her var musikundervisningen en del af den almindelige undervisning. Netop denne gode skole kan forklare, at bondedrengen Hans behersker skrivekunsten så godt, at han fører dagbog. Hans skriver selv lidt om, hvordan unge kunne lære at spille, 1815:

»Den anden juli var Jenses Niels heroppe med en gammel Fiolin, som jeg satte ham Streng paa, og begyndte at lære ham lidt«.

Her ser man altså den unge spillemand række en hjælpende hånd til en nabosøn, men han omtaler ikke nogen form for undervisning af drengen senere hen.

Af alle Hans N.s optegnelser om gilder og baller findes kun ét eksempel på omtale af en læredreng hos en spillemand, – hvis det i det hele taget er en dreng, der spiller i 1820:

»Den 18 Nov: var jeg til Jenses Marens og Jens Smeds Brullup, jeg var ridende begge dage baade d: 18 og 19 Nov: til samme Brullup spillede Pisoning og han havde en lille med sig fra Østerhæsinge som hedte Jesper«.

Fester og gilder falder ind under forskellige grupperinger: der er fester for livets højtider, årets fester, forskellige arbejdsfester og sidst gilder for unge, hvor dansen er det væsentlige.

Af livets gilder er bryllupperne langt de vigtigste og største; det var almindeligt, at de varede i 3 dage. Spillemanden havde en væsentlig rolle under hele forløbet. Præsten N. Blicher skriver i 1795 (21):

»I bryllupsgaarden modtages man af en Fiol eller Trompet-Mand. Nu skikkes man til Sæde i et eller to Værelser: Saasnt som Suppen er sat frem, læser Degnen lydeligen til Bords. Af een eller 2 spillemand – Bønderkarle, som have forpagtet den Indkomst på 2den, 3ide eller 4de

Haand – gnides dygtigt paa Fiol, saalænge Maaltidet varer. Hertil gives først Kjød-Suppe af Ox- Lamme- og Høns-Kjød under eet – derpaa færsk Fisk (om den har været at bekomme) og Bergfisk eller Graasej, saa Flæsk- Skinke- og Saltmads-Fad med Langkaal eller Ærter, derpaa Lamme- Høns- Og Ande-Steg, næstefter Ægost med Øld og Mød, eller sød Boghvede-Grød, og tilsidst Vaffeler. Imellem hver Ret dampes brav med Tobakpiben – Fiolen gaar lystig, og munter Snak og Skogger ligesaa de heele 2 til 3 Timer, Maaltidet varer. Ved Slutningen komme 2 Mandspersoner frem, hver med sin Tallerken – den første for Spillemanden, den anden for Kokkekonen. Herved maa endeligen gjækkes og prates om den stakkels Spillemands sprungne Streng (hvilket han selv imidlertid bekræfter, ved at Piine een af dem ret jammerligen) og om den beklagelige Kokkekones Skee, som er gaaen i Stykker. »Her seer man selv Stumperne, og faaer hun ikke tilstrækkelig Hjælp af de kjære Gjæster, saa kan hun slet ikke meere lave Mad til m.m.« Til Enhver af dem kan derved indsamles 3 til 6 Mk. Nu læser Degnen højt, og synger med heele Forsamlingen 3 Gange det Vers: Ære være dig, Gud, for alt dit Gode. Derpaa har han, efter Degnens Exempel, brugt at holde en siirlig Taksigelses Tale til Gjæsterne for Brudeparret, Præsten og sig selv. – Men denne Skik har han nyeligen begyndt at aflægge. Gilde-Øld og Dansk Brændeviin staae stedse paa Bordene til Enhvers behagelig Tjeneste. Dog mærkes det aldrig misbrugt ved Gilder. Gjæsterne give Brude-Skjænk: et Par Mk., et Lam, Høns, Æg e.a. efter Enhvers Lejlighed. Naar Maaltidet er forbi, føres Bordene bort, og Dandsen gaaer for sig, som varer den heele Nat. En af de fornemste i Sælskabet dandser først en Menvet med Bruden, og fører hende derpaa siirligen frem til Brudgommen, hvorpaa Br.Parret dandser først Menvet og saa Polsk. – Siden dandse to Par paa Gangen, og vexe med disse to Slags Dandse den heele Tid. Dandse-Maaden falder tarvelig, dog moersom nok at see paa NB. for en Tid. Qvindek. gaaer jævnt og stille, giver imellemstunder et utaktmæssigt Knix, og seer for det meeste blufærdig ned paa Gulvet. M.Kjønnen derimod har sin egen og gandske modsatte Maneer. Hvo der best kan knixe, stampe, hoppe, klappe med Hænderne, bukke, hælde til Siderne og gjøre Kunst-Sving med Armene, han er her den største Dandsemester.«

Tre år senere skriver præsten J. Junge om de nordsjællandske bønder, at de holder bryllup i tre dage. Det skulle ellers være standset med et overdådighedsforbud fra 1783. Ifølge dette måtte der kun være 32 gæster ialt, højst trakteres med 4 retter mad, det var forbudt at traktere med vin og kaffe. Intet bondebryllup måtte holdes mere end én dag, dog måtte 16 af gæsterne andendagen komme sammen om aftenen kl 6 og danse til midnat, men de

måtte ikke sættes til bords. Dette forbud overholdes dog ikke ifølge Junge. Han skriver:

»Når bonden har indtaget sit tarvelige maaltid, stemmes violinen fra den alvorlige bordmarch til den glædeligere Cotillon Able mon Cœur«.

Bønderne danser også menuet og firepars danse og polske danse. Her bydes gæsterne ikke velkommen af musik men af bøsseskud, og der spilles heller ikke ved bordet, medmindre ovennævnte bordmarch skal forstås som musik under hele spisningen.

I 1815 skriver Hans Nielsen:

»Den 22 og 23 April var jeg til Peder Blomes og Knuds Johannes Brullup, jeg var ridende til Kirke begge Dagene den første dag var vi 11 ridende og den anden dag kuns 6 ridende det var et temmelig rask Brullup med Brændeviin, Musik og samt hvad der tilhørte, Personing spillede Epe(?) rask«.

»Den 29 og 30 april var jeg til Knud Gyngers og Gretes Brullup den første Dag var jeg ridende men den sidste gik jeg kuns derud efter af Folk havde været i Kirke, det var et temmelig rask lille Brullup, Personing spillede ogsaa dertil.«

Den omtalte Personing har været egnens førende spillemand, siden det altid er ham, der spiller til de virkelig store gilder. Især bryllupsspillemande skulle være dygtige, det var en fest, der skulle stå glans om, og det har været almindeligt at hente spillemanden udenfor sognet. Personing boede i Østerhæsing og hed egentlig Pisenni, sandsynligvis en af godsets musikere. Godset har haft privilegium på egnens musik tidligere, og dets skolelærere havde også pligt til at spille på godset. Det italiensk klingende navn kan tyde på, at det har været en af kongens hofvioloner, der har slået sig ned på Sydfyn (22).

»Den 4,5 og 6 sept var jeg nede hos min Morbroder Peder Hansen til Brullup, hvilket Maren og hendes Fyr fra Vesterhæsing havde der. Den første dag kjørede jeg for Brudpigerne, og om Søndagen kjørede jeg for Brudgommen, som gav mig 2Rb mark(?) i Drikke penge, Den 2den Dags Aften, spillede jeg og Rasmus Mortensen, ved hvilket vi tjente hver 5 Rbmark(?)«.

To dage før dette bryllup spillede Hans til førringsgilde hos morbroderen, det var et lille gilde der blev holdt, når de indbudte gæster mødte med »Forn« – madvarer, til festen. Han spillede ligeledes til førringsgilde i 1815, dels ved et af de bryllupper, han deltog i, og dels ét han ikke var med

til selv. Han spiller også før broderens bryllup i 1816. Igen i 1820 spiller han til to sådanne gilder, hvor han ved det ene også rider til kirke.

Der er altså også på Fyn tale om to- og tredages bryllupper. Det har hér været brugt, at brudeparret skulle i kirke også dagen efter vielsen og begge dage helst følges af de unge karle til hest i procession: spillemændene kan eventuelt også have været med. At Hans spiller til bryllup skyldes sikkert, at det er hos familie. Samtidig har han kunnet støtte den omtalte Rasmus Mortensen, der var en nabo, som brugtes en del til gilder i sognet.

Barselgilder optræder i kilderne ind i vores århundrede, men hører på intet tidspunkt til de store gilder, hverken talmæssigt eller indtægtsmæssigt. De ældste kilder siger ikke meget; Junge skriver, at kirkedåben er ved at gå af brug, og at børnene hjemmedøbes hurtigst muligt:

»Vel kan det være overmåde gavnligt for Barnets Helbred, at det ikke strax udsættes for Luftens forandringer, og dog er dette ikke Årsagen, men Bonden sparer derved et Gilde, som sædvanlig medfører store Bekostninger, og som kunne vedvare flere Dage og som undertiden kunne ende sig på Tinget«.

Barselgilder har åbenbart været bekostelige og er søgt undgået. Hans N. nævner barselgilder, men aldrig om der er musik og dans.

En anden gruppe af fester er de, der knytter sig til årets højtider, og heriblandt er julen den største. Hans N. skelner i sin dagbog mellem *julegilde*, der er for alle, og *juleleg*, der kun er for de unges laug, og hvor der danses. Han skriver f.eks. i 1815:

»Den 7 januar om Aftenen var jeg henne hos Knuds til julegilde, da vi havde spiist, gik jeg og Jakob til Hybbet at lege Juul, samme gik skikkelig rask, Rasmus Mortensen spillede og vi gav kuns hver 6 Rbss (?) til Brændeviin«.

Året efter skriver han d. 1. januar:

»Samme Dags Aften var vore Folk henne ved Teglværket til det saakaldte Julegilde til hvilket jeg var ogsaa Buden, men jeg var i Grøndrup at spille til Juleleg den Aften; Jeg kjørte med Peder Mortensen derover, Gildet var hos Rasmus Lykkesens og vi holdt ud til Klokken var henimod 1 jeg fik 2 Rbdlr for at spille«.

Samme år går han til juleleg så sent som 3. februar; det gælder de fleste af årene, at juleleg og julegilder holdes helt hen mod fastelavn.

Den næstfølgende årstidsfest var fastelavn, som havde en vigtig plads både i de unges og de gamles laug. Mange steder havde man skiftet older-

mand til fastelavn, og man bibeholdt festen for de gamle mange år efter landsbylaugenes opløsning.

Men fastelavn har især været de unges festtid. Man har haft fastelavnsridning og optog, man har slået katten af tøndem, klædt sig ud osv. I Østjylland skiftede karlene gadelam til fastelavn, det vil sige, at pigerne blev uddelt til en ny karl, som de skulle følges og danse med til ungdomsgilderne det kommende år (23).

Hans N. spiller til fastelavnsgilde på Høbbet i 1815, der holdes tilsyneladende hvert år gilde dér, og han nævner, at de får kaffepuns og brændevin, men han har desværre ikke ugedagen med. 1819:

»Den 22 Febr var jeg til Fastelavnsgilde, hos Hans Larsen i Gjerup, om Formiddagen var vi ude at slaae Potten istykker, men jeg spillede Kort isteden, og vandt derved 4 Rbm, 2ss om Aftenen havde vi et rask Gilde, til Hvilket Kristian Alsing spillede og fik derfor 9 Rbm.(?)«

I 1822 skriver han igen om et fastelavnsgilde hos en gårdmand, men ikke noget om den potte, der blev slået i stykker.

Fortsætter man frem i året, var de næste helligdage påsken og pinsen. Det har ikke været de store gilders tid, men nogle har der været.

Hans N. spiller til et påssegilde i 1813 hos en nabo:

»Til dette gilde var Smeden, og Bødkeren, og end 2 eller 3 fra Vesterhæsing, disse gav hver 4 rd til Gildet, samme Nat holdt de ud til Kl 4 om Morgen«

Hans N. er til flere påsegilder og især pinssegilder hos de andre i landsbylauget, men der har også været skovballer. I 1821 er han i Holsteenhus skov og se på et skovbal uden at deltage. Det er folk fra Fåborg, der holder bal, og det har ikke været særligt almindeligt. Dog kunne også bønderne allerede på N. Blichers tid samles i skoven til en fest for sommerens komme:

»Kun een lokal Skik, som jeg ynder vel, og har nogle Gange paa en Slags Maade taget Deel i, vil jeg her nedskrive: Første Pintse-Dag, da den nyudsprungne Skov staaer i sin fulde majestætisk grønne pragt, efter at Gudstjenesten er endt, forsamle sig Gamle og Unge af Vium Bye og et Par Naboe-Sogne paa en aaben grøn Plads i Skoven her ved Byen, og fornøje sig til Aften med Musik og Sang og Dands. Ingen ædlere eller helligere Fornøjelse i Livet end den, der fremlokkes ved at beskue Alfaders Herlighed, hans Magt og Godhed i Naturens Yndigheder. O! I ædle, gode ekskværdige Mennesker af den trællende Bondestand, I have dog saa mange møjsommelige – saa mange sorgfulde Dage. Aldrig være Eder så skjøn en Maji-Dag misundt af noget Eders Medmenneske; aander I kun frit i Glædens Skjød under Guds bliide Himmel! Bogfin-

Kildemarked og dans i den grønne skov kunne forenes f. eks. i Dyrehaven ved København. Ungersvendene gør haneben til tonerne fra spillemandens violin. En scene Oehlenschläger romantiserede nogle år senere i »Sct. Hansaftenspil«, hvor den blinde spillemand synger: »Skaffer mig min fiol igen – at jeg kan tolke min stumme smerte – den var min eneste sidste ven...«. Dette digt var et af de første skridt på vejen til de romantiske forestillinger om almuespillemanden, der har præget vores århundrede. (Stik efter maleri fra 1780'erne).

kenes muntre Slag sammenstemme sødeligen med Eders Strengelyd og Eders Glædes Sange! De lette Eders Sind! de udvide Eders Hjerter: De indgyde Eder, med Tanken om Algodheds Gud, hellige Beslutninger, glade Udsigter, fornyet Kraft. Istemmer højt:

Vor Vandel Dig til Ære
 Skal grønnes som en Skov –
 Og alt vort Liv skal være
 Din Kjærlighed til Lov! «

Inden landsbyfællesskabet blev ophævet i begyndelsen af det 19. årh., var mange større arbejder noget, der blev gjort i fællesskab, og som belønnedes umiddelbart derefter med et gilde.

I 1813 spiller Hans N. til et tørvegilde i Fleninge: »de holdt ud til kl 3«. Det var i juni, hvor man skar tørv i moserne til vinterens forbrug, og det må nok være holdt på den dag, man var færdig med at skære. Senere, når

tørven blev kørt hjem, kunne der holdes et tørvegilde for dem, der havde været med ved arbejdet.

Høstgilder holdes af flere gårdmænd, men hvert år er Hans N. gerne på hoveri på Høbbet og derefter til dans samme sted om aftenen, f.eks. i 1819:

»Den 21 juli var jeg og Annetonette ved Høbbet at høste Rug for Machepran. det var den stærkeste Rug i sin Væxt jeg nogentid havde høstet, om aftenen var vi oppe på Gården at dandse, jeg spillede der samme gang, for hvilket jeg fik 1 Rbdlr i Sølv, vi fik også en god Snaps og Øl og Mad deroppe.«

På dette tidspunkt eksisterede de gamles laug stadig mange steder i landet. Det var først og fremmest gårdmændene, der var med i laugene, men husmændene kunne også deltage. Sideløbende hermed havde de unge deres eget laug, der fortrinsvis stod for arrangement af gilder og lignende. Det var alle landsbyens unge, der var i laugene, så længe de var ugifte eller til de, som Hans N., blev for gamle.

Børnene kom med blandt de unge, når de nåede konfirmationsalderen, men allerede inden kunne børnene have deres egne sammenkomster med dans. Børnenes gilder var især knyttet til skolen og benævnes gerne derefter. I 1817 skriver Hans N.:

»Den 28 juni var jeg oppe hos Morten Vægter i Fleninge at spille til et Gilde som Skolebørnene, nemlig Pigerne havde der.«

Karlene holdt gilde op til én gang om ugen i vintertiden, så længe man holdt aftensæde – tændte lys til at arbejde ved. Pigerne holdt gerne mindst et gilde om året, hvor det var dem, der skulle:

»bestille dans, sørge for stue og musik og betale omkostningerne til gengæld havde pigerne ved den lejlighed lov til at »tage op« til dansen« (24).

Hans N. nævner mange pigegilder og karlegilder, dels dem han spiller til, dels dem hvor han blot deltager. Pigernes gilder var på Fyn også kun én gang om året, og de lå i juni og lidt ind i juli måned, et år dog i marts. Karlegilderne derimod lå fra maj til ind i efteråret. Det vil sige de gange Hans direkte omtaler gilderne som karlenes. En af disse gange er 1' juledag, og han kunne ligeså godt have skrevet at det var juleleg. Grunden til, at der ikke er karlegilder om vinteren, er, at de har fået andet navn, nemlig juleleeg, fastelavn osv. Der må nemlig være tale om de samme deltagere, idet han ofte om disse gilder skriver, at det er de »sædvanlige som laugene tilhører«. De gilder, han kalder teglværksgilder, er ligeledes karlegilder, som blot holdes ved teglværket.

Hans N. bruger desuden benævnelsen »gilde« og at »spille« uden nærmere at specificere, hvem der kommer, og om de er inviteret. Han har dog gerne navnet med på dem, der holder gildet.

Udover de nævnte har han også et »skydegilde« på kroen, hvor han blæser på klarinet, samme dag og flere andre gange er der »spillegilde« på kroen, en slags hasard, hvor man spiller om forskellige ting gerne til fordel for en, der er kommet i nød. Dette nævner Hans ikke, men derimod, at han bl.a. vinder tørklæder, og at der bagefter er dans.

Til slut skal nævnes to soldatergilder i 1814 i januar, hvortil han spiller til det ene, men hvem soldaterne er, fortæller han ikke. Dernæst et afgangsgilde for en fra Høbbet, der skal rejse til København, og hvortil Hans spiller.

Aflønningen af spillemanden ved gilderne er allerede strejft ved beskrivelsen af brylluppet i Vium. Det var almindeligt, at man sendte en tallerken rundt, når spillemanden spillede »over borde« i forbindelse med spisningen. Der blev gerne samlet ind igen senere under dansen, eller karlene betalte simpelthen for at danse et par danse ad gangen. Junge skriver i 1798:

»Musikanten faar ikke her sin Betaling for hver Dans, som andre Steder, men ved slutningen af Gildeslauget, og tænker Sjællænderen heri langt reellere end Bonden i andre Egne, hvor han for at få fuld værdi for sin Toskilling, kunne spadsere en heel Nat i Menuet, dersom Spillemanden selv ikke var så forsigtig, i et par Takters Pause at give ham en kærlig Erindring med Buen, at det nu er Tid at give begge Hænder« (slutte dansen).

Hans N.s beløbsangivelser er i hele hans dagbog meget tilfældige og kan vanskeligt bruges. Hvad angår hans indtjening ved spilleriet, ser det ud til, at han også får sin løn ved indsamling, idet beløbene svinger meget. De unge i lauget har måske betalt et samlet beløb for aftenen, der skulle dække fortæring af mad og især drikke, og hvoraf et vist beløb så skulle udredes til spillemanden.

Hans N. har kun været landsbymusikant, forstået på den måde, at han kun spiller til lokale gilder. Der er desuden tale om gilder og fester af mere begrænset omfang, både i antal deltagere og varighed. Han spiller til karlenes gilder – et laug han selv er medlem af – og ellers mest til gilder, der ikke er planlagt i længere tid, men som opstår spontant. Han spiller f.eks., når karlene samles for at betale et tidligere gilde og derved får et »eftergilde«. Han spiller derudover hos naboer til gilde.

Tager man et tilfældigt år og gennemgår, hvor mange gilder han *selv* del-

tager i, bliver billedet mere nuanceret. I 1821, på et tidspunkt hvor der bliver længere og længere imellem, at han spiller, deltager han i 34 gilder. Det er kun en femtedel af dem, hvorom han direkte omtaler musik og dans, men der har sikkert været begge dele ved de fleste.

Af de mange gilder er der fem barselgilder, et bryllup, syv julegilder – nogle kaldes juleleg – fem høstgilder, et påske- og et pinsegilde og desuden karle- og pigegilder mm. Af alle disse spiller han selv kun til et eftergilde. Det tidspunkt, hvor han holder op med at spille, falder sammen med, at han træder ud af de unges laug. Han er da ca. 30 år, og da han ikke er gift, får han ikke plads i de gamles laug heller.

1840 – 1860

Omkring århundredets midte er der flere oplysninger tilgængelige om spillemændene. Rekrutteringen er her meget bred, men den forholdsmæssige fordeling er svær at klarlægge. Mange af de dygtige spillemænd, der er blevet husket, har været småhåndværkere, eller måske mere korrekt – husmænd med bierhverv. Ejendomsforholdet til jord var som nævnt dét, der først og fremmest angav en mands sociale tilhørsforhold. Håndværkerne har været dem, der inden næringsfrihedsloven var tilladt på landet. Den legendariske Ole Kjær fra Ringkøbingegnen (1807–1841) var væver, og ellers har de fleste håndværk været repræsenteret blandt spillemænd: maler, skræder, murer, tækkemand osv.

Af dagbogsskriverne knytter H. C. Hansen sig til denne gruppe; han var væver og husmand. Gårdmandsgruppen var også stor, men af det virkelig store hartkorn kendes kun Nis Hansen Schmidt (1830–1902) der var proprietær i Vestjylland (25). For de vestjyske spillemænd iøvrigt gjaldt det karakteristiske for egnen, at alle gårdmænd havde et bierhverv ved siden af gårdens drift. Men en begyndende hedeopdyrkning og forbedring i driften overflødiggjorde efterhånden de ekstra fortjenester. Peder Helt Haahr var en sådan hedegårdmand, der spillede og handlede.

Peder Krag sig var nærmest at betegne som husmand, da han startede som gårdbruger. Gården var meget ringe, og han modtog da også en opmuntringspræmie fra landhusholdningsselskabet, da han langsomt fik den bragt på fode ved hedeopdyrkning og mergling. Det meget spændende ved Krag sig er imidlertid, at han var en meget søgt klog mand. Han skal have været meget dygtig, og omegnens læger henviste af og til patienter til ham. Han var veloplyst og fungerede som lærer i en række år, og han blev senere medlem af sognerådet. Han solgte briller og skrev gravskrifter, rejste omkring og spillede, og tog folk i behandling, samtidig med at han passede sit landbrug. Peder Krag sig var ikke den eneste spillemænd, der ligeledes

Peder Kragssig (1812–1895) var hedegårdmand i Skarrild, Brande sogn. Ligesom sin far var han en meget søgt klog mand. Især i hans unge år var han ligeledes en flittig spillemand, og i de første år efter overtagelsen af gården tjente han nogenlunde lige meget på at drive gården, helbrede folk og spille til gilder. Han havde en høj status i lokalsamfundet, hvor han fungerede som lærer og sidenhen blev medlem af sognerådet. (Foto på Herning Museum).

kunne helbrede. Kristen Spillemand, egentlig Sørensen, fra Farsø i Himmerland, havde i sine unge dage været spillemand og beholdt tilnavnet resten af livet, hvor han alene ernærede sig af sin gård og sin ekstra håndtering som klog mand (26).

Kirsten Hansdatters fader, Hans Larsen f. 1810, var gårdmand i Knardrup ved Farum. Ved siden af var han også spillemand. I løbet af året 1863 fortæller datteren om syv gange, hvor han spiller, de seks gange er det i Knardrup og en gang i Veksø. Det er altså absolut kun en biindtægt for Hans Larsen, og spilleriet indskrænker sig til byens egne gilder, gårdmændenes eller karlenes.

Sønnen Niels, der kun er 18 år i 1863, kommer derimod længere omkring. Han tjener ellers hjemme hos faderen, men har åbenbart lov til at blive væk i flere dage i forbindelse med sine spillejobs i omegnen. Niels blev senere gift med sognefogdens datter fra Farum og boede på Vesterbro i København, hvor han arbejdede som musiker i Valencia.

Didrik Nielsen fra Møn har været gårdmand og spillemand ved siden af, og han byggede i 1860 en ny øverstestue på sin gård, for at landsbyens gilder kunne holdes der.

Gårdmændene har været rimeligt repræsenteret blandt spillemændene, og der er kun få eksempler på, at en spillemand har mistet sin gård. Jørgen Knudsen (1838–1898) var én, der, trods sin dygtighed som spillemand, endte som fattig husmand.

De omvandrende spillemænd har kun været få, ialtfald hvis man til denne kategori skal regne dem, der spillede til større fester. Her er Svenske-Niels (1833–1879) den kendteste; han spillede i hele Nordjylland, især nord for Limfjorden, og er husket, fordi han komponerede melodier, som han selv skrev ned (27).

Udover denne form for spillemænd har der været omrejsende spillekanter, f.eks. zigeunere, der spillede hvor de kom frem, – ikke til landsbygilder, men i gårdene og på marken, hvor der nu var folk.

Oplæring i spillemandsfaget kunne have forskelligt forløb. Helt enestående har Hans Donslunds været (1832–1885); hans søn, der også blev spillemand, har fortalt om faderen:

»som lille kom jeg i lære hos min far, og han var slet ikke nogen dårlig mester. Selveste J. P. E. Hartmann havde uddannet ham. Det gik forresten til på en pudsig måde. Fra barnsben havde min far næret en usvigelig kærlighed til musik, og skønt min bedstefar var imod det, rejste han over til den store komponist i København. En overgang så det ud til at skulle gå såre strålende. Far var begejstret for sin lærer og Hartmann glad for sin flinke elev. Men en dag slap pengene op, og da bedstefar nægtede at sende flere, måtte den jydskede bondedreng rejse hjem.« (28).

Ellers kunne bondeknøsen som nævnt lære at spille i militæret; mange fik dog begyndelsesgrunden hos den lokale lærer eller hos en spillemand.

Det var ikke ualmindeligt, at en spillemand tog elever, mod at de til gengæld hjalp ham i bedriften eller gik med ud og spillede. Flere af spillemandsregnskaberne viser, at spillemanden har haft elever og har fået en vis betaling for at undervise. Peder Krag sig skulle have været en søgt lærer. Det ses ikke umiddelbart af hans regnskaber, men der optræder en lang række personnavne, som kan dække over spilleelever.

H. C. Hansen har også haft elever, i perioden fra 1845 til 1866 nævnes otte forskellige, der hver især kom flere gange. Ifølge artiklen skulle de have betalt 1 mark pr. undervisningstime.

P. Helt Haahr havde mange elever, der betalte en fast pris, – dog nogen gange erstattet af naturalier. Foråret 1832: »lærte Niels Clausen at Spile

og fik derfor 10 ⷀ jern mm 3mk 12sk«. Og igen i 1844: »Informeret N. Christian Vallund 4 dage, 2 dage, 1 dag, 3 dage a 12sk, Derpaa har hans Fader forsaalet en paar Skoe 1mk 12sk«. Hans normale pris pr. dag ligger ellers på ca. 1 mk. For denne mark kunne han ifølge andre oplysninger i regnskaberne f.eks. få en pot brændevin og 1/4 pund sukker, eller et par beslagne træsko.

Ser man på, hvordan den enkelte har fået undervisning, er der først og fremmest tale om, at man kommer og spiller en hel dag. De fleste kommer tilbage flere gange inden for et par år og betaler pr. gang. To dage i træ er almindeligt, men bliver det til flere dage, får vi at vide, at f.eks. P. H. Haahr har taget penge for den kost, de har fået i »læretiden«, hvilket næsten svarer til dét, de har betalt for undervisningen. De to personer, der er i kost, mens de lærer at spille, kommer begge fra Årre, der ligger ca. 30 km fra, hvor P. H. Haahr bor. Alle de øvrige er fra samme herred eller sogn og har kunnet gå hjem hver dag.

Oplysningerne hos Haahr kunne tyde på, at ovenfor nævnte H. C. Hansen også har taget 1 mark om *dagen* for undervisningen og ikke som nævnt pr. time. Der er tale om nogenlunde samme periode, selv om det er i hver sin ende af landet.

Udover at lære af en lokal spillemand eller tage ophold hos en fjerntboende spillemand for penge eller arbejde kunne man også få undervisning af spillemænd, der rejste rundt med dette formål for øje. Den nævnte Nis Schmidt skal have lært af en omvandrende spillemand, der kom til gården. Da han hørte drengen spille, blev han i nogle dage og gav ham den første undervisning. Tidspunktet lader formode, at det var den ovenfor omtalte Ole Kjær, der i Vestjylland havde mange elever (29). En anden spillemand, der alene måtte leve af sine elever til sidst, var den fallerede gårdmand Jørgen Knudsen. Han gik omkring til sine elever og var i reglen en dag hos hver, hvor han fik kosten og en krone i honorar om dagen. Ind imellem har han dog også spillet til gilder og lignende (30).

Spillemandens funktion kan stadig knyttes til fire grupper af gilder og fester. Bryllupperne var stadig de største begivenheder for spillemændene, både talmæssigt og indtægtsmæssigt. Gilderne har varet i flere dage, men det er kun Fr. Pedersen, der skriver i sit regnskab, hvor mange *dage* han spiller, også et par enkelte gange, at han *kun* spiller på trediedagen. Ellers er det især udfra indtjeningen, at man kan se, der er tale om flere dage, selvom bryllupperne også gav størst indtjening iøvrigt.

Det eneste bryllup, som Niels H. spiller til, er et i Ganløse i slutningen af april. Søsteren Kirsten skriver blot d. 15. april at Niels Olsens Anders har

været at bestille Niels til bryllup i Ganløse, der ligger ca. 2 km væk. Bryllupperne har iøvrigt ligget fortrinsvis i forårs- og efterårsmånederne.

Barselgildet optræder stadig i regnskaber og dagbøger, men ikke særligt hyppigt. Gildet kunne være enten et gilde, der holdtes kun få dage efter fødslen, fortrinsvis for landsbyens kvinder, eller det kunne være et gilde, der blev holdt, når barnet blev døbt, og moderen havde sin kirkegang. Sidstnævnte er tilfældet hos P. H. Haahr, der to gange spiller til »barsel og kirkegang«.

Hos Fr. Pedersen og Kragtig er benævnelsen blot barselgilde, og den 25. juli 1863 skriver Kirsten:

»Kl 3 blev Fader og Niels hente ned til Caspers og spille til Baselgilde«.

Fr. Jensen spiller en enkelt gang i 1850 til »Geburtsdag for Jens Munk, Hans Hansted, 3rd«. Herudover fejres fødselsdage ikke, ialtfald ikke med musik og dans. Samme spillemand har også spillet til nogle få »Confirmationsgilder« i slutningen af 1850erne.

Af årets gilder er det stadig julegilder og gilder omkring fastelavn, der dominerer. P. H. Haahr spiller til forskellige gilder omkring juletid. Han nævner »Juulboile«, som er den vestjyske betegnelse, Boile = budøl. Desuden spiller han til »Juulbesøg« og har også notatet »tjent i julen«. Det er dog ikke hvert år, han spiller i julen.

Fr. Pedersen spiller kun fire gange til julegilder, det første kalder han et »Juule Gjæst«, de øvrige »Juule Bael« – og det er årene 1841, –43, –44, og 1880.

Peder Kragtig har også opdelingen »Julegilde« og »Juleleeg«, men flest af de sidstnævnte.

Kirsten H. har nogle små oplysninger hist og her for julen 1862, søndag d. 28. december:

»Vor Naboes Kristen Pedersens Datter Johanne var kommen Hjem nede fra landet hvor hun tjente jeg blev hentet derhen af Hendes Moder. Jeg spiste og drak Kaffe. Og saa gik hun med mig hjem. Da Vi havde spist drukket og danse, saa gik Vi Allesammen til Ungdomsgilde«.

Fredag d. 9. januar går Niels »bort og spille til Slagslunde«, måske også en juleleg.

Haahr spiller til »Fastelavnsligen« men ikke hvert år, Fr. Pedersen spiller til »Fastelavnsgilde«, et år *blæser* han til fastelavn, og i 1847 kalder han det at »Blæse til Katslagning og Dans«. I 1860 spiller han til »Ridende Fastelavnsgilde« og sidste gang er i 1876 »Fastelavn for Mænd« og dagen efter »Samme for Ungdommen«.

Kirsten H. skriver meget om fastelavnen, både hvad hun selv deltager i, og hvor faderen og broderen går hen. Hos hende får man også at vide hvilke ugedage, der er gilde, og om det er med de unge eller de gamle. Det år, i 1863, faldt fastelavnssøndag d. 15. februar, og torsdagen før, d. 12., kommer en mand fra Bringe for at bestille Niels til et fastelavnsgilde. Søndag d. 15. går Kirsten i kirke, men ellers sker der ikke noget. Fastelavnsmandag går Niels til Ganløse kl 9 om morgenen »at blese for Mændene«. Om tirsdagen skriver hun:

»Idag har Karlene slaaet Katten af Tønden de kom ikke til Byen føren kl 10 men de blev snart færdig. . . . Ganløserne kom kjørende her igjennem Byen, kl 3 kom Karlene her de fik Æbleskiver og Brendevin de var her allesammen. . . Vi gik til gilde til aften jeg dansede nok men jeg morede mig ikke, Vi gik hjem kl 1«.

Og hun fortsætter dagen efter, onsdag d. 18.:

»Til Midag gik Fader og Niels til Gilde, og kl 4 kom Alle Karlene til Byen, Vi gik til Gilde til Aften Inat har jeg mored mig Godt, da Kl var 4 begynte de at stoppe Strømper og Vi maate holde sammen Alle sammen og Vi maate ud igjennem Stuerne ud omkring i Gaarden to Gange omkring Stakken og Gaaden Vi dansede den Dans to Gange og det varede en heel Time inden Vi blev færdig og Vi dansede og Straalerne og Stoledansen, og en anden Dans da Kl var 5 kom Vi Hjem.«

Torsdag d. 19.:

»Karlene kom her tilligemed Fader og Niels da Kl var 8. . . Niels er gaaet til Bringe til Fastelavnsgilde da Kl var 4«

Så sker der først noget om søndagen d. 22.:

»Kl 7 om Aftenen gik Vi Gilde, og vi kom Hjem kl 3«.

Mandag d. 23.:

»Karlene har været ude at Kjøre Fastelavn de har været i Vexø Kro tre Vogne, Kl 4 kom Niels Hjem, og Kl 5 gik han til Værløse at spille for Mendene. . . Kl 6 gik jeg til Gilde, Marie var gaaet forud Vi morede os Godt da det var den sidste Fastelavn-Aften, Vi stoppede igjen denne Fastelavn dansede Kurvedansen og Stoledansen Kl 4 kom Vi Hjem«.

Om tirsdagen kom hendes far først fra gilde kl 11 om aftenen sammen med nogle naboer. Og om torsdagen skriver hun:

»Niels er først kommet Hjem imorges Kl 6 fra Fastelavns Gilde i Værløse.«

Men det er ikke slut med fastelavnen endnu, om fredagen skriver hun:

»Hendrik Musikanteren fra Søsrum har været at bestille Niels til Stenløse til Fastelavns Gilde på Søndag.«

Ifølge disse notater holder Ganløse-mændene to dage med optog, herunder kommer de også til Knardrup. Man har redet omkring, eller gået, fra gård til gård og er blevet beværtet. Knardrupperne slår katten af tønden, har optog og kører også til Veksø. Der holdes gilder om aftenen både tirsdag, onsdag, søndag og mandag. Det sidste varer et helt døgn for faderen. Niels spiller i Ganløse, Bringe og i Værløse, hvor han er væk i 3 dage. Sidst spiller han i Stenløse for mændene om søndagen fjorten dage efter fastelavn. Disse mange gilder deltager faderen og Niels i, både som spillemænd, men også fordi de hører til karlenes og gårdmændenes laug.

Af øvrige årstester spiller Haahr i 1833 til både »Paaskeleg« og »Pinseleeg«, men ellers ikke sidenhen. Fr. Pedersen spiller også til »Pinsegilde«, nemlig i årene 1834, -36 og -42.

Kirsten H. skriver, at to fra Knardrup kommer fjorten dage før og bestiller faderen og Niels til at spille til gilde anden påskedag, og på den dato skriver hun:

»Kl 7 gik jeg til Gilde Marie var med Vi kom Hjem Kl 4 og Vi morede os godt for Vi var svedte da Vi kom Hjem«.

Pinsegilderne er sikkert en festligholdelse af sommerens komme, fester der i denne periode andre steder stadig fejres som Valborg, Majfest eller lignende. Kirstens bror Niels synger »Sommervise« sammen med karlene i Knardrup d. 6 juni 1863, og måske er dét skovbal i Stensballegårds skov i 1855, hvor Fr. Pedersen »blæser«, også en sådan sommerfest.

Arbejdsgilderne holdes stadig, og det er bemærkelsesværdigt, at man på Horsensegnen har bevaret nogle gilder, der er nært knyttet til landsbylaugenes gamle funktioner, der ellers kunne forventes ophørt. Fr. Pedersen spiller i 1840 til et »Indgangsgilde for byens Mænd og Koner« uden fortjeneste anført. »Indgang« eller »Igang« var det gilde, en ny gårdmand måtte holde for landsbylauget for at komme ind i det. Gildet har åbenbart også omfattet konerne, og traktementet har været både vådt og tørt og med dans bagefter.

Fr. Pedersen spiller i årene 1837,-38,-39 til »tromgilde«. Disse tromgilder var oldermandsgilder, dvs. det gilde, der holdtes hvert år, når landsbylauget skiftede oldermand, og byens tromme dermed skulle flyttes. Denne tromme blev brugt til at kalde granderne sammen; de fleste steder brugtes dog et horn. Tromgildet var hvert år i Ørritslev, der åbenbart har beholdt deres laug og har skiftet oldermand hvert år den 2. januar.

Endelig spiller Fr. Pedersen også til et »Tindgilde«, et gilde som normalt holdtes af præsten, når han modtog tienden af bønderne. Han spiller i 1838,-42,-56,-60, og sidst i 1877. Alle disse gilder ligger imellem 15. januar og 14. marts og kunne holdes på omgang i gårdene med støtte af præsten (31).

Høstgilderne er jævnt tilbagevendende, men omfatter kun et enkelt om året hos de to vestjyske spillemænd. Gengivelsen af Fr. Pedersens regnskabsbog er desværre foretaget uden at optegne alle høstgilderne, måske fordi der har været virkelig mange. Til gengæld spiller han til en del »Sletgilder«, gilder der holdes efter høstletten. Kun de to spillemænd i Knardrup spiller ikke til høstfester, og Kirsten skriver kun et enkelt notat om et høstgilde d. 13. sept., hvor hun ikke skal med.

Fr. Pedersen spiller også til rapstærskningen på Serritslevgård:

»Det var en stor forlystelse for ungdommen at blive bedt med til at tærsk raps foruden sliddet gav det et godt gilde. Der var 30 – 40 mennesker i virksomhed med tærskningen, der fandt sted ude på marken på et stort lærredssejl. Tærskningen foregik under opsang, og tit under musikledsagelse, for at den kunne gå i takt.«

Om aftenen blev der så holdt gilde med mad og dans. Fr. Pedersen:

»d. 19-7 og 20-7 1843, På Serritslevgård til raps folkene indtil aften og om aftenen til dans 3rd.«

I 1847 spiller han også til ærtetærskning. Disse tærsekgilder var kun på de store gårde, og han spiller kun til dem i årene 1842,-43,-46,-47 og -48.

Han spiller til flere »reisegilder« i årenes løb, ni ialt. To gange er det på vindmøller, en gang på en kro – men i to dage, først for de gamle og så for de unge. En gang spiller han til et »bygningsgilde«, som dog nok dækker over det samme, nemlig et gilde, når murene er færdige, og tagets spær rejst.

Markeder har været en af de helt store spillemuligheder for nogle af spillemændene. For P. H. Haahr var markederne den bedste indtjening næst efter bryllupperne. På 22 år spillede han til 59 markeder, og han har altid den meget sigende bemærkning udfor disse dage: »tjente jeg foruden tilsat«. Niels Hansen spiller et par gange til marked:

»Onsdagen den 10 Juni. . .Niels har været i Slangstrup til Marke at Blese«.

»Tirsdagen den 3 (nov) der er Marked i Fredrerigsborg og Niel er dernede og spille«.

Børnene har stadig deres egne gilder, hvor de danser om aftenen og selv betaler musikken. Haahr spiller i 1842 i april: »Spillet for skolebørnene i

skolen 1 m 12 sk«. Og lidt mere uklart i 1833: »Spillet til Skole og drikken og tjent 4 sk«, dette var også i april. Fr. Pedersen spiller på helligtrekongersdag i 1849: »I Søvind Skole for børnene, 1rd 1m 8sk«.

Fredag d. 23. januar 1863 kommer Niels Olsens Anders, måske en dreng, og bestiller Niels til at spille til et »Skriveslutningsbak«, og torsdag d. 23. april skriver søsteren:

»Idag bleser det stærkt og der skal være Examen med Børnene og de har Gilde laften Niels spiller.«

Ellers er de unges gilder med dans også stadig blandt de tilbagevendende spillejobs. Haahr spiller ikke til noget, der direkte omtales som de unges gilder, men derimod til det, han blot kalder »Leeg«; derudover spiller han nogle gange til »Ball«. Nogle gilder, som helt sikkert har været for ungdommen, er de »Bindgilder«, han også spiller til.

»I vinterens løb gav snart en, snart en anden af de unge et bindegilde. En karl eller en pige sendte en anden af de unge et brev, hvori der f.eks. kunne stå:

Jeftas løfte til Herren.

Hvad lovede Jefta Herren, dersom han ville give ham
sejren over Ammons børn?

Du må forklare mig udfaldet deraf inden fire dage
eller give mig sammen med vore venner kaffe, chokolade
og kage.

I modsat fald giver jeg skrald (gilde med dans)

NN.« (32).

Fr. Pedersen spiller kun i 1847 til »Drenge Bael« og i 1844 til »Piger Bael« og igen i 1867 til »Piger Legestue«. Fra 1845 og fremefter spiller han til »Frøken Bael«, men det ser ud til at være baller udenfor almuestanden, idet de holdes på Serritslevgård, og frøken Gjersdorf nævnes. Andre baller er der flere af, og benævnelsen bruges mange steder: på Stensballegård, hos skovfogden, hos bønderne og ved baller i Horsens. Han har også et enkelt »Folkebael«. I det hele taget bruger han udtrykket »Bael« lige så meget som »Gilde«.

Han spiller til en hel del »Legestuer« igennem årene, og de ebber ud omkring 70erne, hvor han i stedet i nogle år spiller til »Dans«. Han spiller meget lidt på kroer mm., men han nævner et år et »Dansegilde for ungdommen«, »Et Gjæst« – altså et gæstebud, og han har ellers i de to krige en god indtægt på at spille for »De Militære«. En anden, der også har spillet til en del soldaterfester i 1851, er H. C. Hansen; han spillede også til »Legestuer«, men går omkring 1845 over til at kalde dem for »Ungdomsgilder«.

Herudover spiller han også til »Baller« både på landet og i byen, f.eks. på Latinskolen i Nykøbing eller på Gjæstgivergården samme sted.

Kragsig spiller ligeledes til baller, i de sidste år af 1840erne flere gange om året på Clasonsborg, den nærliggende herregård. Derudover spiller han jævnligt til »Leeg«, som må have været de unges fest jævnfør den allerede omtalte skelnen mellem gilder for de gamle og leg for de unge i julen og fastelavnen.

Niels H. spiller til både gilde og bal, og kun en gang får man at vide, at det er de unge:

»Søndagen d 18 oktober, Karlene har været her og bestille Fader og Niels til Gilde«.

En anden gang er der tilsyneladende flere med:

»Søndagen den 26 Juli, Iaften skal jeg og Niels til Gilde (Fader skal med) til Jens Jensen Gaardmand den ny stue skal danses til«.

Nye funktioner for spillemanden begynder så småt at tegne sig, men i første omgang knyttet til en socialgruppe, der står over de almindelige bønder. Disse nye forlystelser er stedmæssigt knyttet til det lokale gods og de nærmeste byer. Fr. Pedersen spiller i 1835 den 18. januar til »En komedie« og det følgende år til endnu to komedier.

I 1854 spiller han d. 20-8: »Frøken Gjersdorf paa Serritslevgaard, 2 timers dans 4m«. Det er måske danseundervisning. Det er der måske også tale om i 1867, 31-3:

»Værtshusholder Hendriksen, Nørregade, Horsens, tre timers dans 1rd 1m 8sk«

I 1869 spiller han også på Stensballegård til 1 times dans, og året efter skriver han:

»10-11, 1869 til 8-2, 1870 på Danseskolen ved Dahl paa Haldrup mark, fortieneste for 20 gange 10 rd 5m 7sk«.

Både i 1871 og 1872 spiller han også til danseundervisning over en længere periode, og det har allerede på det tidspunkt været brugt at afslutte med et afdansningsbal, f.eks. i 1867 d. 27. feb:

»Afdansning for den dertil uddannede Ungdom, Stounerberg 2rd«

Sidste gang han spiller til danseskole er i 1876:

»Danseskolens Afslutning, Haxthausen, 14 kr.«

Sidstnævnte har måske også omfattet musik til undervisningen tidligere, når man ser på indtjeningen.

Til disse mere borgerlige kulturelle forlystelser hører også H. C. Hansens spil til koncerter i 1846 i januar måned:

»Koncert og Bal i Stubbekøbing 2rd 3m«

»Wibergs Koncert paa Latinskolen i Nykøbing«.

Det tidligere omtalte skydegilde optræder hos H. C. Hansen i 1845 og et »Skydebael« hos Fr. Pedersen i 1870, sidstnævnte kan dog være fugleskydningsbal, da det holdes hos en danselærer og urmager Dahl i Haldrup.

Ellers indvarsles de nye tider med hensyn til festtraditionerne af »Bal paa Højskolen« hos Fr. Pedersen i 1856 -57. De økonomisk betonedede foreninger, der senere kommer til at betyde så meget på landet, repræsenteres første gang i 1863 hos Niels H., der skulle til »Landboforeningsbal i Frederiksborg og blæse«.

Aflønningen er flere steder berørt, men generelt kan det siges, at spillermændene de fleste gange er blevet aflønnet ved en form for indsamling, eller måske med betaling for hver dans. Dette fremgår af regnskaberne »skæve« beløb, men det gælder kun for almuens egne gilder. Når H. C. Hansen spillede til koncert og bal i byerne, fik han et rundt beløb, og det samme gjaldt for Fr. Pedersen, når han spillede på Stensballegård, både til baller og til høst eller sletgilder.

Hvad angår undervisningen svarede indtjeningen på én elev på en dag til et børnegilde eller et andet mindre gilde. Det har således ikke været en af de helt store indtægtskilder, dertil er de også for spredte.

Fordelingen af spillejobs kan bedst ses hos Fr. Pedersen, men udover nogle særligt travle tider omkring høst og jul, så er hans spilleri jævnt fordelt over hele året.

Hvor meget spilleriet har betydet for den samlede økonomi er svært at afgøre, men for en mand som Krag sig udgjorde spilleriet ca. en fjerdedel af hans årsindtægt. Samtidig stiger hans indtjening som klog mand fra i hans unge dage at være på linie med spilleriet til efterhånden at udgøre halvdelen af hans samlede indtjening om året. H. C. Hansen tjente fra en trediedel til halvdelen på musikken.

De penge, man kunne tjene på musikken, kom man forholdsvis let til, og selvom indtjeningen pr. gang og sammenlagt pr. år har svinget meget, kan det have betydet en hel del for den samlede økonomi. Mest vel fordi det netop var rede penge i en tid, hvor man stadig havde en udstrakt naturalie-økonomi.

Det er kun hos Kirsten H., man får noget at vide om, hvordan man aftalte med musikeren. Niels H. blev gerne bestilt til at spille nogen tid i forvejen,

fra tre uger og ned til et par dage før, eller eventuelt samme dag. De mange folkelivsskildringer og spillemandshistorier fortæller gerne, at man gik til spillemanden, før man gik til præsten ved bryllupper, og at spillemanden i det hele taget kunne bestemme, hvornår man skulle holde gilder. Det er klart, at han havde så vigtig en funktion, at man måtte sikre sig hans medvirken, før man indbød gæster. Har der så været tale om en meget efterpurgt spillemand, har man måttet vente.

De spillemænd, der også kunne fortælle historier og lave kunster ind imellem musikken, var specielt eftertragtede. Kragtig var en sådan fortæller: »Næ'r han forto'ld, de kløj ham gåt – han ku sår'n sætm fræ sæ«. Carl Niensens far var også en sådan god fortæller, der kunne klovne og trylle til ligemed.

1880–1900

I denne periode var de fleste spillemænd husmænd eller småhåndværkere. Mulighederne for at få mange spillejobs var blevet større, bl.a. fordi samfærdslen var blevet bedre. Man kunne nu rejse inden for større områder med de mange småbaner, der spredte sig over landet. Og der var nu også et behov for flere spillemænd hvert sted.

Den lille håndværker kunne lægge sit arbejde tilrette, så det kunne passes samtidig med spilleriet, og de små husmandsbrug kunne i det daglige nok passes af kone og børn. Poul Riis fra Mors og Anders Chr. Andersen fra Sdr. Vium hørte netop til denne kategori. De var begge meget flittige spillemænd og førte regnskaber over deres indtjening.

Gårdmændene kunne også spille, som f.eks. Didrik Nielsen på Møn, men omlægningerne i landbruget i tiden fordrede efterhånden fuldtidsarbejde på gården. Didrik spillede da heller ikke særlig tit, og der var ialtfald sket en nedtrapning fra hans unge dage, hvor han ligefrem byggede danstue til sit stuehus.

Gårdmandssønner kunne godt spille i den tid, hvor de gik som karl ude eller hjemme, men den dag, de overtog gården, blev spilleriet ofte lagt på hylden og kun praktiseret for familien.

Oplæring som spillemand kunne have mange forskellige forløb. Den dreng – for der er stadig kun tale om drenge – der havde en far, som spillede, har udover adgangen til et instrument også hørt musik i hjemmet og derved haft et bedre udgangspunkt end andre. Andre familiemedlemmer kunne også give den første undervisning, Didrik hjalp f.eks. sine nevøer tilrette. Flere gange skriver hans datter, Helene, at de »har været her at spille«.

Anders Christian Andersen (1865–1953), Nr. Vium, førte igennem årene nogle meget sirlige regnskaber med beløbsangivelserne i kode. I regnskaberne over indtjeningen ved musikken anføres også de udgifter, han havde til noder, instrumenter og især til strenge – i 1894 blev det f. eks. til 40 strenge! (Foto udlånt af stud. mag. Anders Christensen).

f.eks. om fætteren på 15 år: » og Madses Niels var her for at øve sig i musikken«. Helene prøver også selv, i 1877 skriver hun:

»Fasters Niels er her hver dag nu i Høsten, han har sin harmonika med, så nu skal jeg se at få spillet«.

Carl Nielsen fik sin første undervisning af sin far i violinspil, da han var 8, og han gik derefter hos den lokale skolelærer. De helt små drenge har måske fået deres første vejledning hos deres lærer, således også Svend Bendtsen, der gik hos en meget musikalsk lærer, der også ledte sangkor:

»Han var en meget fin musiker i sin tid, og jeg syntes at han næsten var fejlfri. Jeg kunne kun se en fejl ved ham og det var at han altid gik i fladbundede træsko« (33).

Timeundervisning eller undervisning en hel dag har også været en mulighed. A. C. Andersen har på første side i sin regnskabsbog, der starter i 1879, noteret, hvornår han modtog undervisning:

Aaret 1877 i November Måned, kom jeg i Musiklære hos Jens Chr. Viig.

Jeg var da 10 11/12 Aar gammel – I lære hos ham i ca 3 Aar. 100 kr. Aaret 1880-81 lærte jeg at blæse Kornet hos Jens Lindvig i Borris. Læretiden 4 a 5 Gange ca et Par Timer hver Gang – 10 kr.

Aaret 1881 kom jeg i Lære i Violin hos Oktsen Hansen, Tarm – Fra Mandag d. 17 Oktbr Formd. Til Tirsdag d. 18 Eftermd – d. 24 – 25 samme Tid. November fra Mandag d. 14 – Tirsdag d. 15 (samme tid) Do fra Mandag d 21 – Onsdag d 23 Kl 9 Formd. December Mandag d. 5 – Onsdag d. 7 kl 10 1/2. Derfor betalt 24 kr.«

Faktisk en læreform meget lig den Peder Helt Haahr's optegnelser viser, med korte ophold hos læremesteren. Timeundervisning eller dagsundervisning kunne senere følges op af længere ophold hos en spillemand. Niels Peder Nielsen f. 1866:

»Som dreng var NPN helt optaget af folk der spillede. Til dans sad han blot og stirrede på spillemændene. Da NPN var konfirmeret, kom han til Pederstrup, hvor han lærte at spille. NPN var ikke ret stor, og han tjente som »hjørre« hyrredreng. Det var aftalt, at han skulle have fri om aftenen om vinteren. Om aftenen gik han over hos spillemand Anders Madsen. Han var spillemand og væver. Hans væven var bedre end hans spil. NPN gav ham 25 øre for en time. Han lærte noderne og at spille fløjte, trompet og violin. Faderen betalte omkostningerne. Da NPN havde gået hos Anders Madsen i to vintre, kom han til Grenå på musikskole hos musiker Peder Hansen. Der var 5 – 6 elever, som boede hos ham. P H var en fattig mand, og da NPN var med ude at spille til bal, indkasserede P H hele fortjenesten. Eleverne bestilte ikke andet end at spille dagen igennem i to måneder. Det var en stor oplevelse, for Peder Hansen var en langt dygtigere musiker end Anders Madsen«. (34).

P. Riis blev også først udlært lokalt og tog derefter til Grenå fra Mors for at lære hos musikdirektør Carl Møller. I 1880 har han følgende notater:

»Marts 29, Legestue i Veilby ved Grenaa 4
April 11, Barselgilde på Hotel Dagmar 2
April 18, Barselgilde i Hamelev
April 25, Legestue i Dolmer ved Grenaa
April 26, Gamle Gjæstgivergaard i Grenaa 2,60

Han har altså opholdt sig i en måned i Grenå for at lære at spille. Indtægten tyder på, at de har været flere til at dele udbyttet.

Både Riis og Bendtsen spiller i de første år på harmonika, men når de modtager undervisning, er det på violin og forskellige blæseinstrumenter. Harmonikaen kunne man selv lære sig at spille på, det er måske derfor, den

ikke regnes for et »rigtigt« instrument. Bendtsen fortsatte også med et ophold hos en lærer, måske den samme som ovenfor:

»Min videre uddannelse fik jeg hos musikdirektør C. Møller i Århus. Han var meget dygtig. En stor opmuntring for mig var det, at han stillede mig i udsigt, at jeg kunne få ansættelse i hans orkester som trompetist når jeg vilde blive hos ham et halvt år eller så, længere. Det kunne nu ikke lade sig gøre. Jeg skulle Hjem.«

Spillemændene kunne altså tage deres elever med ud at spille, og eventuelt på den måde få betaling som P. Hansen ovenfor, eller ligesom C. Møller lade eleverne få del i fortjenesten.

En måde at lære på var også blot at gå ud med en spillemand og hænge på, men en sådan læredreng har ikke altid kunnet gøre det ud for en »hel« spillemand. Helene skriver i 1882:

»Jørgen Jørgensen Kjeldby var Musikanter, den første og den sidste aften havde han kun en læredreng med, men om onsdagen Christoffer Hansens Hans Peter i Raabylille.«

Jeg har et par eksempler på, at drenge faktisk fik deres allerførste vejledning af deres syngende mødre. Carl Nielsen:

»I en alder af henved seks år fik jeg mæslinger. Min far var meget borte i den tid, og da jeg sikkert har kedet mig stærkt ved at ligge i sengen, lånte mor mig en trekvart-violin, som hang på væggen, og sagde, at jeg kunne jo prøve at spille på den. Når hun så var færdig med sit værste slæb, satte hun sig i nærheden af sengen med et lappe- eller stoppearbejde og sang nogle melodier for mig, som jeg så skulle prøve at finde på violinen. Hun havde en ikke stor, men dog klar og fastliggende stemme, og når jeg spillede falsk, sagde hun: »Nej, hør nu rigtigt efter«, og så prøvede vi igen Hendes øre var fint og sikkert overfor tonerne, og jeg lærte virkelig at spille et par melodier, til min far kom hjem. Han sagde ikke et ord, da jeg havde spillet dem for ham, men han tog violinen, stemte den og rakte mig den igen.«

Jacob Bugge, f. 1883, havde besvær med at stemme violinen:

»Det skulle du lære dig selv, sagde far, og det fik jeg i grunden hurtigt lært . . . Da jeg kunne stemme violinen ren, begyndte jeg at øve mig på violinen til en af sangene vi sang i skolen, mor var god til at synge og hun rettede mig hvor en tone var forkert, for jeg havde ingen kendskab til noder, men det varede ikke længe før jeg kunne spille mange melodier efter gehør.«

Som ti-årig kom han ud at tjene og måtte lade musikken ligge.

»Den 1 November 1896 kom jeg hjem og blev karl derhjemme nu var jeg 13 år og nu var hyrdelivet forbi, og nu kunne jeg tage fat på musikken igen, hvad jeg gjorde flittig i min fritid«.

Han får en rigtig violin af en onkel, og en anden slægtning, der er musiker, råder ham:

»Du skal lære at spille efter noder, nu låner jeg dig en violinskole den skal du rette dig efter fra først til sidst, for du har mange unoder, og dem skal du have lagt af . . . Slægtingen sendte mig violinskolen og skrev »velbekomme min dreng, noder er tørre at få ned«, men jeg fik dem ned, men unoderne var de værste at få bugt med.«

Nogen videregående musikuddannelse har været svær at få for de unge på landet. Militæruddannelsen kunne som for Carl Nielsen være springbræt til en videre musikerkarriere, og mange kunne ialtfald i deres soldatertid få udbygget kendskabet til anden musik. Det var almindeligt, at regimentsmusikerne gik sammen i deres fritid for at spille f.eks. Wiener-Klassik. Godfred Olesen f. 1860:

»A spel'et violin, å da a kom ind væ garden, tøjke mi oberst te a spelt så møj skjønt, å a fik musiktime hos æ regiments musikere. De ku osse andet en' spel å horn« (35).

Helene skriver flere gange om en lokal musiker, som Didrik spillede sammen med, og som selv havde elever:

»Søn d. 21de i Middagsstunden var Musiker Jens Hansen her at sige farvel«. . »Onsdag den 24de August rejste Jens Hansen til Kjøbenhavn for at lære Musikken til Gavns, hans Ønske er at komme til at spille ved det Kongelige Theater.«

»Henimod Aften (d. 4-10) kom Musikker Jens Hansen. Han kom fra Kjøbenhavn i Løverdags, spillede til Skyttebal og skal spille til et Bryllup eller to hvis han bliver så længe hjemme, saa han kan tjene til mere end Rejsen.«

Hvornår drengene kunne begynde at spille alene var mere et spørgsmål om deres evner end alder. Carl Nielsen og hans ældre broder, Sophus, begyndte da de var 10 og 14 år.

»Når far selv var optaget af at spille med sine medarbejdere ved gilder, sendte han – da vi var kommet så vidt – af og til Sophus og mig til andre steder, hvor de også skulle have dans og musik«.

Bendtsen startede også som tiårig, men godt nok kun til en afslutningsfest for børnene i en skole, – han spillede harmonika. Konfirmationsalderen har nok være den almindeligste at starte i.

I denne del af det 19. århundrede kom en ny stor gruppe af spillemuligheder frem. Hvor festerne tidligere fortrinsvis var knyttet til familiebegivenheder eller var grundfæstet i de gamle laug, kommer der nu en mængde nye sammenslutninger og foreninger, der rekrutterer medlemmer på tværs af slægtsbånd og stilling i samfundet. De mange foreninger genoptager, eller viderefører mange af de gamle traditionelle fester, men nu i større målestok med flere deltagere. Nye større bygninger i form af forsamlingshuse og andre festsale gør det muligt at have flere deltagere, men de fordrer også flere musikere eller ialtfald kraftigere musikstyrke for at overdøve danserne.

Spillemændene bidrager selv til de større fester ved at gå sammen om et telt, de så lejer ud samtidig med deres engagement. På den måde kan også familiefesterne blive større.

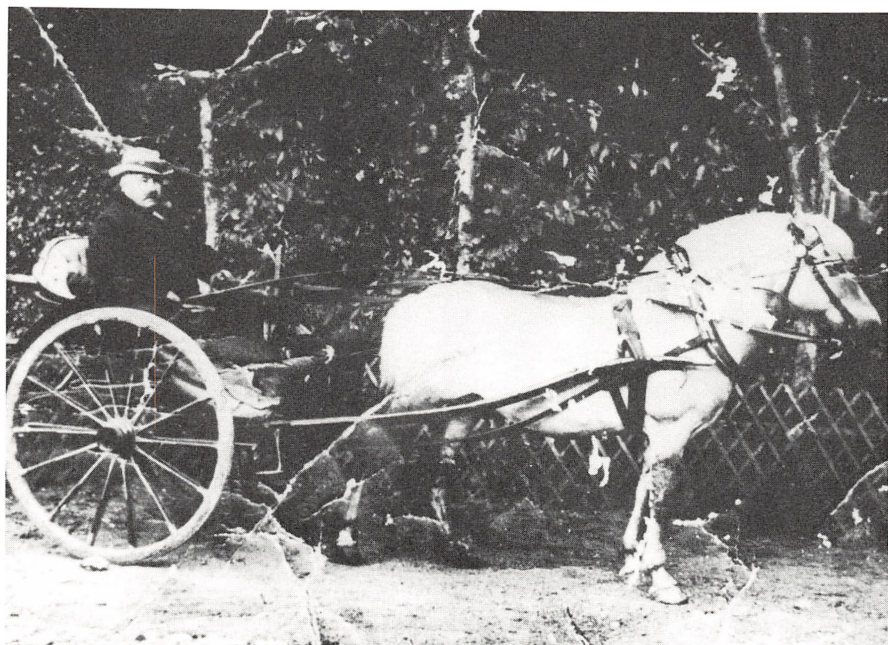
Bryllupperne er stadig nogle af de mest indbringende fester for spillemændene, og flere steder, f.eks. i Vestjylland, holdes de efter de gamle traditioner. F.eks. skriver Bendtsen, at musikken til kirken var to trompeter og et tenorhorn, og han fortæller:

»Ved bryllupper skulle vi spille til kirken og hjem igen derefter skulle vi have noget at spise, thi vi skulle jo spille igen over bordene. Det skulle virke som en behagelig underholdning for gæsterne, men om det altid virkede efter hensigten er en anden sag.

Når vi var færdige med at spille ved bordet, kom en af opvarterne frem med en tallerken og fortalte en meget sørgelig historie om musikerne, – en havde tabt buen til violinen, en anden havde fået trompeten fast i halsen osv. – men pengene ville klare problemet. Og så blev tallerkenen sendt rundt til indsamling, og sagde opvarteren: »Dersom ikke den kommer tilbage fyldt til randen og helst med top på, bliver der absolut ikke dans i aften«, og det var omtrent ensbetydende med at brudefolkene ikke var rigtig gift. Indsamlingen gav fra 10 til 20 kr.«

De to regnskaber, jeg har, viser imidlertid, at spillemanden må have aftalt prisen inden, der er altid tale om runde beløb, men værten har måske rundet op. Iøvrigt er ovennævnte beretning forbavsende lig den 100 år ældre af Blicher.

Barselgilder holdes stadig, men er meget spredte og kaldes blot »Barsel«. I regnskaberne optræder også nogle få gange et »Fødselsgilde«, der må dække samme fest.

Poul Riis fra Mors (1860–1932) var en flittigt benyttet spillemand, samtidig med at han var husmand og murer. Spillemandene kom omkring med hest og vogn som Riis, eller de gik fra sted til sted. De mange nye småbaner kom efterhånden til at betyde, at spillemandens aktionsradius blev udvidet væsentligt. (Foto udlånt af stud. mag. Anders Christensen).

At fejre fødselsdage er en ny form for fest, der begynder i slutningen af det 19. århundrede. Hos Riis starter fødselsdagsgilderne fra 1874, men hos A. C. Andersen først fra 1894 med ét enkelt, og først regelmæssigt fra 1901 og fremefter. Fødselsdagsgilderne er altså meget sparsomme, men der kan skjule sig nogle under betegnelsen »Børnegilde« eller »Børnebal«.

Gilder ved livets højtider, hvortil der bruges musik, udvides fra 1880'erne med sølvbryllupperne. I det 20. århundrede overtager disse efterhånden brylluppernes rolle som spillemandens vigtigste indtægtskilde. De første sølvbryllupper noteres hos A. C. Andersen fra 1881, hos Fr. Pedersen fra året efter og hos Riis fra 1889. Sidstnævnte har også et guldbryllup i 1898.

Årstidens fester får et nyt tilskud med foreningerne, men ellers er meget ved det gamle. På Møn fungerer de gamle bydelaug endnu, – har de mistet deres oprindelige indhold af økonomisk karakter, har de ialtfald bevaret en karakter af festlaug.

De gamle, de unge og børnene har stadig laug, og deres vigtigste funktion er at arrangere jule- og fastelavns-gilder. Helene skriver i 1881, lørdag den 19. november, at bykarlene har været og bestilt laug hos dem til fjerde juledag. Året efter holdes det hos naboen, Jens Jensen, tredie juledag:

»Til aften kom Fader med Violinen. Der var ikke over en snes unge, men der blev dog ikke dandset saa lidt.«

Riis spiller hvert år til julegilder indtil 1908, ialt 54 gange. Til gengæld begynder han at spille til »Juletræ«. De første er i julen 1885–86, den 28 december og den 3 januar:

»Borger og Håndværkerforeningen Nykjøbing, Bal m. Juletræ, 8 kr«

»Handels og Contorist foren. Nykjøbing, Bal m. Juletræ, 8 kr.«

Disse juletræsfester vender stadig tilbage for at blive helt faste efter århundredskiftet. Det er i starten foreninger i Nykjøbing og siden skolerne, der holder juletræ for børnene; efterhånden kommer også flere foreninger til, f.eks. afholdsforeninger. Noget af det sidste Riis spiller til på sine gamle dage er netop juletræsfesterne.

A. C. Andersen spiller til virkelig mange julegilder igennem årene; hans gilder starter allerede nogle dage før jul og vedvarer til Kyndelmisse. Han spiller til juletræ først i firserne hos de to samme mænd, den ene kan være lærer, da han bor i Fiskbæk skole. Men derefter går der tyve år, før han spiller til et enkelt juletræ igen, og derefter bliver det også kun til nogle få gange. Man må have bibeholdt den gamle betegnelse »Julegilde«, selvom man har indført juletræet på hans egen.

Fastelavnsfestlighederne er stadig talrige, og Didrik deltager flittigt. Helene skriver i 1877, torsdag d. 1 februar:

»I torsdags aften var Jens Jensen og Jens Peter og Jens Poulsen her. De to sidste skal spille tillige med Fader i Borre Fastelavns tirsdag, den aften skal Borre Ungdom have Fastelavn hos Høker Jens Larsen.«

Men allerede om torsdagen d. 15. spiller faderen bas i Ålebæk til fastelavn, mens Helene selv er til fastelavn på skolen. Og så kommer den omtalte dag d. 20. februar:

»I Tirsdags var alle vore i Borre at se karlene ride fastelavn på en kjæp. Fader spillede for dem om aftenen.«

Dagen efter har skolebørnene laug hos Didriks.

I 1880 skriver Helene den 8. februar på fastelavns søndag:

»Hanne, Fader og Niels Madsen var hos Lars Pedersen i Mannemarke til Visit, de to sidste for at spille. Jeg var til de gamles Fastelavn hos Christoffer Larsens.«

Mod århundredets slutning holdtes flere og flere arbejdsgilder i foreningsregi i forsamlingshusene. Men en høstfest som tak for udført arbejde kunne dog stadig holdes som her på godset Gjeddesdal i Tune Herred. De to spillemænd sidder foran dannebrogslagene til højre. (Foto på Greve Lokalhistoriske Arkiv).

»Fastelavnskarlene kom henimod kl. 2 (d. 11). Forkarle var Christen og Christoffer Larsens Carl. Musikere Jens Hansen og Mads Jakobsen. Da de havde sunget dansede Christen med mig og Carl med Line, Vals og Polka.«

I 1881 fremgår det, at der danses og holdes gilde onsdag, torsdag, fredag og lørdag. Året efter holdes fastelavnen hos Didrik, bestilt en måned før af to karle. De gamle holder gilde fastelavns søndag, mens de unge også dér drager rundt fra gård til gård og bliver beværtet og får en svingom. På Møn rider man på en kæp som en del af løjerne.

På Mors spiller Riis i 1884 d. 24. februar: »Jens Chr. Kakkeltorg Redsted, Parredbal og Ridt til at slaa Katten.« Og dagen efter i Nykøbing: »Muciseret igjennem Gaden med Fastelavnsbaaden for Bombebørn.« Både

Riis og A. C. Andersen begynder at spille til »Maskeballer« i byerne fra 80'erne og frem; disse holdes også i fastelavnstiden.

Af andre årstidsgilder spiller Riis til påskegilde i 1877, og samme år skriver Helene: »Fader og Jens Jensens Jens-Peter var i Borre at spille til Påskelav«. Når Riis i 1895 spiller til »Mairidning i Galtrup« og i 1897 til »Sommer i by« og de to følgende år til sommerridning, kan der være tale om en genoplivning af en gammel tradition. Det sker dog i den lille by Tæbring, og traditionen kan selvfølgelig også være ubrudt.

Hvor det tidligere har været en sjældenhed at danse udendørs, så bliver det meget populært i 80'erne og fremefter. Riis spiller til mange udflugter, og i 1885 spiller han om sommeren »i skoven« ti gange i løbet af juni, juli og august, åbenbart et fast engagement ved en estrade. Han spiller også senere til plantageballer.

A. C. Andersen spiller ligeledes til udflugter eller »Engture«, – skovene var noget sparsomme på de kanter. Didrik Nielsen spiller for friskolebørnene under deres udflugt til Klinten i 1881. En anden udendørs sommerfest, der kommer frem i slutningen af det 19. århundrede, er »Grundlovsfesten«. Riis spiller fra 1884 til 1905 til 13 sådanne fester, A. C. Andersen spiller til 23 fra 1882 til 1931. Allersidst skal nævnes et »Mortensgilde« hos Riis i 1884.

Af arbejdsgilderne eksisterer der stadig nogle stykker, høstgilderne holdes stadig på landet. Helene skriver i 1877:

»I Søndags var Christian og jeg til Høstbal i et i Borre opstillet telt Fader var med at spille«.

»Lørdag den 9 sept, (1882) Løverdag aften var Fader og Line og Hanne til Høstgilde hos Niels Hansens, Fader spillede.«

Og søndag d. 29 oktober samme år:

»Men om eftermiddagen havde vi en del fremmede, Høstgilde kaldte vi det, det var mest unge, Jens Jensens Rasmus spillede noget på violin og Fasters Niels noget på Harmonika.«

Hos Riis skifter betegnelsen fra »Høstgilde« til »Høstfest« i løbet af 1880'erne. Det er dog ikke kun navnet, der skifter, det samme gælder indholdet. I løbet af firserne begynder de mange nye foreninger at holde høstfester for deres medlemmer, og antallet af høstfester, der i regnskaberne er tilknyttet personnavne, går tilbage. Høstfesten er – fra at være en tak for udført arbejde – blevet en årstidsfest for folk, som måske nok stadig har tilknytning til landbruget, men hvor det ikke er dét, der bestemmer, om de deltager. Riis spiller til »Hingstegilder« i to perioder, først fra 1888 til -95, og igen fra 1911 til -14, ialt dog kun ti gange.

»Gilde som hingstens ejer gør for sine kunder den dag, han får betaling, eller ved en senere lejlighed. Hingstegildet kendes fra nutiden fra det yderste Nordmors og fra Torp ved Karby på øens vestland.«

I 1874 spiller Riis til et »Plougegilde«. Dette gilde blev holdt af husmændene for den gårdmand, der havde pløjet deres jordlodder. De færreste husmænd havde heste til at trække ploven, og pløjningen indgik i den aftale om arbejdsydelser, der eksisterede imellem en gårdmand og den husmand, der hjalp til på gården ved forskellige lejligheder.

Riis spiller også til noget, han kalder »Opskiver«, i 1873, -74, -75 og 1881. Der må være tale om det, der andre steder bl.a. kaldes »Opskør«. Opskør var et gilde, der fandt sted den dag, man havde fået høstet det sidste korn – man havde fået opskåret. Gildet, der normalt kun var for gårdens folk, var en forløber for det egentlige høstgilde. Datoerne for disse gilder svinger noget, men viser klart, at de er holdt i forbindelse med høsten – 21 sept., 10 okt., 28. og 31 aug. og 4 sept. samme år, og 20 sept. i 1881 som det sidste. Der er således en del gamle traditionelle gilder i brug på Mors, samtidig med de mange nye former for fester. Et sidste arbejdsgilde er »Resgildet«, som Riis kalder det, eller »Byggegildet«, som det kaldes i Vestjylland.

Af økonomisk karakter er der endelig markeder og dyrskuer. Riis starter allerede med at spille til marked i 1876, mens han spiller på harmonika, og fortsætter indtil 1905 – ialt 157 markeder. A. C. Andersen spiller også til en del, fra 1883 til 1910 – ialt 91. Hos de to nævnes gerne navnet på en kro, et hotel eller lignende, hvor selve dansen er foregået, der er altså ikke blevet danset udendørs.

Dyrskuerne kommer først efter, at andelsbevægelsen er slået igennem, og man begynder at gøre noget ud af avlsarbejdet med hensyn til husdyrene. Riis spiller til dyrskue i 1882, og fra 1885 til -93, A. C. Andersen derimod starter først i 1887, men spiller så fast til dyrskuer resten af sin tid, 57 på 47 år.

Gilderne, der alene henvender sig til ungdommen, eksisterer fortsat, og i større og større grad uden den sociale kontrol, der herskede i ungdoms-laugene. Disse laug kunne dog stadig være i funktion som på Møn, hvor de først og fremmest arrangerede jule- og fastelavnsgilder. På Møn eksisterede børnenes laug også stadig. Børnene bestilte f.eks. fastelavn hos Didrik i 1877. Gildet gik på omgang imellem gårdmændene, og børnene dansede til kl. 5 om morgenen. Børnene havde også dans i forbindelse med skolen; ved friskolens udflugt til Klinten var Didrik med for at spille. Svend Bendt-

sens debut var også til et bal i skolen, hvor børnene betalte og fik dans, musik, en bolle og en mjøddram.

A. C. Andersen spiller til et børnegilde 4. juledag 1879, og et børnebal 1. juledag 1882, men ellers ikke for børn. Riis har lidt flere notater om fester for børn, i 1875 spiller han d. 10. jan. til børnegilde, i 1876 til »Børneforsamling« d. 10. jan. og d. 27. feb. Den 9. jan. 1881 spiller han til »Børnebal« og i 1883 ligeledes, men denne gang på hotellet i Nykøbing.

Nogle af disse børneballe kan som nævnt være fødselsdage, men børnene har danset alligevel. Det har været almindeligt, at et bal startede for børnene om eftermiddagen eller først på aftenen, og at de så veg gulvet, når de voksne kom.

»Jeg kom og begyndte at spille for børnene kl. 2 1/2 og hen sidst på eftermiddagen kom der gamle folk og lidt senere de unge. Det blev en noget anstrængende historie, den varede fra 2 1/2 eftermiddag, til godt 7 om morgenen.« (36).

Hos Riis finder man den største variation i fester for de unge, og de gamle med for den sags skyld. Den almindeligste benævnelse er hos ham »Ungdomsforsamling«, nogle gange blot »Forsamling«, som *kan* dække over dans også for gifte og ældre folk. Disse ungforsamlinger er ved siden af hans spil til bryllupper og markerer de vigtigste både i antal og indtjening, og de vedvarer, indtil han må stoppe på grund af sygdom i 1924. Ved siden af disse nævner han »Unggilde« fra 90'erne og frem og desuden »Parredbal«, men kun indtil 1887.

»Tit holdtes der parrebal, hvor der betaltes 1 specie (4 kr) for parret, og derfor fik de spise og drikke hele natten.« (37).

I 90'erne spiller Riis blot for »Unge«, måske en forkortning af ungforsamling eller unggilde. Han spiller til et enkelt »Pigebal« i 1903 og til nogle »Gårdskarleballe« inden århundredskiftet. »Parredballerne« dukker op igen efter århundredskiftet. »Legestue« figurerer kun i 1880'erne, men betegnelsen »Gilde« og »Dans« bruges spredt over hele perioden.

Riis spiller jævnligt til offentlig dans på kroer og hoteller og senere i forsamlingshuse. En sidste form for fest med dans er »Kaffebal« og »Chokoladegilde« eller »-bal«. Chokoladeballerne slutter i 1888, men kaffeballerne, der er de talrigeste, slutter omkring århundredskiftet.

»Efter at kaffen havde vundet almindelig indpas her i landet (o. 1820) blev denne drik mer og mer benyttet ved gildesammenkomster. I Harringeegnen i Midtthty ophørte legestuerne o. 1854 men lang tid før var det blevet skik at holde kaffebal i stedet, hvilket ansås for langt finere. Man kunne også kalde det parbal. Karlen tog sin pige med og betalte for

begge. Man fik kaffe med brød et par gange, og karlene skillingede gerne sammen til en flaske rom. Pigerne mødte i træsko og havde små sko med. Karlene brugte halvstøvler under benklæderne. Undertiden levede værten tobak og lys. Ballet holdtes gerne, hvor der var voksne børn i hjemmet. Der deltog 12–14 par i morskaben, der dansedes hele natten.«

A. C. Andersen spiller ikke til noget, der helt bestemt kan siges kun at være for de unge ugifte. Han spiller til nogle få af de omtalte »Bindgilder« i 80'erne og ligeledes til nogle få »Parbal«. Han spiller til gengæld mange gange til »Dans« tidligt i perioden og »Gilder« i den seneste del af denne. De baller, han spiller til, er hos private og som offentlig dans i kro, hotel og forsamlingshus. Chokoladegilderne optræder også i hans regnskaber i den tidlige del før århundredskiftet, og vender tilbage med nogle få efter første verdenskrig.

Spillemandene får imod århundredets slutning stadig flere steder at spille. For de to, der fører regnskab, gælder det, at de begge dækker både land- og bydistrikter. I tilknytning til byerne spiller de f.eks. til teater, koncert og dans, men disse forlystelser af borgerlig karakter breder sig også til landet. Helene skriver om både koncerter, danseskole og dilettant. 1876:

»I Søndags, inden vi gik var Johannes Carstensen her, Fader skal med ham at spille til afdansningsbal i Østermark anden juledag.«

»Om aftenen (1878) var Fader og Line og Hanne og Christen og jeg til afdansningsbal. Fader var med at spille, kl. var 5 om morgenen, da Hanne og Line og jeg kom hjem. Der var fæl mange og der var ingen telt.«

»Nytårsdag (1880) var Fader på skovauktion. Om aftenen spillede han til Danse lære i Borre . . . Onsdag d. 14de om aftenen var Musikker Jens Hansen Nørreby her. Fader spillede i stedet for ham til danselære i Borre søndag aften . . . Søndag d. 25. januar var Musikker Hans Peter Mathiassen her noget. Om aftenen var Fader i Borre at spille til Afdansningsbal.«

Didrik spiller også til dilettant, 1877 søndag d. 18. november:

»Fader var med skuespillerne i Hjertebjerg for at spille, men der kom ingen.«

Skuespillerne optræder rundt omkring i storstuerne. I 1880, også i november, hos naboen Jens Jensen:

»Dilletanterne var der, og det var nok mest for deres skyld der var fremmede, ikke så mange men dog dands. Fader og Jens Hansen spillede.«

Blandt de nyere spillemuligheder omkring århundredskiftet var de mange arrangementer i forsamlingshusene. Her ses musiker Peter Jensen, Karlslunde, sammen med aktørerne i forestillingen »Min egen dreng« opført ca. 1909 i »Enighedslyst« i Karlslunde, Tune herred. (Foto på Greve Lokalhistoriske Arkiv).

Nogle enkelte koncerter fortæller hun også om, familien er medlem af højskoleforeningen på Rødkilde, 29. feb. 1880:

»Der var Concert i Forsamlingshuset for Højskoleforeningens medlemmer, begyndte kl 6 derefter Dans til kl 2. Kostede 75 øre for hver . . der var 12 Musikantere.«

Går man tilbage til Vestjylland, har A. C. Andersen også spillet i de samme sammenhænge. Afdansningsballer og koncerter er dog meget få og spredte, dilettant og teater er en smule hyppigere, men hovedparten er foregået i Ringkøbing eller Videbæk.

Riis spiller til nogle afdansningsballer, de første i 1882, men tilsyneladende ikke til egentlig danseundervisning. Ligeledes spiller han til dilettant fra samme tidspunkt, det er oftest i Nykøbing, hvor han nævner en dramatisk forening i 1885. Der er ligeledes en danselærer Vendt, som jævnlig nævnes ved afdansningsballerne. Riis spiller dog ikke kun til »rigtig«

teater, men også til cirkus, ved en karrusel, og i 1885: »Spillet i trylleteater for Max Alexander«. Fra firserne spiller han også jævnlig til »Koncert og Assamblé« f.eks. i Nykøbing i foreningen »Harmonien«, der sikkert er en musikforening.

Regnskabsbøgerne oplyser, hvornår foreningsdannelsen finder sted på land og i by. De mange foreninger kan deles op i grupper efter deres formål, foreningerne, der startede med skyttebevægelsen efter tabet af Sønderjylland i 1864, de mange andelsforeninger, der var af økonomisk karakter, de kulturelt uddannende foreninger, der udsprang af de fag, man havde på højskolerne, de foreninger der i byerne overtog de gamle håndværkslaugs medlemmer i en ny organisation, hvor det var det selskabelige, der var i højsædet, og til slut de politiske foreninger, der i provisorieårene kæmpede indbyrdes.

Skytteforeningerne blev stiftet som en reaktion mod nederlaget til Tyskland i 1864. Man så fra politisk side en interesse i, at der rundt omkring i landet var våbenføre mænd, og støttede sagen. I mine kilder dukker skytteforeninger og våbenbrødre først op i 1880'erne, hvor de holder baller og fester. Men det var ikke kun hertil, man brugte spillemanden. Riis skriver flere gange, at han har fulgt skytterne, når de marcherede til skydepladsen og hjem igen. Musikken har sikkert været nationale sange og marcher. Efterhånden vokser gymnastikken frem bag skytteforeningerne, den udsprang af eksercitsen og fik efterhånden en selvstændig rolle. Det bliver fra 90'erne almindeligt med en opvisning og fest om foråret for gymnasterne, og med en præmieskydning med bal bagefter for skytterne om sommeren.

Baller og fester i forbindelse med andelsforeningerne kommer først i slutningen af århundredet. Riis har sit første mejeribal i 1899. Til denne kategori kan også henregnes husflidsudstilling og -bal hos Andersen i 1895, Riis dog først efter århundredskiftet, det samme gælder brugsforeningsbal og husmandsforeningsbal.

De økonomisk betonedede foreninger i byerne er talrige hos spillemandene. I byerne kom der i stedet for de nedlagte håndværkerlaug foreninger, der knyttede f.eks. hele håndværkerstanden, borgerstanden og arbejderstanden sammen. Riis spiller til baller for håndværkerforeningen fra 1885, Andersen nogle år efter. Disse foreninger udvides efterhånden til at hedde Håndværks- og Industriforeningen. I Nykøbing var der allerede fra 1883 en forening for handels- og kontorfunktionærer, som holdt mange fester. Efter århundredskiftet dukker også nogle arbejderballer og -udflugter op. Borgerskabet dannede også foreninger i denne periode. Riis har som nogle af de første foreninger i Nykøbing f.eks. foreningerne »Fremtiden« og »Enigheden«.

Andersen har også fra slutningen af 80'erne både borgerballer og borgerforeningsballer. Borgerskabets gilder er dels gamle traditionelle som fugleskydningen i Ringkøbing og Herning, dels nyoprettede frimurerloger og oddfellowloger. Begge spillemænd spiller til baller og stiftelsesfester for den form for foreninger.

Til de mere moralsk betonedede foreninger hører Good Templar – afholdsloger – i Ringkøbing i 1887 og i Nykøbing 1899. Afholdsforeningerne holder mange baller for at trække de unge til, og de starter også på landet midt i 80'erne.

Kulturelt orienterede foreninger med behov for musik kommer på samme tid i form af sangforeninger, der holder sangfester og store udendørs sangstævner om sommeren.

De politiske arrangementer har ikke været så mange, Riis spiller til et »Høre møde« i 1885, noget han kalder »Socialfest« i 1897 og fra 1899 flere gange for »Social Demokraterne«. Sidstnævnte spiller A. C. Andersen også for i 1896, men ellers ikke til noget politisk.

Der er selvfølgelig en række arrangementer, der falder udenfor disse kategorier, eller som er svære at placere. Generelt kan det siges om alle de nævnte foreninger, at de ikke kun holdt baller og fester som nævnt her, men også en lang række af de tidligere omtalte fester, f.eks. årstidsfesterne. De fleste af disse foreninger holdt juletræ, fastelavnsfester og maskerade. Der blev holdt sommerfester og udflugter med dans, og foreningerne deltog også ved livets højtider, begravelser og vel især sølvbryllupper, som det stadig er i brug i dag.

Nogle af de arrangementer, der er faldet udenfor her, er f.eks. enkeltstående fester, som jubilæer, kongehusets mærkedage, stavnsbåndsfest, genforeningsfest, indvielser af jernbaner, broer osv. Desuden spil til basarer og tombolaåbninger, som nok også har været arrangeret af diverse foreninger.

Aflønningsformen kunne stadig være indsamling, hvilket ses af de »skæve« beløb. Det bliver efterhånden almindeligt med en fast takst for visse ting, og f.eks. begynder Fr. Pedersen at få 6 kr., hver gang han spiller til karle- og pigeballer fra 1875 og frem. De to regnskaber siger ikke noget om indtjeningen på spilleriet i forhold til den samlede økonomi. Andersen fører dog en udgiftsbog, og sammenligninger med indtjeningen viser, at musikken langt overgår udgifterne på personlige ting. Hertil regner han dels udgifterne ved spilleriet i form af noder og instrumenter, men også rejser – han kører en del med tog og dagvogn – og dels udgifter til hans egen og familiens beklædning, bøger, tobak og fortæring, når han er ude at spille. Udover hans indtjening ved at spille skal han også have haft mange elever, der

Efterhånden som salene og de dansendes antal blev større, kunne en enkelt spillemænd ikke længere høres. Spillemændene fandt derfor ofte sammen i regulære orkestre med blandet instrumentering, som her i orkestret Harmonia fra Aagaard 1911. (Foto på Nationalmuseet).

dog ikke er ført ind i denne bog. Den gennemsnitlige indtjening pr. spillegang er nogenlunde stabil, men antallet pr. år svinger meget. Andersen spiller fra 10 det første år til 54 gange i 1894, Riis når op på 83 gange i 1885.

Spilleindtægten har absolut betydet noget for den samlede økonomi:

»Almindelig dansemusik har jeg egentlig ikke været glad for at spille, det var nærmest for pengene jeg gjorde det.«

»Omkring 95–96 var betalingen for musik til et bal 5 kr, jeg blev engang bedt hen og spille ved et bal, betaling som de andre 2, ja men hvad skal di have, 3 kr nej, jeg vil ikke gøre nar ad min egen musik, men jeg vil spille gratis, det ville de dog ikke, vi fik hver 5 kr, det steg dog hurtigt til 10 kr.« (38).

Med »Spillemandspenge« forstår Bendtsen indsamlede penge:

»Det meste jeg har fået ind i spillemandspenge er 52 kr, to dage efter fik

jeg 48 kr det var 100 kr for 2 aftner, det var mange penge, for disse penge kunde jeg bedække min nøgne krop, lige fra skjorte til hat og stok og overfrakke.«

I den sidste del af århundredet kommer der helt klart nogle negative holdninger frem overfor spillemandsfaget. Flere spillemænd erindrer, hvorledes deres far forbød dem at spille. Svend Bendtsen måtte f.eks. kun få en harmonika, den blev ikke regnet som et rigtigt spillemandsinstrument, men en violin måtte han ikke få:

»Jeg måtte nu ikke komme til at spille for min fader, nej, hans søn skulle ikke ofres på drikkeriets alter.«

Han fik lov tilsidst, men var selv afholdsmand og skriver meget om musikernes drikkeri.

Godfred Olesen (1860–1954) fortæller:

»Så håd a møj mer u af a spell o mi fars violin. A mått hejse it klimpre for møj, far ku it mæet. »Do ka tidsnok blie fordrucken« sae han å tog æ violin frå mæ. A måt list mæ te å spel o'en.« (39).

Det var altså især, fordi spillemænd blev betragtet som mere fordrukne end andre, men hvilke andre – gårdmændene måske?

Mads Dalsgaard, f. 1873 i Skals, blev selv landmand og spillede kun i den nærmeste omegn, men han fortæller, at både faderen og bedstefaderen var spillemænd. Faderen fik et godt arbejde og ville ikke, at sønnen skulle begynde at spille, da han selv var holdt op:

»Men da skete det, som jeg græd over mange gange jeg måtte ikke lære at spille, uagtet min største lyst var dertil. Omsider fik jeg lov at bruge violinen mod, at jeg selv sørgede for vedligeholdelsen af strenge. Men det allerværste var, min fader ville ikke lære mig noderne og forbød mig strengt at lære noderne på anden måde, da, som han sagde, spillemands håndteringen var et dårligt erhverv, som kan føre dårlighed og udskejelser med sig og bliver betalt alt for ringe.« (40).

Med de religiøse vækkelser i denne periode, og især med Indre Mission, blev musik og dans anset som syndigt, og en og anden spillemænd, der blev vakt, hængte violinen væk.

»Niels Jørgen Hornebo boede i Espe sogn, tæt ved Høsthåb. Han byggede orgler, både stueorgler og kirkeorgler. Han havde været musikanter i sine yngre dage. Men så blev han gudsfrygtig, og så mente han, at fanden sad i violinen, og så ville han ikke have mere med det at gøre. Han døde i 1890'erne.« (41).

Selvom der kendes eksempler fra Danmark på vækkelsernes fordømmelse af dansen og musikken, kan det dog ikke sammenlignes med det samme fænomen i de øvrige nordiske lande. Her var det almindeligt, at både instrumenter og nodesamlinger blev ødelagt, når en spillemand eller hans kone blev vakt. Vækkelserne havde dog også her i landet en stor indflydelse og stod også bag det dårlige ry, som harmonikaen fik. I hele Norden blev danselokalerne større, og violinerne blev erstattet af harmonikaer. De større forsamlinger af unge var ikke underlagt den sociale kontrol, der havde eksisteret i de unges laug i landsbyerne, og drikkeri og slagsmål blev vanlig kost ved ballerne. Harmonikaen blev synonym med disse ugudelige laster og derfor skydeskive for afholdsfolks og religiøst vakte folks forargelse.

Ved århundredskiftet var der to modsatrettede interesser, der i høj grad skulle få betydning for videreførelsen af musik og festtraditioner op i det 20. århundrede. Som nævnt var der en moralsk/religiøs modvilje mod baller og gilder med musik og dans, især når det var unge mennesker, der her kunne mødes uden forældrekontrol. Men samtidig var der også en stadig voksende interesse både fra borgerskabets og den nye selvbevidste gårdmandsklasses side for at vedligeholde eller ligefrem genoplive almuetraditioner af alle slags.

Den musik, der således havde haft en klart defineret brugs-funktion, til-lagdes nu nye ideologiske værdier og blev optaget i helt andre miljøer og sociale sammenhænge – den bliver et identitetsskabende symbol, der insti-tutionaliseres til en ny tradition. – Og dén historie er nok så spændende!

Noter:

Forkortelser: IEF: Institut for europæisk folkelivsforskning. NEU: Nationalmuseets etnologi-ske undersøgelser. DFS: Dansk Folkemindesamling.

1 Denne artikel repræsenterer ca. en fjerdedel af en magisterafhandling på Institut for euro-pæisk folkelivsforskning med titlen: Funktionelle og ideologiske anvendelser af folkemusikken i det 19. og 20. århundrede – Analyse af et kulturelement i forandring. 1983. 2 Vedrørende skrivetekniker se f.eks. indledningen til »Bondedagbøger, kilder til dagliglivets historie« red. K. Schousboe, 1980. 3 Thrane, C. »Fra hofviolonernes tid« 1908. Heri oplysninger om stadsmusikanten. 4 Grüner Nielsen, H. »Vore ældste folkedanse« 1917. 5 Dagbogen opbevares på IEF og er behandlet i sin helhed i en magisterafhandling samme sted af Lisbeth Holtse. 6 Dagbogen opbevares på Værløse Museum og er blevet publiceret i Folk og Kultur 1983. Jeg har anvendt en ældre udskrift, der findes på IEF. 7 Dagbogen opbevares på IEF og består af sammenskrevne notater foretaget af Aage Kampp. Dagbogen er behandlet i P. Balle-Petersen: »Gården, slægten og naboerne« i Folk og Kultur 1980. 8 Dette og de tre føl-gende regnskaber opbevares hos slægtninge til spillemandene. Jeg har benyttet kopier heraf, der venligt er udlånt til mig af stud. mag. Anders Christensen. 9 Hansen, H. P. Kløge Folk II, 1925. 10 Kjær Jensen, W. »En spillemands dagbog«, Østjysk Hjemstavn 45, 1980.

Forfatteren er i familie med Fr. Pedersen og har tilføjet oplysninger om hans liv. 11 Larsen Eske. L. »Musiker og væver Hans Christian Hansen, Ønslev«. Lolland Falsters historiske samfunds årbog 21–26, 1938. Forfatteren giver desuden en biografi skrevet i samarbejde med HCH's sønnesøn. 12 Urup, H. »Dansk spillemandsmusiks forudsætninger, kilder og særlige karaktertræk«. Musik og Forskning 1976. 13 Arendrup, A. V. »Militærmusik og folke-musik«. Folkeminder 1965. 14 Grüner Nielsen, H. »Folkelig Vals« 1920. 15 Citeret efter Schmidt, A. »Fra julestue til Valborgblus«. Østjysk Hjemstavn 1940. 16 Nielsen, C. »Min fynske barndom« 1927. 17 Se »Musikkens historie i Danmark« bd. II 1978, red. N. Schjør- ring. 18 Junge, J. »Den nordsjællandske landalmues karakter, skikke, meninger og sprog.« (1798) 1915. 19 Erinding, NEU 19784. 20 Interview med spillemand Henry Mark f. 1918, Mors. 21 Blicher, N. »Topographie over Vium Præstekald« (1795) 1924. 22 Ifølge Thrane (se ovenfor) var det almindeligt, at tidligere hofvioloner slog sig ned i provinsen som stadsmusikanter. 23 Schmidt, 1940, (se ovenfor). 24 Graves, K. »Ved Halleby å« 1921. 25 Omtalt i »Hej spil op« red. Bødker og Bregenhøj. 1978. 26 Høvring Petersen, E. »Kri- sten spillemand«, Folk og Kultur 1980. 27 Petersen, N. P. »Svenske Niels« Vendsyssels Årbog 1946. 28 Citeret efter »Hej spil op« (se ovf.). 29 »Hej spil op«. 30 Berntsen, A. »Nogle jyske spillere«, Vejle amts årbøger, 1921. 31 Forklaringer og beskrivelser af de mange forskellige former for gilder har jeg hentet hos August F. Schmidt, Lexikon over lands- byens gilder, 1942. 32 Thuborg, K. »Det gamle Harboøre«, Danmarks folkeminder 36, 1928. 33 Erindringer af Svend Bendtsen (1871–1963) DFS 1906/37 og NEU 7.345. 34 Erindringer af N. P. Nielsen (f. 1866) NEU 18063. 35 »Hej spil op«. 36 Bendtsen, DFS NEU. 37 Thuborg, 1928. 38 Bendtsen, DFS NEU. 39 »Hej spil op«. 40 »Hej spil op«. 41 Optegnelse NEU 15.801.

Summary

The role of the musician.

The musician and festivities in the 19th century

The article is a small extract from a dissertation in which the author analyses how the function of folk music changes during the 19th and 20th centuries: the way a cultural element is given a different content and meaning as it is transferred to new milieux and social conditions.

The present article throws light on the music of common people during the 19th century. By using diaries and accounts as primary sources, it is shown how the form and the function of the music is continuously changing as a result of changes in the social structure itself.

The changes apply both to the music - tunes, performance, and instruments – and to a considerable degree also to the festival traditions. This means that the traditional musicians at any given time adjust to the new demands. At the beginning of the century one finds individual musicians playing alone in farmhouse parlours at the traditional celebrations associated with the year's work and festivals, and at the century's close the individual musicians have been replaced by several musicians with different instruments, including the accordion, playing in village halls, at club festivals and other festivals with many people.

The century is dealt with by examining three periods: the period before 1820, from 1840 to 1860, and from 1880 to 1900. For each period the social background and training of the musicians, the different types of celebrations – the important festivals in the life of the individual, the festivals of the year, work festivals, the festivals or dances of the young – and, finally, the payment are discussed.

This historical perspective suggests the difficulties involved when attempts are made in our time to revive the »genuine« folk music deriving from the »old peasant society«. For *what* was that, and *when* did it exist?

Dansk folkekultur 1984

EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI

Af Lis Castberg

Redaktionen afsluttet 1. februar 1985

I. BIBLIOGRAFI, HISTORIE, METODE

Bibliografi

- CHRISTENSEN, BODIL: Vendsyssel Litteratur. VENDSYSSEL ÅRBOG 1984 128-134.
- EGERBERG, KLAUS: »Til oplevelse af historisk sans« - en analyse af tre lokalhistoriske årbøger. Kbh. 1983. 136 s. (Skrifter udgivet af Lokalhistorisk afdeling, nr. 8).
- ELIASSEN, SIGRID: Bornholms lokalhistoriske Arkiv, samt Litteratur om Bornholm 1979-84. BORNHOLMSKE SAMLINGER 11. række - 17. bind 1984 155-181. ill.
- ELKJÆR, KJELD: Litteratur om Østjylland. ØSTJYSK HJEMSTAVN 49. årg. 1984. 107-110.
- FORENINGER og foreningsarkiver, Roskilde Amt. Roskilde 1983. 218 s. [Lokalhistoriske Arkiver i Roskilde amt].
- FRIIS-HANSEN, J. B.: Litteratur om Søllerød Kommune. En bibliografi. [Nærum] 1984. Bd. 2: Systematisk del 1968-1982. 295 s.
- FRIIS-JENSEN, KR.: Af en hedeegns litteraturhistorie. SKIVEBOGEN 1984 45-56. ill.
- FRYDENDAHL, ELLEN: Et udvalg af litteratur om Holbæk amt 1982. FRA HOLBÆK AMT 1983 78-83.
- HANSEN, JEPPE: Litteratur om Himmerland og Kjær Herred 1981-1982. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1982 125-135.
- HANSEN, JEPPE: Litteratur om Himmerland og Kjær Herred 1983-1984. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1984 163-175.
- HOLM, RITA: Breve til amtmanden. Kilder til 1700-tallets lokalhistorie. København: 1984. 16 s. (Lokalhistorisk Afdeling. Småtryk 14).
- LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND m.m.: Brandforsikrings- og brandtaxationsprotokoller m.m. indtil ca. 1872. Kbh. 1984. 65 s. (Filmfortegnelser, 2).
- LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND m.m.: Registre over udvandrede 1868-1940. Kbh. 1983. 57 s.
- LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND m.m.: Skifteprotokoller fra godsarkiver m.m. Kbh. 1984. 60 s.
- LYNGBY-BOGEN. 50 års Register 1928-1978. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune 1983. 119 s.
- NEFA-NORDEN: Afhandlinger i Norden 1970-1983 Etnologi og Folkloristisk. [København] 1984. 110 s.
- NØRR, ERIK: Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokal-samfundets historie i det 19. århundrede. København 1983. 93 s. (Totalregistratur over Støvring Kommune).
- STRANGE NIELSEN, A.: Litteratur om Præstø Amt 1983. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT 1984 97-103.
- STRICKER-PETERSEN, ARNE: Fyns Amt til 1975, til 1965 med A. Tiedjes manuskript som grundlag. [Odense] 1983. (Dansk lokalbibliografi).
- ET UDVALG af historisk litteratur om Ribe amt. FRA RIBE AMT 1984 250-262.
- VEDEL, LILLIAN: Bøger om Korsør før og nu. [Korsør] Lokalhistorisk Arkiv. 1983. 23 s. ill.
- VIBORG litteratur 1982-83. FRA VIBORG AMT 1983 121-123.
- VIBORG litteratur 1983-84. FRA VIBORG AMT 1984 106-108.

Historie:

BONDESKIFTER fra Smørum og Lille herred 1644–48. Ved Jørgen H. Andersen. København 175 s. ill. (Landbohistorisk Selskab).

I AM FØDT i Danmark. En beskrivelse af den danske udvandring til Amerika i perioden 1868 til 1914. Red. Søren Waast. [Lyngby] [Højbjerg] 1984. 88 s. ill. (Udg. i forbindelse med udstillingen »Drømmen om Amerika«).

RANDERS i besættelsestiden. Kilder om dagliglivet og det illegale Randers 1940–45. Red. Peter Bondesen og Steen Noer-Madsen. [Randers] 1983. 86 s. ill. (Randers Amts Historiske Samfund).

RASMUSSEN, HOLGER: Fra Dansk Folkemuseums arbejdsmark. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1984 51–67. ill. Litt.

Metode:

BECH-NIELSEN, GERT: Fotogrammetri – en dokumentationsmetode I. FABRIK OG BOLIG NR. 1, 1984 34–42. ill.

BECH-NIELSEN, GERT: Fotogrammetri – en dokumentationsmetode II. FABRIK OG BOLIG NR. 2, 1984 31–45. ill.

BØTTZAUW, OLE m.fl.: Kultur, mentalitet, ideologi. Århus 1984. 176 s. (Den jyske historiker, 29–30).

CHRISTIANSEN, PALLE, O.: Interdisciplinary Studies and Conceptual Electicism. On Historical Anthropology, the History of Everyday Life and the Study of Life-Modes. ETHNOLOGIA EUROPAEA, Vol. 14, nr. 1. 1984. s. 32–43.

GLEMMER lidt men lærer langsomt – edb i de folkloristiske arkiver. Den Nordiske Arkiv- og Dokumentationskonference, 3, 1982, København. Red.: Carsten Bregenhøj og Gun Herranen. Åbo 1984. 128 s. ill. (NIF publications, no. 14).

HØJRUP, THOMAS: Begrebet livsform. En formspecificerende analyse måde anvendt på nutidige vesteuropæiske samfund. FORTID OG NUTID bd. 31, hft. 3, 1984, s. 194–218.

KOFOD, ELSE MARIE: Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne. København 1984. 210 s.

MØLLGAARD, JOHANNES: Byens sociale

geografi. Studier af Skive. København, Statens Byggeforskningsinstitut, 1984. (Byplanlægning, 47).

MØLLGAARD, JOHANNES: Landbrugets livsformer. København, Statens Byggeforskningsinstitut, 1984. (SBI-Byplanlægning, 49).

SCHOUSBOE, KAREN: Culture and History. The Social Dynamics of Cultural Signification in Denmark 1400–1600. ETHNOLOGIA SCANDINAVICA 1984 5–24. ill. Litt.

STOKLUND, BJARNE: Dyrkningssystemer og kulturforskning. FORTID OG NUTID bd. 31, hft. 4, 1984. s. 293–302.

STRØMSTAD, POUL: Rapport fra Nordisk Forskersymposium om bevaring og dokumentation af industrimiljøer. København 1984. 51 s.

II. FOLKELIV, ERINDRINGER, BIOGRAFIER, DAGBØGER OG BREVE, SAMFUNDSFORHOLD

Folkeliv: Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm

BAK, AKSEL N.: Træk af Fløng Sogns Historie, 2. del. ÅRSSKRIFT 1984, Høje-Taastrup Kommunes Lokalhistoriske Arkiv, 5–31. ill.

BILLEDER fra det nu forsvundne Nørrebro. Lyngby 1984. 88 s. ill.

BILLEDER fra det nu forsvundne Østerbro v. Torben Theisen. Lyngby 1984. 144 s. alle ill.

BROBERG, F. C.: Enderslev Sogns Historie. Hårlev 1984. 35 s. 16 spalter, [14] tavler. Parallel tekst med gotiske og latinske bogstaver. Optryk af originaludgaven: Kjøge: s.n., 1908.

FRA det nu forsvundne Brøndby. [København] 1984. 92 s. ill.

FRA det nu forsvundne Nørrebro: en lokalhistorisk billedbog. [København] 1984. 92 s. ill.

FRA det nu forsvundne Solrød kommune. [København] 1984. 92 s. ill.

FRA det nu forsvundne Torslunde-Ishøj. [København] 1984. 95 s. ill.

FRA det nu forsvundne Værløse. [København] 1984. 94 s. ill.

HANSEN, BODIL K.: Dagliglivet på Havarthigården i 1870–80'erne. Heri: Bang, Herman: Vekslende Themaer. Artikel i

- Nationaltidende om Hanne Nielsen 1883. SØLLERØDBOGEN 1984 101–140. ill. litt.
- HEYN, A. F.: Nysted kommune – historisk set. Nysted, Vantore, Kettinge, Bregning, Døllefjelde, Musse, Herritslev, Øster Ulslev, Godsted, Vester Ulsted. Maribo. Lolland-Falsters Historiske Samfund, 1984. 114 s. ill.
- HUSE omkring et sund / [red. Palle Brandt] [Nykøbing F.] 1983, 47 s. ill.
- IPSEN, ARNE: Folket i fiskerlejerne. Sagaen om fiskerlejerne ved Jons Kapel. Nexø 1983. 85 s. ill.
- JENSEN, PALLE: Dybsøs historie – med et arkæologisk bidrag af Axel Johanson. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT 1984 52–71. ill. litt.
- LARSEN, HENNING: Den mere beskedne tid – dengang. Drengear i Søborg før, under og efter 1. verdenskrig. ÅRSKRIFT 1983 udg. af Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune 51–66. ill.
- LARSEN, STIG: Herlev leksikon. [Herlev] 1984. 319 s. ill. Udsendt i anledning af Herlev kommunes 75 års jubilæum 1. april 1984.
- LOLLIKE, HERMAN: Hullebækbogen – om en lille falstersk landsby. Nykøbing F. 1983. 41 s. ill.
- PEDERSEN, ERIK HELMER: Bomænd og byfolk i 1700-tallets Søllerød. SØLLERØDBOGEN 1984 9–100. ill. litt.
- RAVEN, FRITS: Gevnø By's udskiftning 1832. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT 1984 31–51. ill. litt.
- RAVN, HELLE: Strynø. Rudkøbing 1984. 40 s. ill. (Tryk fra Langelands Museum, 10).
- RUNG, GRETE: Tante Et og Tante To. – Fra Gustav Wieds Roskilde. ROMU 1983. (Årsskrift fra Roskilde Museum) 67–76. ill. litt.
- SANDFELD, GUNNAR: Fra Røjels Bom til Holte Midtpunkt: 18 kapitler af Nyholtes saga. [Nærum] 1984. 239 s. ill.
- SØRENSEN, KURT: Bramsnæs Bugt – en egns historie. [Nykøbing Sj.] 1984. [16] sider, ill.
- VERMELEV og Hemmeshøj sogne. Bidrag til en sognehistorie. Udg. Sv. Aage Henriksen. [Vemmelev] u.a. 72 s. ill.
- VOLSING, VALBORG: Over Storstrømsbroen: se, Falster og Lolland! – men først Falster. Nørre-Ålslev [1983]. 20 s. ill.
- ÅSTRUP sogn på Falster: bidrag til sognets historie. [Stubbekøbing] 1984. 214 s. ill.
- Folkeliv: Fyn**
- BIDRAG til Vindinge sogns historie: gårdene i Lamdrup, Roskilde, Vindinge. [Nyborg] 1984. 24 bl. 12 tvl.
- BREMER, BIRGIT: Christiansminde og familien Weber. ÅRBOG FOR SVENDBORG OG OMEGNS MUSEUM 1983. 1984. s. 73–83. Litt. Eng. summary.
- BRINCH, BENNY: Svendborg i gamle dage – spredte træk af Svendborgs historie. [Skårup Fyn 1984]. 96 s. ill.
- DOMBERNOWSKY, LOTTE: Folkehølet på de fynske herregårde omkring år 1800. FYN-SKE ÅRBØGER 1984 53–64. skitser, litt.
- EILSTRUP, ANNE-LISE: En mand – og en gade. Jacob Christian Becher (1862–1929) og Trollegade i Kerteminde. CHARTA. ÅRSSKRIFT FOR KERTEMINDE MUSEUM 1983. 1984. s. 11–36. Litt.
- FYN i Illustreret Tidende 1859–1869. Udg. Henrik M. Jansen. Svendborg, 1984. 59 s. (Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum, bd. 9).
- KJÆRBOE, TOVE: Dramatiske hændelser blandt ærøboer ude og hjemme. [Ærøskøbing] 1984. 136 s. ill.
- PAGH SØRENSEN, LEIF: Thurø og Tåsinge, Skårup og Vejstrup på gamle postkort. [Bind] 1. [Svendborg 1983]. 95 s.
- TRÆK af Hesselager sogns historie. Hesselager kirke. [Hesselager] 1983. 227 s. ill. Udgivet i anledning af sognets 800 års jubilæum 20. november 1983.
- AARUP, KNUD: Fra Kerte Sogneforstanderskabs protokol 1842–1867. FYN-SKE ÅRBØGER 1984 93–106. ill.
- Folkeliv: Jylland**
- ABRAHAMSEN, MONA og Jette T. Pedersen: Randsbørn i slutningen af 1800-tallet. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 1984 92–109. ill. litt.
- ARFFMANN, LEIF: Vejle ved århundrede-

- skiftet. Breve fra konsul A. Schjødt til fabrikant C. M. Hess. VEJLE AMTS ÅRBOG 1984 78–88. ill. litt.
- BADET 100 år. Silkeborg Bad. [Silkeborg 1983]. [28] s. ill.
- EJBY VILLADSEN, HOLGER: Et udsat sted i Danmarks fjærne Vest. – Det første Hvide Sande. HARDSYSSELS ÅRBOG 1983 41–78. ill. litt.
- EJBY VILLADSEN, HOLGER: »Et udsat Sted i Danmarks fjærne Vest« II. Det første Hvide Sande 1912–1916. HARDSYSSELS ÅRBOG 2. rk. 18 1984. 27–72. ill. litt.
- FABRICIUS, HANNE: Arbejdernes vilkår i Lemvig omkring århundredskiftet. HARDSYSSELS ÅRBOG 2. rk. 18 1984 81–92. ill.
- FORENINGER i Hoven i 100 år. Hoven Idrætsforening. [Tarm] 1984. 72 s. ill.
- GEJL, IB: Regina – en storbioGRAF gennem tiderne. ÅRHUS-ÅRBOG 1984 133–142. ill. (Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg).
- GÆSTEN, kusken og tjenestepigen: en beretning fra Bangsbo fra omkring århundredskiftet. Frederikshavn. Bangsbo-museet. 1984. 27 bl.
- HARDER, JAN BAK: Støvring: fra bonde-landsby til stationsby og landevejsby. [Støvring] 1984. 91 s. ill.
- HARDERVIG, BENT: Det var en herlig tid. En uhøjtidelig historie om Jeckels i Gl. Skagen. Et badhotel og dets menesker. [Valby] 1984. 207 s. ill.
- HENNINGSEN, LARS N., Aabenraa Skytte-
laug 1734–1984. Et bidrag til Aabenraa
bys nationale historie. Aabenraa 1984.
207 s. ill.
- JENSEN, BØRGE: Hadsten sogns historie. [Hadsten] 1983. 296 s. ill. 1 kort.
- JEPPESEN JENSEN, J.: Omkring Aalborg Østerport (Fortsat fra 1983). FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1984 29–102. ill.
- JOHANSEN, KAY: Læsøs historie til ca. 1750. [Byrum] Museumsforeningen for Læsø. 1984. 80 s. ill.
- KJEMS, ANNA: Kniplinger og knæpkager. [Padborg] 1983, 67 s. ill.
- KORR JOHANSEN, ERIK: Landsudstillingen 1909 – 75 år efter. ÅRHUS-ÅRBOG 1984 81–91. ill. (Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg).
- MATHIASSEN, KATHRINE: Erindringer fra et liv i Ribe Amt og Amerika. FRA RIBE AMT 1984 171–182. ill.
- NIELSEN, HENRIK og Allan Christensen: Vesterbro – et gennembrud. AALBORG-BOGEN 1983–84. 156 s. ill. (udg. af Selskabet for Aalborgs Historie).
- NIELSEN, JØRGEN: De sydtyske kolonisternes bosættelse på den jyske hede. Vedbæk 1984. 386 s.
- NIELSEN, K. T.: Af Skjern Haandværker- og Industriforenings 100 aarige historie 1884–1974 [Skjern] 1984. 90 sider, ill.
- NØRREGAARD HANSEN, SVEND: Hasselager i 300 år, 1558–1858. ØSTJYSK HJEMSTAVN 49. årgang 1984. 12–24. ill.
- NØRRESUNDBYS historie 1850–1970. Nørresundby 1983. ill. litt. 140 s. (Nørresundby byhistoriske Samling).
- ROTH ANDERSEN, JOHN: Gamle Samsø billeder – minder fra en svunden tid. Tranebjerg [1983–]. – bind, ill. [Bind] 2. – cop. 1984. 96 s.
- TERP, HANS: Strejftog gennem Notmark sogn. [Augustenborg 1984]. 64 s. ill.
- THYHOLM og Jegindø gennem 100 år. Red. Esben Graugaard. [Hvidbjerg] [1984]. Bind 1, 104 s. ill.
- VESTJYLLANDS udviklingshistorie ca. 1750–1914. En arbejdsrapport. Red. Flemming Just. Esbjerg 1984. 204 s. Litt. (SUC).
- ÅRHUS i 1930'erne. Set gennem fotografen Åge Fredslund Andersens linse. Århus 1984. 159 s.

Erindringer

- BONDENSTEIN, ECKHARD: En rejsende Haandverkssvends lystige Liv. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 7 1984 201–208. ill.
- DRESEN, RASMUS: Da tællelyset var eneste lysfrembringer. LOLLAND-FALSTER 1983 (Lolland-Falsters historiske Samfund) 39–45. ill.
- GORMSEN, JAKOBINE: Erindringer fra Haderslev. [Haderslev Arkiv og Museumsforening. 1983. 1. del. 32 s.
- HANSEN, GEORG: En nitter fortæller. HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1983 65–68. ill.
- HENNINGSEN, HENNING. Gårdmand Niels Kristian Kristensen Mosbæks

- erindringer fra Vesthimmerland ved midten af 1800-årene. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1984 5–28. ill. litt.
- JOHNSEN, ANDERS: Fra et sønderjysk arbejderhjem. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1983 105–169. ill.
- JØRGENSEN, ELVIRA: »Vira, vil du have en fedtemad?«. HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1983 78–118. ill.
- JØRGENSEN, HARALD: Set og oplevet. Nogle erindringsblade. København 1983.
- LANGKILDE, NINA: Je har ha'ft en go' hukommelse. Erindringer fra Nykøbing F. [Åbenrå] 1984. 66 s. ill.
- MENNESKER og hændelser i Vestjylland / under redaktion af Benny Boysen: Lions Clubber i Hardsyssel. Struer 1983. 131 s. ill. [Hardsyselfolk, 3].
- MØLGAARD, JENS: Gennem fire snese: erindringer. [Holstebro] 1982. 88 s. ill.
- NIELSEN, JØRGEN: Nogle livserindringer. FRA FREDERIKSBORG AMT ÅRBOG 1984 73–80. ill.
- OPVÆKST. Erindringer. Antologi om ændringerne i børn og unges vilkår på landet 1860–1920. Udg. Anette Bøtter – Jensen, Troels Boeberg Jensen og Jes Jessen. [Odense] 1984. 151 (Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880–1920, bd. 16).
- RASMUSSEN, EUNAR: En murersvend tager form. København, SOC, 1984. 61 s. ill. (Arbejdererindringer, 5).
- RUNG, GRETE: Laurits K. Ferdinansens beretning om sit omskiftelige liv. ROMU 1983 (Årsskrift fra Roskilde Museum) 77–94. ill. litt.
- RØDOVRE-BORGERE fortæller. Erindringer fra det gamle Rødovre. Red. Arne Ringgaard Pedersen og Leif Wollenberg. [Rødovre] 1983. 48 s. ill.
- SØRENSEN, FLEMMING: Skolegang i Århus omkring år 1900. UDDANNELSESHISTORIE 1984. (18. årbog fra Selskabet for dansk Skolehistorie) 87–110. ill. litt.
- THOMSEN, H. P.: Barndommens baggård ... og livet udenfor. En Hjørringdreng fortæller. [Hjørring] [1983] 83. s. ill.
- THOMSEN, NIELS THORVALD: Erindringer fra Haderslev. Barndom i Bøndergårde, ansat ved amtsbanen, mælkeforhandler. [Haderslev] 1983. Haderslev Byhistoriske Arkiv/Haderslev Arkiv- og Museumsforening. 83 s. ill.
- WILLUMSEN, ANNE-BIRGIT: »En hundredårig Hobropige ser tilbage« – fortalt af Ella Farsøe gift Andreassen. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1982 5–61. ill. noter.
- ØDUM BERG, ASGER: Lærer Jens Martinus Laursens erindringer fra Enslev Sogn omkring 1850. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 1984 65–77. ill. noter.

Biografier

- ANDERSEN, VALDEMAR: Et levnedsløb. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 149–161. ill.
- GREGERSEN, HANS: Oberst Otto Arenfeldt til Sæbygård. VENDSYSSEL ÅRBOG 47–60. ill. litt.
- GRAASKOV, HARALD: Jens Larsen, Smed i Kirkeværløse. ÅRSSKRIFT (udg. af HISTORISK FORENING FOR VÆRLØSE KOMMUNE) 35. årg. 1983 26–33. ill. litt.
- HVASS, HENRIK m.fl. Kadrejerterneren Johannes Klysner. Viborg 1984. (Limfjordsmuseets småskrift, 4).
- JØRGENSEN, JOHS.: Hedevard og Kirstine Jørgensens liv og virke i Vinkel. SKIVEBOGEN 1984 62–117. ill.
- KILDEGAARD, BJARNE: Fru Emma Gad. København 1984. 240 s.
- MADSEN, VERNER: Peder Hansen – en dansk koloniembedsmands historie. [Odense] 1984. 153 s. ill.
- MARLO, POUL: Maleren og landsbyfotografen Lars Peter Knudsen, Alstrup. VENDSYSSEL ÅRBOG 1984 61–70. ill.
- MIKKELSEN, ALF LØHDE: »Spurvekvidder«. En beretning om forfatteren og højskolemanden Anton Nielsen. Århus 1984. 159 s.
- PETERSEN, ERLING: Fra lille Vallensved til Minnesota. ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 1984 24–37. ill. litt.
- THYRRING, ULLA: En blomst blandt Nordjyllands sandmiler. FRAM 1983 (Fra Ringkøbing Amts Museer) 41–49. ill. litt.

Dagbøger og breve

- DIDERIKSEN, HELENE: Helene Dideriksen dagbog og breve 1875–1891 v. Bodil K. Hansen. [Odense] 1984. 319 s. ill.
- GAD, AGNES: Dagbog 1864 [af] Agnes Gad, Gauerslund Præstegård. [Børkop] 1983. 154 s. [5] tavler, ill. Børkop Lokalhistoriske Arkiv.
- GORMSEN, GUDRUN: Hedebonden. Studier i gårdmand Peder Knudsens dagbog 1829–1857. [Lyngby] 1983. 44 s. ill. [Ilef småskrifter].
- HELENE Dideriksen dagbog og breve 1875–1891. Ved Eva Auken og Aa. H. Kamp. Odense 1984. 320 s. ill.
- KRISTENSEN, NIELS: Breve fra Niels Kristensen 1865–1913: et tidsskildre fra Aal sogn. Ribe 1984. Historisk Samfund for Ribe Amt/Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv. 176 s. ill.
- SKADHAUGE, POVL: Johannes Nicolai Schmidts dagbog 1832. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1984 139–173. litt.
- ### Samfundsforhold
- BENGTSEN, HENRIK A.: Frk. Svedstrups private skole i Mørdrup. FRA FREDERIKSBORG AMT ÅRBOG 1984 61–72. ill. litt.
- BOYSEN, BENNY: Gimsing Sogns Kommunesprøite. FRAM 1983 (Fra Ringkøbing Amts Museer) 111–117. ill.
- BROER og færgesteder i Danmark. Udg. af Samvirkende danske Turistforeninger. TURISTÅRBOGEN 1984 96 s. ill.
- BØDKER, JENS: Voldby fattiggård 1870–1940. ØSTJYSK HJEMSTAVN 49. årg. 1984. 76–83. ill.
- BØRN i byen – for 100 år siden. [Kbh.] 1984. 54 s. ill.
- CHRISTENSEN, KELD SØGAARD og HELLE-MONETTE KLEIN: Husmandshjemmet – Kultur og bevidsthed – blandt jyske husmænd i 1930'erne. København 1984.
- DRØMMEN om Amerika. Nationalmuseet 1984, Forhistorisk Museum Moesgaard 1985. [Kbh.] 1984. 112 s. ill. Udgiven i anledning af udstilling på Nationalmuseet i Brede. Hertil findes lydband.
- FELDBÆK OLE: Kærlighed til fædrelandet 1700-tallets nationale selvforståelse. FORTID OG NUTID bd. 31, hft. 4. s. 270–288.
- FOG OLWIG, KAREN: »Rig som en vestindisk planter«. JORDENS FOLK 1984, 19. årg. nr. 1. 31–38. ill. litt.
- DEN FOLKELIGE forsamlingsbygning. 1904–1984. Red. Carl Yde Svendsen. [Nakskov] 1984. 77 s. ill.
- FORCHHAMMER, JETTE: Børn på Færøerne da TV kom til landet. NYHEDSBREV OM SMÅBØRNSFORSKNING nr. 5 1984 45–55.
- HOLMGAARD, JENS: Træk af fattigvæsenet i Viborg stift i 1730'erne. FRA VIBORG AMT 1983 48–71. ill. litt.
- IVERSEN, PETER KR.: Træhesten i Sønderjylland. SØNDERJYSK MÅNEDSKRIFT 9 1984 263–266. ill. litt.
- JUST, FLEMMING: Brugsforeningsbevægelsen 1866–1920 – med udgangspunkt i Ribe amt. Esbjerg 1984, 192 s.
- JØRGENSEN, PER: Stationsbyernes omdannelse – med Hornslet som eksempel. [Århus] 1983. 36 s. ill.
- KJERSGAARD, ERIK: Markedsplads og markedsorganisation i middelalder og nyere tid. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY« 1983. s. 25–48. ill.
- KRAGH NIELSEN, NIELS: Tyvens lod. SKALK NR. 1 1984 18–25. ill. litt.
- LANDSBYER – nostalgier eller levende byer?. En bog om erfaringer fra dagligdagen i landsbyer. [Århus 1983]. 195 s. ill.
- LAURIDSEN, FINN H.: For at befordre renlighed. ÅRHUS-ÅRBOG 1984 118–126. ill. (Udgiven af Århus byhistoriske Udvalg).
- LØGSTRUP, BIRGIT: Fra tvang til forsorg. Viborg Amts forsorgshjem 1882–1982. Viborg 1984. 126 s. ill.
- LØGSTRUP, BIRGIT: Kølsten fangekoloni 1907–1934 – et straffeforforsøgsexperiment i hedesagens tjeneste. FRA VIBORG AMT 1984 7–56. ill. litt.
- MARKVARDT PEDERSEN, ELISA: Børnehjemmet »Bethlehem« 1883–1983. [Holte 1983]. 37 s. ill.
- MØLLER, PER GRAU: Udskiftningen og dens økonomiske og sociale følger i Sønderjylland ca. 1730–1830. En analyse af et udvalgt område på Nordals. Åbenrå 1984. 189 s.
- NIELSEN, KARL: »Tiden er så pengeløs«.

- Om to skattesager på Ranum-egnen i 1820'erne. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRERED 1984 103–138. ill. litt.
- NØRHOLM, CHR. A.: Et stykke »Privat Initiativ« i børnesagsarbejde. ØSTJYSK HJEMSTAVN 49. årg. 1984. 70–75. ill.
- NØRREGAARD HANSEN, SVEND: Fæstebonde og selvejer. Et bidrag til forståelse af begrebet bøndernes selvejerret. ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER 1983–84 35–53. ill.
- PEDERSEN OLGA: Cæcilie Catrine Nissen – en fattig kvindes kår i 1800-tallet. FRA RIBE AMT 1984 9–25. litt.
- ROSENMEIER, EDITH MARIE og OLE HØJRUP: Fra barnepige til husjomfru. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1984 80–88. ill.
- SVENNSON, ESTHER: Et fattigbarn på privatskole (et uddrag af en større beretning). FRA FREDERIKSBORG AMT ÅRBOG 1984 5–16. ill.
- THUESLEV, H.: Pantelånere i Helsingør. FRA FREDERIKSBORG AMT ÅRBOG 1984 17–27. ill.
- USSING OLSEN, TORSTEN: Skøttrup fattiggård 1869–1933. VENDSYSSEL ÅRBOG 1984 7–46. ill. litt.
- WILLERSLEV, RICH.: Den svenske indvandring på Bornholm. BORNHOLMSKE SAMLINGER 11. række – 17. bind 1984 9–31. ill. litt.
- ZALEWSKI, BARBARA: Det hårde kors af vanvittighed. St. Hans Hospital i det 18. århundrede. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1984 21–60. ill. litt.
- III. BYGNINGER**
- BENZON: Gammelt dansk bindingsværk. København 1984. (Kredittforeningen Danmarks skriftserie om bygningskultur) 152 s. ill.
- DEN BEVARINGSVÆRDIGE bolig på land og i by. Udg. Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen. København 1984. 57 s. ill.
- BIDRAG til Vindinge sogns historie: gårdene i Lamdrup, Rosilde, Vindinge, [skrevet og samlet af: Mathilde Mortensen ... et al.]. [Nyborg] 1984. 24 blade, [12] tavler.
- ELSØE JENSEN, JØRGEN: Historiske huse og gårde på Strynø. [Rudkøbing] Langelands Museum / Nat. Mus. 1984. 229 s. ill.
- GANSHORN, JØRGEN: Om byggeskik og vedligeholdelse. København. Miljøministeriet. Fredningsstyrelsen. 1984. 76 s. ill.
- HANSEN, STEEN IVAN: Det gotiske Århus. ØSTJYSK HJEMSTAVN 49. årgang 1984. 59–69. ill. litt.
- HVIDT, KRISTIAN: Pynt på gesimsen: facader på københavnsk etagebyggeri 1860–1920. Kbh. 1983. 196 s. ill.
- JØRGENSEN, JØRGEN VEDBY: Drigstrup øvelses- og forsamlingshus 1880–1958. CHARTA. ÅRSSKRIFT FOR KERTEMINDE MUSEUM 1983. 1984. s. 52–52.
- LANDSBYER og bygningsmiljøer Vejle amt. Vejle 1984. Museumsrådet for Vejle amt.
- LANGE, BENTE: Bevar Skagens huse: en vejledning i vedligeholdelse og istandsættelse. Foreningen for Bygnings- og Landskabskultur i Skagen Kommune. Skagen 1984. 59 s. ill.
- LARSEN, NIELS-HOLGER: Bornholmsk byggeskik på landet. Rønne. Bornholms Museum, 1983. 168 s. ill.
- MADSEN, LARS BJØRN: Huse i Helsingør. Spredte træk af en bygningskultur mellem 1850 og 1950. [Helsingør]. Bind 1: Fra Marienlyst til Højstrup. 35 s. ill. (Selskabet til Bevarelse af Gamle Bygninger i Helsingør).
- MADSEN, LARS BJØRN: Wiibroes Bryggeri. Om et bevaringsværdigt hus i Helsingør. FABRIK OG BOLIG NR. 2, 1984. 19–30. ill.
- RYTTER, MARIA: Danmarks sidste stråtækte hedeskole? FRAM 1983 (Fra Ringkøbing Amts Museer) 60–65. ill. litt.
- SKOV, AKSEL: De gamle Rømøhuse. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 49–75. ill. litt.
- STOKLUND, BJARNE: Building Traditions in the Northern World. I: A. Fenton og H. Palsson, The Northern and Western Isles in the Viking World. Survival, continuity and change. Edinburgh 1984. s. 96–115.
- TUXEN, PÓUL: Tugt- og Manufakturhuset i Stege. Et eksempel på bevarende nybygning i 1750. ANTIKVARISKE STUDIER 6. Fortidsminder og Bygnings-

- bevaring. s. 207–213. ill. litt. Eng. summary.
- TØNNESEN, ALLAN: Sorte Hest. ANTIKVARISKE STUDIER 6. Fortidsminder og Bygningsbevaring. s. 231–263. ill. litt. Eng. Summary.
- TØNSBERG, JEPPE: Frieboeshvile: et landsted i Lyngby. Lyngby 1984. 16 s. ill.
- VARMING, JENS CHRISTIAN: Christianssæde. Bygningshistoriske oplysninger om baron Jens Juels anlæg fra 1690, dets forudsætninger, tilstand og forandring bl.a. i det 18. århundrede. ANTIKVARISKE STUDIER 6. Fortidsminder og Bygningsbevaring. s. 207–213. ill. litt. Eng. summary.
- WILLERSLEV, RICHARD: Boligforholdene i København o. 1800. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1984 86–121. ill. litt.

IV. INVENTAR (REDSKABER, INDBO, HUSGERÅD)

- CHRISTENSEN, PER: Ting og sager i flasker. København 1984. 111 s. ill.
- CLEMMENSEN, TOVE: Skæbner og interiører: danske tegninger fra barok til klunketid. København Nationalmuseet 1984. 176 s. ill.
- GERMANN, MARIANNE: Selsmosegaarden i 200 år. ÅRSSKRIFT 1984, Høje-Taastrup Kommunes Lokalhistoriske Arkiv, 57–84. ill. litt.
- JOHANSEN, EBBE: »Til pryd i alle de nordiske hjem«. Omkring den »oldnordiske« stil. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY« 1983. s. 71–104. ill.
- LUNDQVIST, SØREN OG RUTH: Dørprofiler i det københavnske område 1660–1830. BYGNINGSARKÆOLOGISKE STUDIER 1984 81–94. ill.
- SKOUGAARD, METTE: Bondens køkken. Madlavning og måltider i 1800-tallets landbosamfund. København, Nationalmuseet 1984. 55 s. ill.
- FRANZEN SINNET, K.: Lidt om åle- og rejefiskeri i Munkebo. CHARTA. ÅRSKRIFT FOR KERTEMINDE MUSEUM 1983. 1984. s. 58–61.
- GODSEJERRØSTER. Landøkonomiske indberetninger fra Roskilde amt 1735–1770. Udg. Margit Mogensen og Poul Erik Olsen. København. Landbohistorisk Selskab, 1984. 320 s. ill.
- GRAU MØLLER, PER: Udskiftningen og dens økonomiske og sociale følger i Sønderjylland ca. 1730–1830. En analyse af et udvalgt område på Nordals. Åbenrå 1984. 189 s. ill. litt. Zusammenfassung. (Studier udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland).
- GRØNGAARD JEPPESEN, TORBEN: Høstmaskiner – et bidrag fra landbrugssamlingen i den fynske Landsby. FYNISKE MINDER 1983 65–82. ill. litt. Deutsche Zusammenfassung.
- HJORTH RASMUSSEN, ALAN: Nettet strammes – viljen styrkes. Esbjerg. Danmarks Havfiskeriforening. 1984. 132 s. ill.
- HJORTH RASMUSSEN, ALAN: Vejen til Nordsøen ... det søgående snurrevodsfiskeris gennembrud i Nordsøen og Skagerak 1884–1903. Hirtshals. Nord-sømuseet, 1984. 102 s. ill.
- HOVE, PEDER: Lidt om den sidste studehandler på Boddum Bisgaard. HISTORISK ÅRBOG FOR THY, MORS OG V. HAN HERRED 7–11. ill. litt.
- HØJRUP THOMAS: Centraldirigering og livsformer i dansk fiskeri. Organisationsformer og fangstrettens principper i fiskerierhvervet. I: Fiskerieringens rammebetingelser i 80'årene. Sociale og politiske konsekvenser af ressurskrisen. ANSF/Arbetsudvalget for nordisk samfunnsvitenskapelig fiskeriforskning.
- JENSEN, S. P.: Lindencrones landboreformer på Gjorslev gods 1767–71. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT 1984 7–30. ill. litt.

VI. MATERIEL FOLKEKULTUR

Landbrug, skovbrug, havebrug, gartneri, fiskeri og jagt:

- FABRICIUS, JØRGEN: Kongelunden på Amager: skoven & Det kgl. Fasaneris historie. [Kbh.] 1984. 47 s. ill.
- KJÆRGAARD, AAGE J.: Dyrskue i Ulfborg 1832 og 1931. HARDSSYSSELS ÅRBOG 1983 91–100. ill. litt.
- KLOSTER, HANS: Svinets historie. København 1984. 269 s. ill.
- KRISTENSEN, TERKEL: Om sommerfededrift (v/Flemming Just). FRA RIBE AMT 1984 231–249. ill. litt.

- LANDBRUGET og landbrugskrisen 1818 –28. Landbohistorisk Tidsskrift. Bol og By 2. række 6, 1984 214 s. ill. litt.
- MEESENBURG, H. og THOMAS HØJRUP: Det fiskende menneske. BYGD 15. årg. 1, 1984 31 s. ill.
- NØRGAARD JEPSEN, G.: Skovlovring-egnen: midtjysk skovhistorie. [Silkeborg] [1984] 42 s. ill.
- PEDERSEN, KARL PEDER: Vestfynske fæstebønder. En undersøgelse af de økonomiske og sociale forhold på de vestfynske godser Erholm- Søndergårde i 1700-tallet. [Odense] Landbohistorisk Selskab, 1984. 189 s. ill.
- SKAMMELSEN, K.: En tærskedag midt i trediverne. HISTORISK ÅRBOG FOR THY, MORS OG V. HAN HERRED 58 –62.
- SKOVGAARD, METTE, HELLE THORDUR HANSEN og MONA RASMUSSEN: Bondens have. Havernes udformning, dyrkning og anvendelse i 1800-årene. København, Nationalmuseet, 1984. 48 s. ill.
- THORSEN, SVEN: To mand og en båd. Bjergsted 1984. 47 s. ill.
- VAARING, OLE: Fiskeriet fra Kerteminde i 18. og 19. århundrede. Kerteminde Avis Forlag 1984. 52 s. ill.
- Håndværk og industri**
- ANDERSEN, KAREN: Hårkullorna fra Våmhus. [Frederikshavn] Bangsbomuseet 1984. 144 s. ill.
- ANDREASEN, DAGMAR: Et mosteris krøniker. A/S Rynkeby Mosteri 1934–84. [Rynkeby] 1984. 125 s. ill.
- ANDRESEN, CARL ERIK: Bygge og anlæg. Vi var ikke slavebundne. København 1984. 125 s. (Arbejdsmandens historie i 100 år, 2).
- BARTRAM JENSEN, ERIK: Garvernes historie i Viborg – fra middelalder til velfærdssamfund. FRA VIBORG AMT 1983 7–47. ill. litt.
- BURCHARDT, JØRGEN: Provins industri. Arbejdspladser på Faaborg-egnen de sidste 100 år. Faaborg 1984. 112 s.
- BØRGENSEN, H. A.: Skibstømmerlærling i tyverne. HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1983 119–141. ill.
- DALSGAARD, GUNNER: I og omkring en smedie. ØSTJYSK HJEMSTAVN 49. årg. 1984. 94–106. ill.
- FAXE kalk 100 år. Klaus Borre. Kbh. 1984. [32] s. ill.
- FRA håndværk til stordrift: Gamle Carlsberg 1847–1897. [Valby 1984]. 136 s. ill.
- FRITZ, SVEND: Guldsmedens værktøj omkring 1700, belyst ved to jyske skrifter fra 1705. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY«. 1983. s. 105–159. ill. litt.
- GANSHORN, JØRGEN OG OLE STRANDGAARD: Saltværket Liverpool på Nykøbing havn. ALLE TIDERS ODSHERRERED. Årbog 1983. 1984. s. 13–19.
- GRAUGAARD, ESBEN: R. Færch's Tobaksfabrik Holstebro, 1869–1961. Mennesker og tobak i et århundrede. Holstebro 1984. 311 s. ill. litt. (Holstebro Museum).
- HADERSLEV Smedelav gennem 450 år, 1533–1983. Haderslev 1983. 80 s. ill.
- HANSEN, KRISTEN: Landsbysmedens virke & værktøj. [Grindsted] 1984. 45 s. ill. [Heureka's folklore-serie, 7].
- HILDEBRANDT HANSEN, KIM: Hans Pedersen og tømmerstuen. FRA RIBE AMT 1984 64–72. ill. litt.
- HÅNDVÆRKETS kulturhistorie. Red. Vagn Dybdahl [København] Bd. 4: Kapløbet med industrien, perioden 1862–1980. 337 s. ill.
- JENSEN, JACOB B.: Papirfabrikkerne i Vejledalen. VEJLE AMTS ÅRBOG 1984 7–32. ill. litt.
- JONASSEN, KNUD: Teglværksliv. HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1983 142 –145. ill.
- LAMPE, JENS KONGSTED: I tidens løb. Urmageriet i Århus og omegn. Århus 1984. 123 s. ill.
- LAMPE, JENS: Tidsmåling, ure og urmagere i Holbæk amt. FRA HOLBÆK AMT 1983 39–68. ill. litt.
- LAMPE, JENS K.: Urmagere fra Als og Sundeved. SØNDERJYSK MÅNEDSKRIFT 6 1984 161–169. ill.
- LILLELUND, RIGMOR og TORBEN SKOV: Guldsmede i Lemvig indtil år 1800. En foreløbig orientering. FRAM 1983 (Fra Ringkøbing Amts Museer) 118 –133. ill.
- LØGSTROP, KNUD: Søren Simonsens

- sukkerraffinaderi 1763. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 1984 46–57. ill. litt.
- OLESEN, SVEND B.: Silhouettør Johann Adolf Bendix Rothermundt og nogle af hans arbejder i Nordjylland. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1982 63–84. ill.
- PLOUG, MARIANN: Handskemageren. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY« 1983. s. 49–70. ill.
- RASMUSSEN, EDIT: Mester og svend. [Århus] Jysk Selskab for historie, 1984.
- RASMUSSEN, THORVALD: Om malerarbejde i forgangen tid. FRA HOLBÆK AMT 1983 69–77. ill.
- RØNNE, MARGRETE: Glasmagere og arbejdsmænd. Om Kastrup Glasværk fra håndværksproduktion til automatisering. FABRIK OG BOLIG NR. 1, 1984 18–33. ill. litt.
- SCHLIER, ERLING: Af en fabriks historie. Dansk Instrument- og Apparatfabrik. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1984 122–138. ill.
- SCHOUBYE, SIGURD: Johan og Geske Steinbeck, myten om grundlæggeren af den tønderske kniplingsindustri. NORD-SLESVIGSKE MUSEER 11, 1984 57–76. ill. litt.
- Søfart, samfærdsel, handel**
- ANDERSEN, AAGE: Københavns torvehandel gennem tiderne. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE. Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab nr. 14 1984 7–19. ill.
- FOLLETT, KAREN ELISABETH: Den danske besejling af Sydamerika i det 19. århundrede (Danish Navigation to South America in the 19th Century). HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG ÅRBOG 1984 24–55. ill. litt. English Summary.
- FRIT hav: dansk skibsfart i 100 år. [Kbh. 1984]. 159 s. ill. Udgivet i anledning af Danmarks Rederiforenings 100 års jubilæum 17. januar 1984.
- LINÅ JØRGENSEN, O.: Gennem Hads og Ning herreder i 100 år. Odderbanen 1884 – 19. juni – 1984. [Odder] 1984. 277 s. ill.
- MARTINUSSEN, CHR.: Besætningen på »Prøven« af Hjørring. VENDSYSSEL NU OG DA 1984. 92–111. ill. litt.
- PEDERSEN, KENNO: Handelslivet i Helsingør 1850–1982. HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1983 5–64. ill. litt.
- PETERSEN, GUNVOR: Dragør Lodseri 1684–1984. [Dragør] Dragør Lodsforening, 1984. 172 s. ill.
- PETERSEN, H. MUNCHAUS: Planmæssig ankomst. Danske dampskibe indtil 1870. [Esbjerg].
- SKOV, HENNING: Barken »Sleipner«s forlis ved Klitmøller 1880. HISTORISK ÅRBOG FOR THY, MORS OG V. HAN HERRED 12–20. ill. litt.
- Forlystelser og underholdning**
- AMATØRTEATER – borgerlig underholdning eller folkeligt kulturuttryk. Red. Karsten Biering [Gråsten] 1984. 126 s.
- AMATØRTEATER – folkekultur. Festskrift til Arne Aabenhus 18.10.1983. Graasten 1983. 132 s. ill.
- QUIST, GUNNAR: Fredericia Theater gennem 100 år. [Fredericia] 1983. 112 s. ill. Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn.
- Folkedragt, tekstil**
- MEEDOM, HANNE: Bukser: form og funktion. [Valby] 1984. 141 s. ill.
- PLOUG, MARIANN: Knipling. [Århus] 1984. 23 s. ill. Købstadsmuseet »Den gamle By«.
- Folkekunst**
- ANDERSEN, KAREN: Hårkullorna fra Våmhus. [Frederikshavn] 1984. 144 s. ill.
- LYNGE NØRRELYKKE, CHRISTEN: Slangen i kvindens billede. VENDSYSSEL NU OG DA 1984. 24–47. ill. litt.
- MØLBJERG, INGVAR: Et apropos til den lutspillende gris i Vrå. VENDSYSSEL ÅRBOG 1984 71–74. ill.
- VII. BEFOLKNING, MINORITETER**
- WIINGAARD, GEORG: En jødisk borgermand i Nakskov. LOLLAND-FALSTER 1983 (Lolland-Falsters historiske Samfund) 26–38. ill.

VIII. HUSHOLDNING, MAD OG DRIKKE

QVISTORFF, HELGE V.: Gæstgiveriets historie i Danmark. Skørping 1984. 285 s. ill.

Skik og brug

BIRCH, ALEX: Dødens Biologi I. København 1984. 152 s. ill. litt.

HÆGSTAD, ARNE: Tønders gamle rådhusalen. Et bidrag til den slesvig-holstenske metrologihistorie i 1500- og 1600-tallet. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 11/12 1984 329–333. ill.

JENSEN, H. P.: To bindebrev fra Ganderup i Fole sogn. NORDSLESVIGSKE MUSSEER 11, 1984 31–36. ill.

JENSEN, KNUD: Mursten som gravmonument. FRA RIBE AMT 1984 73–106. ill. litt.

KNUDSEN, HOLGER: De hellige erindringer om de gudelige forsamlinger og indre mission socialhistorisk set. Ålborg 1984.

KRISTIANSEN, KRISTIAN: Danske øgenavne. København [1984] 80 s. ill.

NØRGAARD, ERIK: Din for evigt. København 1984. 120 s. ill.

RØNN CHRISTENSEN, P.: Harboørefolkets navne. Bebyggelsesnavne, tilnavne og slægtsnavne i 1600-, 1700- og 1800-tallet. HARDSYSSELS ÅRBOG 1983 79–90. ill.

TRY, HANS m.fl.: Religiøse vækkelser og foreningsliv. Kattegat-Skagerrak-regionens kulturudvikling i 1800-tallet. Aalborg 1984. 135 s. (Kattegat-Skagerrak projektet meddelelser, 4).

WAHL, PETER: Kulturminde i Midtsjællands gamle stednavne. [Ringsted 1984]. 252 blade, ill.

WÄHLIN, VAGN: Et essay om religiøsitet, mentalitet og bevidsthedshistorie – overvejelser ud fra arbejdet i gruppe 5: religiøse vækkelser og foreningsliv. Ålborg 1984. (Kattegat-Skagerrak projektet meddelelser, 4) 48 s.

Fester og højtid

DAMGAARD, ELLEN: Fra de helliges samfund på Harbøre. En indremissionsk gravskik. FRAM 1983 (Fra Ringkøbing Amts Museer) 76–83. ill.

FRIIS, ÅSE og Ellen Nielsen: Noget om fødsel og dåb. VENDSYSSEL NU OG DA 1984. 48–83. ill. litt.

Leg og spil

ROSENKJÆR, JØRN: Frispark – om den danske fodboldbevægelses historie. København 1984. 110 s.

SKAKKULTUR omkring Vejle: historiske kendsgerninger og muntre beretninger omkring skaklivet i Vejle fra århundredskiftet og frem til i dag. Jubilæumsskrift Skakklubben Evans 1934–1984. Kerteminde 1984. 68 s. ill.

SMÅBØRNSFORSKNING i Danmark [Bind] 9: Rapport fra seminaret: »Børns leg i det moderne industrisamfund« 29.–30. august 1983 / [redaktør Charlotte Bøgh]. Kbh. [1983] 113 s. Bidrag på dansk og svensk.

STORGAARD, AKSEL: Silkeborg Skytteleg af 1857 gennem 125 år: 125-års jubilæet 1982. [Silkeborg 1982]. 52 s. ill.

IX. SPORT

MADSEN, ARNE: Brydning på Bornholm. BORNHOLMSKE SAMLINGER 11. række – 17. bind 1984 59–83. ill.

XIII. FOLKETRO

HENNINGSEN, GUSTAV: Fra heksejagt til heksekult 1484–1984. København 1984. 139 s. ill.

HENNINGSEN, GUSTAV: Hexenverfolgung und Hexenprozesse in Dänemark. I: C. Degn, H. Lehmann und D. Unverhau: Hexenprozesse. s. 143–149. litt. Neumünster 1983.

LUNDAHL, FLEMMING: Nissen flytter med – og andre gamle historier om nisser. [København] 1984. 63 s. ill.

MEYENBURG, BETTINA von: Heksesabat – et billedmotivs udvikling. MEDDELELSER FRA RIGSBIBLIOTEKAREN NR. 4 1984 15–28. ill.

SVANE, SIEGFRED: Danske helligkilder og lægedomsilder. København 1984. 287 s. ill.

Viser og folkesang

HANSEN, KARL HERMAN: Replikker fra en gårdsangers liv. VENDSYSSEL NU OG DA 1984. 112–117. ill.

KOUDAL, JENS HENRIK: To sangere fra den jyske hede. København 1984. 132 s. ill. litt. Noder. (Foreningen Danmarks Folkeminders Dokumentationsserie, 3).

Sagn

BENZON, GORM: Sagnetenes Danmark. Bd. 2: Himmerland, Ommersyssel, Djursland og dele af Midtjylland. [Kalundborg] 1984. 237 s. ill.

De små genrer

DANMARKS gamle ordspog. [Bind] 7:1: Peder Syv: Danske Ordsproge: I, København 1682/ udg. af Iver Kjær og

John Kousgård Sørensen. København 1983. 592 s.

XVI. MUSIK OG DANS, SPILLEMÆND, MUSIKINSTRUMENTER

GISSEL, TINNE: Viggo Post: en spillemand i Sydthy: »no'n a dem gammel«. Hurup 1984 104 s. ill.

HANSEN, LINE: Fløjtelaurs. En spillemand fra Odsherred 1873–1944. Albertslund. Folkemusikhuset, 1984. 118 s. ill. noder (Folkemusikhuset, 1).

VAD, SØREN KRISTIAN: Spillemandsmusik på Silkeborg-egnen. En nodesamling. Silkeborg 1984. 34 s. ill. noder.

Anmeldelser

Thomas Højrup: Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering. Institut for europæisk folkelivsforskning 1983. ISBN 87-563-0484-6. Kr. 198,25.

Ved udviklingen af samfundsvidenskabelige områder som jura, økonomi og statsvidenskab har etnologien hidtil kun spillet en meget lille rolle. Den baggrundsviden om samfundet, som tilrettelæggelse af lovgivning og anden samfundsmæssig styring fordrer, har man fået fra andre kilder, ikke mindst socialforskerne.

Den slags indarbejdede mønstre er meget vanskelige at ændre. Når først det er anerkendt, at man f.eks. i forbindelse med lovforberedende udvalgsarbejde følger en bestemt arbejdsmetode og henter oplysninger fra bestemte kilder, vil denne adfærd til stadighed underbygge sin egen legitimitet. Det billede, man på denne måde får af virkeligheden, er pr. definition det rigtige. Selv om alle og enhver i og for sig ved, at virkeligheden ikke sådan lader sig indfange bare ved hjælp af talmæssige opgørelser, men at der er mange andre indfaldsvinkler. Gennem kunsten f.eks. får vi en anden forståelse, og navnlig gælder det, at kunstnere har en evne til at fornemme skift i udviklingsretninger, før det kan aflæses af statistikken. Kvalitative beskrivelser kan specielt i en opbrudsperiode sige mere om menneskers og samfunds virkelighed end de kvantitative opgørelser, der nødvendigvis må beskæftige sig med en situation, der allerede er passeret. Den mest udbredte mellemform mellem det kvalitative og kvantitative er vel iøvrigt journalistikken. I den for samfundsvidenskaben er man dog også blevet mere tilbøjelig til at se begrænsningen i de hårde data og på forskellige måde søge at få de bløde beskrivelser med. Hele dette spørgsmål om det videnskabelige grundlag har f.eks. optaget den fremtrædende norske sociolog Nils Christie, der for nogle år siden på en FN-

verdenskongres havde et indlæg med den karakteristiske titel: Er tiden inde til at holde op med at tælle?

I denne situation er det, at etnologien og dermed beslægtede områder som kultursociologien kommer ind som en – tør jeg næsten sige – nyopdaget kilde til den samfundsforståelse, som må være bl.a. juraens fundament. Forudsætningen er naturligvis, at etnologiens resultater kommer ud til en bredere kreds. Her tror jeg, etnologen Thomas Højrup's fremstilling: »Det glemte folk« med undertitlen »Livsformer og centraldirigering«, har haft meget stor betydning.

Det glemte folk

Bogen bygger på en undersøgelse, som er foretaget i et samarbejde mellem Københavns Universitets Institut for Europæisk Folkelivsforskning og Statens Byggeforskningsinstitut. Gennem projektet er sket en kortlægning af tilværelsen for familier, der m.h.t. erhverv, bolig og familiesituation er typiske for tilværelsen henholdsvis på landet, i købstaden og i den lille by på landet. Undersøgelsen er foretaget i Skive og på Sallingegnen. Tilsvarende undersøgelser er foretaget andre steder i landet, og arbejdet med at nuancere billedet af forskellige livsformer fortsætter. Vi står kun ved begyndelsen til noget, der, efterhånden som nye resultater publiceres, kan give en ny forståelse af menneskers oplevelse af deres egen hverdag, og af deres forhold til samfundet.

Bogen er et opgør med den antagelse, at der findes et sæt »naturlige værdier«, ens for alle mennesker, som kan danne grundlaget for en entydig samfundsmodel. Folks behov er bestemt af den livsform, de lever under, og vi har flere sådanne livsformer eller kulturer i Danmark.

Det afgørende nye er, at Højrup fastlægger nogle sæt af adfærdsmønstre og værdier, der tager udgangspunkt i, hvordan folk opfatter deres arbejdssituation. Der

konstrueres et analyseinstrument, hvor adfærd og værdier i forskellige livsformer danner et sammenhængende logisk hele. Dette analyseinstrument er udviklet i et stadigt samspil med de empiriske data, man kan indsamle om, hvordan mennesker faktisk oplever deres hverdag. De forskellige livsformer fastlægges gennem økonomiske, politisk-juridiske og ideologiske karakteristika.

Den livsform, vi umiddelbart forbinder med livet på landet, lever videre hos andre selvstændige. En anden livsform har sin kerne i byernes arbejderbefolkning. En tredje omfatter de karrieresøgende, højere funktionærer. Herudover nævnes en fjerde livsform, borgerskabet, dem, der ejer de kapitalistiske virksomheder. Men denne sidste livsforms værdier og eksistensbetingelser er ikke analyseret i bogen.

Om den »selvstændige« livsform gælder, at det økonomiske grundlag er den direkte vare- eller ydelsesproduktion. Producenten udfører selv mange funktioner i fremstillingsprocessen, og familien er integreret i arbejdet. Livsformen forudsætter, at manden og konen (og i et vist omfang børnene) løser hver deres bestemte opgaver, og der opleves ingen alvorlige problemer med ligeværdighed.

Denne livsform er også afhængig af tætte bånd uden for de snævre familier. Der foregår en intens udveksling af ydelser, og der er ingen klar adskillelse mellem arbejde og fritid.

Intet af det, familien laver, har karakter af uforspligtende hobbyvirksomhed. De dyrker have, fordi de skal bruge produkterne til sig selv og som led i den stadige udveksling. Hvis én er fritidsfisker, er det for at fange fisk, ikke for at få en natur- eller sportsoplevelse.

For »byarbejderen« er det økonomiske grundlag salget af egen arbejdskraft til en kapitalistisk virksomhed. Arbejdet ses som et middel til et rigt liv i fritiden. Arbejdsgiveren er fundamentalt en modpart, som skal presses til at give højere løn, kortere arbejdstid og andre goder. Solidaritet med arbejdsfæller er en nødvendig forudsætning. Ligeværdighedsspørgsmål blandt familiens medlemmer opleves heller ikke her som noget større problem. Det er typisk nødvendigt, at også kvinderne er på

arbejdsmarkedet. Livsformen er afhængig af offentlige institutioner og fritidsfaciliteter. Solidaritet og velfærd er dominerende værdier.

Den »karrierebestemte« livsforms økonomiske grundlag er også salget af egen arbejdskraft, men det sker på individuelt grundlag. Hele familiens forhold og status bestemmes af, hvorledes det går den, der er i karrieren, og det er næsten altid manden. Det er almindeligt at flytte for at opnå en bedre stilling. Familierne oplever her et alvorligt ligeværdighedsproblem. For selv om kvinderne også tager et arbejde, vil det normalt være uden særlig betydning for familiens stilling. Tro på individuel dygtighed og videreudvikling er dominerende værdier.

En livsforms overlevelse er bestemt af, at visse ydre betingelser er til stede. Ændres disse ydre forhold, vil livsformen søge at tilpasse sig, så der på ny fremkommer en sammenhæng, der giver mulighed for at leve videre med de vante værdier. Efterhånden som flere og flere er presset ud af landbruget, har livsformen tilpasset sig ved, at folk er blevet selvstændige som vognmænd, mekanikere, møbelfabrikanter osv. Andre henter nødvendige indtægter ved at arbejde i byens virksomheder. Men idealet om den selvstændige tilværelse lever uantastet. Og den realiseres i muligt omfang ved at bevare bopæl på landet, ved at dyrke noget jord, ved fritidsfiskeri osv. og ved på denne måde fortsat at være med i det netværk af gensidige ydelser, der hører livsformen til.

En skønsmæssig opgørelse over, hvor mange mennesker, der i Danmark lever under de forskellige livsformer, viser overraskende, at der er nogenlunde lige mange – ca. 1,5 million – der lever en tilværelse præget henholdsvis af den selvstændiges og byarbejderens livsform. Og det ser endda ud, som om der er en vis overvægt til den selvstændige side. Gruppen med den karriereprægede livsform er derimod ikke mere end halvt så stor, på væsentligt under en million.

Hvad der måske er mest overraskende ved analysen er, at den moderne teknologi på mange måder har betydet en styrkelse af den selvstændige livsform. Omvendt er byarbejderens livsform trængt af den

moderne teknologi. De større, kapitalintensive virksomheder kræver mindre arbejdskraft, og den tunge industri er under stadig pres fra udviklingslande med billigere arbejdskraft.

Medens de ydre »naturlige« vilkår således er gunstige for den selvstændige livsform, og ugunstige for byarbejderens livsform, viser bogen, hvorledes samfundsplanlægningen forholdsvis entydigt har været rettet mod opfyldelsen af de behov, der hører byarbejderens livsform til. Og samtidig har været direkte undergravende for den selvstændige livsform.

Dette illustreres gennem den politik, Skive kommune har ført. Målet har været at trække større, kapitalistiske virksomheder til byen, at koncentrere boligbebyggelsen i boligkvarterer og i øvrigt at skabe faciliteter, som kunne tiltrække nye indbyggere. Planlægningen har været gearret til en opdeling mellem forskellige sider af tilværelsen.

Samtidig har lovgivningen også modvirket den fleksibilitet og integration, der er en eksistensbetingelse for den selvstændige livsform. Bogen bruger her 180 sider på at beskrive den udvikling, der endte med en lov, der forbød erhvervsmæssigt fritidsfiskeri. Loven er af jollefiskerne på Limfjorden og ved andre kyster oplevet som et uretfærdigt indgreb mod hele deres livsform. De havde den fiskeribiologiske sagkundskab i ryggen, når de hævdede, at det ikke var deres form for fiskeri, der nedbrød fiskebestanden. Det var det hårdhændede trawlfiskeri.

Resultatet er da heller ikke blevet, at befolkningen retter sig efter det nye forbud, men at den traditionelle konflikt mellem folk og myndigheder er blevet trukket skarpere op. Fiskerikontrollen har fået flere ansatte og nye hurtige både. Fritidsfiskerne har til gengæld udviklet nye teknikker. Økonomien er gået under jorden. Og et yderligere resultat har været, at denne befolkning i vidt omfang i en periode vendte sig til Fremskridtspartiet, der som det eneste stemte imod den nye lov.

Grundlaget for en juridisk og politisk diskussion

Thomas Højrup's bog har allerede givet anledning til en betydningsfuld debat. Folke-

livsforskernes påpegning af forskellige livsformers sammenhængende værdisystemer, og disse livsformers afvisning af at rette sig efter regler, der var en trussel mod livsformens videreførelse, rejser spørgsmålet om lovgivningsmagtens og centraladministrationens reelle styringsmulighed. Også forholdet til det juridiske værdisystem, der udtrykkes i retsenhedsidealet, kommer herved under debat. Spørgsmålet er, hvordan vi på samme tid kan sikre en for et samfund nødvendig retsenhed og imødekomme forskellige livsformers helt forskellige behov.

Under et møde, hvor Thomas Højrup havde mulighed for at fremlægge sine resultater for en fremtrædende kreds af politikere, jurister, samfundsfolkere og virksomhedsledelsesteoretikere blev der – navnlig fra Bent Rold Andersens side – stillet spørgsmålstegn ved, om en analyse med udgangspunkt i nogle få livsformer er tilstrækkelig til at give en rimelig forståelse af den nutidige samfundssituation. Folkelivsforskerne går ud fra, at det er måden, arbejdslivet er organiseret på, der bestemmer livsstilen. Der er imidlertid andre faktorer, der hver for sig kan danne baggrund for forskellige livsstile, f.eks. alder, uddannelse og livs- og familiesituation. Vi har mange, mange flere livsstile, og de skifter hurtigt. Dette kan illustreres ved at se på sagen vedrørende det såkaldte sultecirkulære. Frem til slutningen af 70'erne gjaldt der en fælles norm for, hvordan unge blev forsørgt. Det var noget, forældrene påtog sig, indtil børnene flyttede hjemmefra på grund af studium, eller de var blevet selvforsørgende. Også i andre lande betragtes det som ganske almindeligt, næsten naturligt, at forældrene fortsætter med forsørgelsen, så længe børnene bor hjemme.

Da man i 1975–76 gennemførte bistandsloven, var der faktisk ingen, der overhovedet tænkte på hjemmeboende børn og unge som bistandsklienter. Loven havde tanke på dem, der i en periode blev arbejdsløse. Fra omkring 1978 begyndte der imidlertid på bistandskontorerne at komme unge, der under henvisning til, at de var fyldt 18 år, og at forældrene således ikke længere efter de familieretlige love havde forsørgelsespligt, søgte kontanthjælp. Bistandskontorerne begyndte fak-

tisk at udbetale 3–4.000 kr. månedligt til hjemmeboende børn, og op til 5–6.000 til dem, der var flyttet hjemmefra uden at have noget forsørgelsesgrundlag.

Herved opstod to konkurrerende norm-systemer. De fleste benyttede sig ikke af muligheden, og anså det for ufint at gøre det. Andre fandt det rent selvfølgelig, at også unge måtte benytte sig af den ret, der fremgik af loven. Det var klart, at den blotte eksistens af muligheden for at få udbetalt et meget stort beløb om måneden påvirkede normerne. Flere og flere fulgte tilskyndelsen til at bruge muligheden.

Ved sultecirkulæret anerkendte man de unges krav på bistand, men beskær samtidig beløbet, så det ikke oversteg det, de i givet fald kunne modtage som studerende. Herved kom man imidlertid i den situation, at man så at sige ikke tilfredsstillede nogen, men krænkede alle. Cirkulæret byggede ikke på nogen af værdisystemerne. Der er stadig forskel på dem, der holder sig til den gamle norm, og ikke søger bistand, og dem, der gør. Forskellen er blot blevet mindre. Og det er nu således, at de unge uden egen forsørgelse, der søger hjælp, skilles ud og får en ringere behandling end ældre i tilsvarende situation.

Problemet blev karakteriseret som uløseligt.

Der er stribevis af tilsvarende eksempler, hvor man bygger en lovgivning på et eksisterende værdisystem, og hvor loven ikke kan fungere, hvis dette værdisystem nedbrydes. Hvis nogen sætter sig ud over de forudsatte normer, kan de finde huller i systemet, de kan udnytte til egen fordel. Med en tæt regulering og et vaklende værdisystem blir det en anerkendt sport at finde smuthullerne. Overtræderne tiljubles.

Lovgivningsmagtens modreaktion vil være at søge at lappe på systemet, således at hullerne lukkes. Hele systemet blir herved mere indviklet, og sporten i at finde nye huller øges. De smarte vinder stadig, og dem, der står tilbage, fremtræder som dumme og naive.

Dette problem er blevet en trussel mod velfærdsstaten.

En bedre samfundsforståelse

For at få styr på et tilsyneladende normmæssigt stadigt mere fragmenteret sam-

fund har vi for mig at se god brug for livsformsundersøgelserne, der viser, hvorledes der under de mange, hurtige normskrift ligger meget stabile, sammenhængende kulturer. Hvor ideologi, politik, økonomi og jura kommer til at fremstå i en sammenhæng.

Der udfoldes i disse år fra politisk og administrativ side bestræbelser på at orientere samfundsstyringen efter befolkningens reelle behov, fremfor at gå ud fra specialisters fastlæggelse af behovene. Den tidligere regering kaldte det omstilling af den offentlige forvaltning. Den nuværende bruger etiketten modernisering. I den faglige ledelsesjargon tales om serviceledelse. Det drejer sig altsammen om at tage udgangspunkt i menneskers hverdag og de betingelser, de skal have opfyldt for at opleve et godt liv. Da det netop er folkelivsforskernes felt, bør deres bidrag til vores billede af virkeligheden påkalde sig helt anderledes interesse for samfundsstyringen, end det hidtil har været tilfældet.

Hvad kan vi få at vide om forskellige livsformers udbredelse i forskellige samfund? Er der en sammenhæng mellem den succes, det japanske samfund oplever, og det forhold, at det er et almindeligt mønster, at japanske arbejdere holder fast ved ønsket om en meget tidlig afsked fra de kapitalistiske virksomheder for at slutte med en såkaldt »anden karriere« som små selvstændige? Er der en sammenhæng mellem livsformernes udbredelse og det store antal nystartede virksomheder i USA? Kan vi indenfor landets egne grænser få en forklaring på, at der startes langt flere selvstændige virksomheder i Jylland end på Sjælland? Hvordan spiller psykologi og etnologi sammen? Hvordan trives forskellige personlighedstyper indenfor forskellige livsformer?

Det er ikke tilfældigt, at »Det glemte folk« kom som resultat af en ny faglig kobling mellem planlæggere og folkelivsforskere. Men som de opregnede spørgsmål viser, er der behov for endnu bredere koblinger for at tyde, hvad det er, der i disse år sker i vore samfund.

Hans Henrik Brydensholt.

Johannes Møllgaard: Landbrugets livsformer

SBI-Byplanlægning 49. Statens Byggeforskningsinstitut 1984.

ISBN 87-563-0544-3. Kr. 170,80.

Johannes Møllgaards bekrivelse af livsformer i dansk landbrug er resultat af SBI-projektet »Regionplanlægning og levevilkår«, hvor man i 1979 og 1980 indsamlede viden om, hvorledes folk på Skiveegnen lever. Møllgaard er en historisk og sociologisk orienteret planlægger, og bogen indledes derfor med en diskussion af forskellige planlægningsmodeller. Møllgaard, der er inspireret af »den generative planlægning«, ser viden om og forståelse for folks levevis som en forudsætning for planlægningsprocessen, og denne viden, finder han, kan erhverves gennem livsformsbeskrivelser. Begrebet livsform afgrænser han til at omfatte tre kernelementer: et teoretisk system (folks viden om verden og mennesker), et værdisystem (normer og værdier, der kanalisere folks handlinger) og endelig et praktisk system (selve den menneskelige aktivitet).

Bogen skildrer levevisen på landet fra århundredskiftet til i dag. Møllgaard tager udgangspunkt i den traditionelle opdeling af landbefolkningen i to grupper: gårdmænd og husmænd. Hver gruppes livsmønster skildres for sig; først behandles forældre- og bedsteforældregenerationens liv, og derefter følger en gennemgang af nutidige landmandsfamiliers dagligdag.

Det materiale, der ligger til grund for undersøgelsen, består dels af optegnelser og observationer indhentet under feltarbejde, dels af arkivalisk og statistisk materiale samt af skolestile og beskrivelser af folks karriereforsløb fra rubrikken »Mærkedage« i lokale aviser.

Efter et lille, klart og præcist rids af de historiske rammer for det danske landbosamfund gennemgår gårdmændenes situation 1900–1970. Gårdmændene beskrives som en magtfuld gruppe. Standsbevidsthed og -forskelle belyses, gårdmændene residerer som patriarker i deres hushold med de mange tjenestefolk, dominerer gennem utallige tillidsposter det lokale fællesliv og driver selskabelighed og gæstfrihed. Man gør sig gældende lokalt,

man er en god nabo, og hjemme bestræber man sig på at forvalte den gård, man har fået overdraget, bedst muligt. Da begrebet livsform forudsætter et værdisystem, lægger Møllgaard vægt på at analysere normer og idealer om »det gode liv«, og dette aspekt understreges i dette afsnit fint af de mange citater fra avisernes mærkedagsrubrikker.

Afsnittet om de moderne gårdmænd er bygget anderledes op. Situationen for de gårdmænd, der har overtaget deres brug i 70'erne beskrives. Der lægges vægt på de ydre, økonomiske vilkår, disse landmænd er underlagt, rationaliserings- og specialiseringsstendensen i landbruget omtales, og livsmønsteret for familier på brug, der er baseret på forskellige produktionsgrene og med forskellig arbejdsorganisation, gennemgås. Møllgaard konstaterer, at det økonomiske net, landmænd er involveret i, er blevet mere fjært og bureaukratisk, mens en lignende udvikling ikke er sket i det sociale netværk. Her er man stadig dybt lokalt forankret og holder fast ved de traditionelle samværsformer. Samtidig mener han, at det stærkt faldende antal lokale tillidsposter har ført til en social udjævning i landbosamfundet, og at dette sammen med »gårdens omdannelse til familiebrug« har ført til en privatisering af gårdejerens livsform.

Også i beskrivelsen af forældre- og bedsteforældregenerationen blandt husmændene er hovedsynsvinklen skildringen af »det gode liv«. Med udgangspunkt i typiske karriereforsløb, en gennemgang af husmændenes bierhverv som supplerende indtægtskilde og af husmandskonens arbejdsindsats tegnes et billede af, hvorledes man gennem flittighed, arbejdsomhed og nøjsomhed og uden at spare sig selv kunne nå idealet: en større ejendom. I analysen af det gode liv bruger Møllgaard her dels aviscitater, dels husmandsbevægelsens idégrundlag. Ideologien og dyderne fremhæves, men man savner måske i skildringen nogle overvejelser over, hvorledes disse vurderinger vedr. slid og slæb og nøjsomhed virkede indadtil i husmandens dagligdag, og hvorledes han opfattede sig selv i forhold til andre grupper i landbosamfundet.

I dette afsnit beskæftiger Møllgaard sig

endvidere nærmere med de pensionerede husmænds levevis. Han beskriver, hvorledes de bliver i lokalområdet og som regel i vid udstrækning opretholder et aktivitetsmønster fuldt af allehånde arbejdsopgaver og fortsætter deres gamle, sociale samværsformer. Han viser også, at dette mønster kan opretholdes, selv om man er flyttet på alderdomshjem, idet kapitlet rummer en nøje beskrivelse af dagligdagen på en sådan institution.

Igen skifter synsvinklen i Møllgaards skildring af arvtagerne, 70'erne og 80'ernes landmænd med de mindre jordtilliggende. Bedriftsstrukturen i dansk landbrug fra 1937 til 1975 gennemgås, og Møllgaard konkluderer, at det i dag ikke længere er en særlig driftsform, som karakteriserer en husmand – den intensive driftsform, hvorigennem husmændene i århundredets første årtier havde skabt deres egen identitet. Møllgaard inddeler de nutidige husmænd i to grupper: den ekspanderende og den traditionelle husmand, og levevisen for forskellige familier hørende til disse grupper beskrives. Holdning til investering, opsparing og arbejde er forskellig hos disse to grupper. Hos den ekspanderende er investering og reinvestering midlet til stadig vækst og tilværelsen defineret af de ydre økonomiske vilkår, der kræver stadige kalkulationer. Den traditionelle husmand, der findes i en række varianter, har i højere grad bibeholdt forældregenerationens holdninger, omend hans ydre vilkår kan være væsentligt anderledes end forældrenes, f.eks. har mange af de traditionelle husmænd fuldtids udearbejde.

Efter livsformsbeskrivelserne følger et konkluderende kapitel, hvor Møllgaard især beskæftiger sig med de forandringer, der er sket for husmændenes vedkommende. I stadig stigende grad er landmændene blevet afhængige af det øvrige samfund, de tvinges til rationelle overvejelser, ligesom strukturændringer undergraver landmandens ideologer om selvstændighed og fri konkurrence. Endelig slutter bogen med kapitlet »planlægning for livsformer«.

Der er sket store ændringer i de sidste par generationer i det danske landbosamfund, og det er et væsentligt emne, Johs. Møllgaard har valgt at undersøge. Desuden

arbejder han med en problemstilling, som er central i etnologisk forskning, nemlig studiet af hverdagslivets mangfoldige former. Endvidere har etnologer netop introduceret begrebet livsform i diskussionen om, hvorledes man analytisk og metodisk foretager sådanne undersøgelser.

Den empiri, Møllgaard lægger frem, er interessant læsning. De klareste og mest præcise skildringer gengives af forældre- og bedsteforældregenerationernes livsmønster, mens nutidens landmænd er mere løst beskrevet. Problemet er måske, at den virkelighed, som man selv direkte kan iagttage, er mere kompliceret og ikke så let umiddelbart at passe ind i et mønster eller en form. Da Møllgaard ikke foretager nogen opsummeringer eller konklusioner undervejs i bogen, er det meget vanskeligt at se, hvilke livsformer han egentlig opererer med, hvori de består, og hvori de afviger fra hinanden. Under de nutidige familiers situation gennemgår han således forskellige familier, eller er de varianter af en type, og på hvilket abstraktionsniveau skal livsformerne analyseres? I sin indledning har Møllgaard nævnt, at det historiske perspektiv, som han anlægger i bogen, er vigtigt, fordi det kan give »en forståelse af landmændenes forankring i en særlig livsform«. Imidlertid foretager han ingen præcise, sammenlignende vurderinger vedr. de mønstre, han har kortlagt for de forskellige generationer. Han berører meget kort nogle »seje strukturer« og taler om holdninger og mønstre, der kun vanskeligt forandrer sig, men diskuterer ikke disse problemer til bunds. Overvejelser vedr. de nævnte og lign. problemer ville ellers have sat livsformsbeskrivelserne ind i et bredere perspektiv og ville måske også have åbnet for mere generelle overvejelser vedr. hele problematikken og den analytiske brug af begrebet livsform.

Desværre er brugen af begrebet livsform heller ikke entydig bogen igennem. Møllgaard har defineret, hvorledes han opfatter begrebet, men i fremstillingen bruges også flere gange termer som »livsstil« og »livsmønster«, uden at det klart fremgår, om de er ensbetydende med livsform eller har en anden betydning.

Møllgaard har beskrevet og tolket sin

empiri og systematiseret den ved hjælp af en række forskellige livsformer. Netop derved giver bogen læseren anledning til omtanke og til selv at skulle overveje problemer i forbindelse med et studiefelt, der er centralt i dagens etnologi.

Statens Byggeforskningsinstitut har med udgivelsen af Johannes Møllgaards bog taget et godt initiativ, og man kan kun håbe, at byplanlæggerne vil sætte flere lignende undersøgelser i gang og publicere resultaterne heraf fremover.

Gudrun Gormsen.

Johs. Møllgaard: Byens sociale geografi, studier af Skive

Statens Byggeforskningsinstitut. Byplanlægning 47, 84 s. ISBN 87-563-0536-2. Kr. 91,00 + moms.

Denne publikation er del af en række publikationer, som er en følge af Statens - Byggeforskningsinstituts forskningsprojekt »Regionplanlægning og levevilkår«. Af andre publikationer kan anbefales »Byplanlægning, kulturlandskab og livsform« af N. B. Groth og J. Møllgaard, Planstyrelsen 1982, og »Det glemte folk« af Th. Højrup, Statens Byggeforskningsinstitut og Institut for europæisk folkelivsforskning 1983, da de på sine områder supplerer og uddyber problemstillingerne, der behandles i denne bog.

Bogens udgangspunkt er en skarp og velbegrundet kritik af byplanlæggernes opfattelse af byen som begreb. Alle kan være enige om, at den praktiske byplanlægnings hovedopgave er »at pleje og udvikle vore byer, så de bliver gode steder at leve og arbejde i«.

I mange år har man hovedsageligt beskæftiget sig med den første del af målsætningen »At pleje og udvikle den fysiske by«. Man byggede eller byggede på en skematisk opfattelse af, hvordan mennesker er, og hvordan de bør leve, for at stederne i byerne kan blive gode.

Interessen for, hvordan mennesker i virkeligheden lever, er trådt i baggrunden. Byplanlægningen er blevet mere og mere teknisk. Den fysiske planlægger opfatter byen som en samling fysiske elementer såsom bygninger, veje og friarealer, som

det gælder at skabe orden i og transformere »gode steder« om til begreber som bebyggelsesgrad, vejbredder, byggeplaner etc.

Planlovsreformen i 1970'erne skabte en lovgivning, som giver byernes politikere og planlæggere i samarbejde med borgerne en stor magt og mulig indflydelse på byernes udvikling. Nu var redskabet der endelig til at kunne skabe byer, som er »gode at leve og arbejde i«.

Resultatet har været noget nedslående, idet den førnævnte arealfetichisme er blevet forstærket og nu suppleret med en regelformalisme. Regler og systemtænkning vil altid have en tendens til at foretrække en ensartethed eller formalisme både med hensyn til benævnelser og afgrænsninger.

Det er på denne baggrund, at bogen virker så forfriskende og provokerende. Den stiller ganske enkelt spørgsmålet: »Er det ikke på tide, at man søger at finde ud af, hvordan mennesker lever – ikke alene hvilke vilkår de lever under, men også hvordan de reagerer på disse vilkår?« Bogens hypoteser er, at »mennesker, der deler livsform, deler en verden. Livsformens fælles verden er hele den sammenhæng, de ting indgår i, som livsformen bruger.« De forskellige livsformer er altså forskellige kulturer, som indebærer, at »livsformen i sin praksis følger regler ved omgang med ting og mennesker«. »Livsformen omfatter således en gruppe mennesker, der stemmer overens i sprog og som bruger de samme regler. Med fælles forståelse af, hvad sagen drejer sig om, deler man også livsperspektiv og har en fælles forståelse af det gode liv.«

Denne tankegang eller synsvinkel er en yderligere positiv udvidelse af de levevilkårsundersøgelser, som startede i 1970'erne, og som mere objektivt søger at formulere levevilkårene.

Og nu kommer vi til kernen i bogens forskningsresultater eller budskaber. Den søger at vise, at de forskellige livsformer giver sig udtryk i den geografiske opbygningsstruktur i byerne. Der indføres begrebet domæne, hvorved der menes »de geografiske områder, som de mennesker, der deler en livsform, er fortrolige med, bruger og sætter deres præg på, og som de

netop af den grund er i stand til at beherske«, og videre, at »mennesker med forskellige livsformer kommer i dagliglivet kun lidt ind på hinandens domæner«. Disse synsvinkler eller arbejdshypoteser ligger bag selve undersøgelsen af domicildannelsen i Skive.

Undersøgelsen er delt op i to dele, »Skive 1834« og »Skive 1979«. »Skive 1834« giver et spændende billede af byens struktur og opdeling i forskellige områder for forskellige livsformer. Menneskers livsforløb var stærkt knyttet til den stand, man tilhørte.

Denne historiske del giver et overbevisende indtryk af de forskellige livsformers domicil. Der var stor forskel på, hvor i byen borgerskabet, håndværkerne og småkårsfolk levede. Det er veldokumenteret, men rummer ikke større ny viden.

»Skive 1979« sætter sig for at vise nutidens domicildannelse. Man har valgt at vise, hvordan tre grundlæggende livsformer – 1) de selvstændiges livsform, 2) lønarbejdernes livsform, 3) spiralisternes livsform (en karriereorienteret erhvervsgruppe) – lever i forskellige dem indbyrdes adskilte geografiske områder af byen (domiciler).

Byen er delt op i 46 områder, og man viser på kort over byen, hvor de hovedgrupper, som er udtryk for forskellige livsformer, lokaliserer sig separat i afgrænsede områder. Med hensyn til lokalisering af sin bolig kan man sige, at mennesket vælger det område, hvor »krage søger mage i samme rede«.

Der skal ikke rejses en diskussion om undersøgelsens metoder og resultater. Man må sige, at undersøgelsens hypoteser er blevet bekræftet. Der skal dog flere og mere dybtgående undersøgelser til, før man kan sige, at resultaterne kan generaliseres (hvad forfatteren ikke lægger skjul på).

Hvad kan man nu som byplanlægger anvende dette til? Den vigtigste lære er, at man må lære noget mere. Det er vigtigt at lære og ikke mindst respektere befolkningen og dens forskelligheder – forlade gennemsnitsbetragtningerne – bag alle paroler om at solidarisere sig med folket også at respektere dets forskellige livsformer. På den anden side viser bogen også, at hvis man tager dens konklusioner for alvorligt,

så falder man i den anden grøft. Menneskers opfattelse af deres liv – livsform – er meget statisk. Det er vigtigt at forstå, at der i livsformbegrebet er en stærk tendens til at lægge vægt på det eksisterende og det fortidige, og det er svært at indbygge det fremtidige. Mennesker har vanskeligt ved at sætte deres liv i relation til de generelle såmfundsstrukturelle tendenser og lægger mere vægt på hvad nogle kalder »lokalsamfundssnæversyn«.

Der skal her nævnes et eksempel. Den store forskel mellem forskellige livsformer er forestillingen om livet i familierne. Disse er under alle omstændigheder under store forandringer. Kvindernes ønske om større ligeberettigelse på alle områder kommer til at tvinge store ændringer igennem i alle typer livsformer. Man kan forestille sig, at mange livsformer helt vil forsvinde. Hvor længe vil kvinderne acceptere, at manden anvender sin fritid på fiskeri? Hvornår slår den livsform igennem, hvor kvinderne også kræver at komme på fiskeri, mens »stodderen kan blive hjemme og klare de forbandede unger og opvasken«?

Fra byplanlægningens overdrev skal også nævnes et eksempel. Den engelske arkitekt Sterling fik opført et boligområde i Preston for arbejdere, hvor alt var holdt i gråt og sort. Begrundelsen var, at så ville de kommende beboere »føle sig hjemme«, da det lignede det slum, de kom fra.

Tilbage står dog, at hvis bogen tvinger alle, som beskæftiger sig med byerne, til at være kritiske overfor den »gode latin«, så går bysamfundene lysere tider imøde.

John Allpass.

Kristian Kristiansen: Danske øgenavne
Lademann, København 1984. 80 s. ill.
ISBN 87-15-07713-6. Kr. 48,50.

Øgenavnet har altid været personnavneforskningens problembarn. Og ikke uden grund. Kender man ikke forklaringen på et øgenavn, er det ikke morsomt, men kender man forklaringen, kan man også komme i vanskeligheder. For hvem bryder sig om at blive hængt ud som *Bøssekarl*, *Hestetysten* eller *Øltønden*? Og endelig det helt store problem for sprogforskeren: Hvordan definerer man et øgenavn? Exam. art. Kristian

Kristiansen, Odense sætter let og elegant over disse vanskeligheder og præsenterer os i en velskrevet bog »Danske øgenavne« for et spændende og bredt udvalg (med forklaringer!) af de over 16.000 øge- og tilnavne, som han med utrættelig flid har indsamlet såvel fra fag- og skønlitteraturen som fra meddelere over hele landet.

Bogen indledes med et afsnit, hvori forfatteren blandt andet forsøger en klassifikation af forskellige typer af øgenavne. Dette kapitel er vel det mindst vellykkede i bogen, fordi forfatteren faktisk behandler overbegrebet *tilnavn* og således medtager ganske neutrale uofficielle navne som f.eks. Per *Købmand* og Niels *Vendelbo*. Interessant er kapitlet om øgenavnets psykologi, kapitlet om køn, øgenavne og samfundsforhold, hvoraf det fremgår, at øgenavne tilsyneladende er et mandsfænomen (86,3 % af øgenavnebærerne er mænd, kun 13,7 % kvinder). I et underholdende kapitel udtaler kendte folk sig om deres egne til- eller øgenavne.

Men det er leksikondelen, der gør denne bog til så spændende læsning. Øgenavne som *Arme* og *Ben*, *Axel Togang(e)*, *Fyrtårnet* og *Bivognen* og *Hundeklipperen* kan vi jo nok selv gennemskue, men vil man have forklaringen på *Blikbukserne*, *Elefantslagteren*, *Elias med Ildvognen*, *Galocheræven*, *Kompotjohan* og *Amarius Kasparius Olivarius Dingeldarius Klingenborg Klokker* (Danmarks længste øgenavn), så må man læse videre i Kristian Kristiansens (*Kristian Togangs?*) »Danske øgenavne«. Forfatterens ønske om, at bogen må slides i laser, har al mulig udsigt til at gå i opfyldelse!

Eva Villarsen Meldgaard.

Marianne Zenius: Mandø i hundrede år

Bygd 1983, 128 s. ill.

ISBN 87-87293-29-3. Kr. 69.

Ribe- og Sønderjyllands amters museumsråd har i 1981 igangsat et forskningsprojekt om Vadehavets Kulturhistorie. Formålet er at indsamle viden om erhvervs- og kulturmønstre i vadehavsregionens lokalsamfund. Projektet skal dels indsamle og formidle viden om den enkelte lokalitet, dels tilvejebringe et materiale, som på

længere sigt kan danne grundlag for sammenlignende studier i regionen.

Ingen øer i Danmark er vist så vanskeligt tilgængelige som Mandø. Man kan sejle dertil, men ikke uden besvær, og ikke helt ind til kysten. Man kan til tider køre dertil, men kun når der er ebbe, – og vinden samtidig vil. Livet på Mandø er også i dag underlagt naturkræfterne. I Sprogforeningens Almanak står, hvornår der er høj- og lavvande. Ingen Mandø-bo kan indgå en aftale uden at have konsulteret denne bog, og alligevel kan indgåede aftaler ikke altid overholdes, hvis vejret ikke vil. Den nybyggede Låningsvej fra 1978 har mildnet lidt på naturens styring, men det er stadig ikke muligt for skolebørn eller folk med fast arbejde at garantere deres tilstedeværelse på fastlandet på et givet tidspunkt, hvis de kommer hjemmefra.

Beliggenheden i Vadehavet har præget levevilkårene på øen, og gjort overlevelsen til en udfordring. Digerne er flere gange blevet gennembrudt, og havet har overskyldt større eller mindre dele af øen, sidste gang ved stormfloden i 1981.

Bogen er en kronologisk fremstilling af Mandøs historie i de sidste 100 år, men med et tilbageblik til 1500-tallet. Der er ikke anvendt nogen skarp periodisering, og de enkelte temaer gennemgås ikke systematisk i alle afsnit.

Mandøboerne har været meget tilpassningsdygtige i tidens løb. De har konstateret, hvorledes andre folk skaffede sig føden, har set udviklingen lidt an, – og har så anvendt det, de kunne bruge.

I 1700-tallet ernærede man sig ved fiskeri, landbrug og lidt handel. Efterhånden som århundredet skred frem, begyndte flere og flere mænd at hente hovedindtægten ved søfart, en udvikling, der varede ved til omkring 1900. Mændenes fravær fra øen gjorde landbrugsarbejdet til kvindearbejde.

Landbrugsarealets størrelse er øget gennem tiden. Havet har givet mere end det har taget, og digebyggeriet har hjulpet til at øge landbrugsarealet, fx i 1881 og 1937. Da sejlskibene blev afløst af dampskibe, kom mændene tilbage til øen, og bedre økonomiske muligheder for landbruget gjorde i årene efter århundredskiftet dette erhverv til hovederhverv. Således fik øen fx andelsmejeri 1897. (Lukket 1971).

Landbruget er det emne, der mest gennemgående belyses i bogen, og det er meget velillustreret med kortmateriale. De forskellige sider af landbrugsproduktionen har været vægtet forskelligt gennem tiden. Agerbrug, fåreavl, mælkeproduktion og opfedning af kvæg har på skiftende tidspunkter været hovedindtægtskilden. Det er dog karakteristisk, at næsten alle supplerede indkomsten med forskellige småjobs: post, vognmand, telefonist for blot at nævne nogle få.

I 1982 var 60 beboere over 50 år, 13 mellem 15 og 50 og 8 under 15 år. Indkomsterne består i stigende grad af efterløn og sociale indkomster, og arbejdet som hjemmehjælper har fået øget betydning. Forfatteren ser ikke lyst på øens fremtid. De sammenlægninger af landbrug, der er sket andre steder i landet, er ikke sket på Mandø, og tidspunktet er nok forpasset.

Bogen er meget velillustreret. Fotografier, kort, husplaner, diagrammer og kurver over landbrugsarbejdet gør bogen tiltalende. Efter teksten og et resumé er der en række nyttige oversigter over udviklingen af en række forskellige forhold, fx befolkningsudviklingen, erhvervsfordeling, bierhverv gennem tiden, husdyrbestanden og jordudnyttelsen. Der afsluttes med kilder og litteratur.

Kan Mandø-boerne lide at bo på øen? Det kan de måske nok, men de kan vist ikke lide hinanden. Nogle af dem taler sammen i walkie-talkie, – men ellers sidder de mest for sig selv. Livet foregår om sommeren, når familie og venner er på visit eller på feriebesøg. Det giver bogen indtryk af, uden at man føler sig overbevist om, at indtrykket er korrekt. Tvivlen skyldes forfatterens arbejds metode.

Når bogen er blevet mere kedelig, end den kunne være, skyldes det nok, at forfatteren under sit to måneders ophold kun fortalte beboerne på Mandø om undersøgelsens sidste del. Hun fortalte ikke, at der også ville komme en bog ud af det, af frygt for at de så ikke ville udtale sig. Derfor har hun følt sig forpligtet til kun at anvende den indsamlede viden indirekte. Det betyder, at der er ganske få citater i bogen, – og vi møder næsten ingen levende mennesker, kun dem på fotografierne og på kirkegården. Spørgsmålet er, om det indsamlede mate-

riale ville være blevet ringere af, at folk havde fået ordentlig besked om hensigten. De 81 Mandøboere ville formodentlig have været glade og stolte over at kunne medvirke til bogen om deres ø, – og de kunne selv være kommen med. Nu er de næsten alle blevet en del af en statistik, eller omskrevne til en refererende tekst. De kan ikke over for venner og bekendte vise frem, hvad de hver især har bidraget med.

De bevilligende myndigheder har spænderet tre måneders og en uges løn til forfatteren, og siden endnu en månedsløn til at færdiggøre rapporten. Det foreliggende arbejde repræsenterer en betydelig større arbejdsindsats, end der er betalt for. Da udkants- og øproblematik er en vigtig del af vor samfundsudvikling, er det væsentligt, at den behandles kvalificeret, og at betalingen står mål med arbejdsbyrden. Det tjener de to amter til ære, at de har sat projektet i gang. Det ville tjene dem til endnu større ære, hvis de også betalte, hvad det kostede at udforme den færdige fremstilling.

Helle Askgaard.

To mand og en båd

Tekst: Sven Thorsen, Foto: Torben Steen Andersen. Bjergsted. 1984. 47 s. ill. ISBN 87-980504-7-8. Kr. 79.

Dette er en god lille bog, som varmt kan anbefales. Den handler om to ældre bundgarnsfiskere ved Isefjorden, som man i en letløbende tekst og med gode fotografier følger året igennem. Det er en etnografisk beskrivelse i den forstand, at den bygger på observation og samtale, men samtidig har den det historiske perspektiv, som fremkommer ved, at de to fiskere fortæller om deres baggrund og om den udvikling, bundgarnsfiskeriet har gennemløbet i de seneste 60 år.

Bundgarnsfiskeriet er et traditionelt fiskeri, som bygger på en erfaring og et lokalkendskab, man ikke kan lære på en fagskole. Det er et erhverv, som, især i vore dage, da der næsten kun er ål tilbage at fiske, skal bringe årsindtægten i en kort forårssæson og en lidt længere efterårs-sæson, hvor man fisker henholdsvis gule og blanke ål. Resten af året laver man nye

garn, reparerer de gamle, holder bådene ved lige, slår 500 pæle i det tidlige forår og trækker dem igen i det sene efterår.

Tidligere havde man også forårsbundgarn til sild, hornfisk og torsk, men de forekommer nu i så små mængder, at det dårligt lønner sig at sætte forårsgarnene. Om det skyldes forurening eller overfiskning tør de to mand i båden ikke udtale sig sikkert om.

Bogen er skrevet i et levende og letlæseligt sprog, men er alligevel så grundig, at man næsten kan bruge den som lærebog i bundgarnsfiskeri – og i den særlige livsform, der følger med. Om den er på retur er ikke helt klart – mange af dens udøvere er ældre mennesker, men unge er kommet til i de senere år. Måske kan livsformen overleve, hvis den kan fastholde tilstrækkeligt mange, som foretrækker at følge naturens gang fremfor fabriksfløjtens hyl.

Hvis interesserede læsere ikke kan finde Bjergsteds Forlag, så prøv at ringe til 03-47 67 25 i Jyderup.

G. Nellemann.

skatte dem, kommer ikke på arkiv. Og tjener de, som bådejere, nok, er det ikke til at afgøre, hvad der er det vigtigste for dem, fragtfart eller fiskeri.

Alligevel skinner det igennem at temmelig mange i Kerteminde har levet af fiskeri, måske ikke som en egentlig levevej, men som en måde at overleve på – og det gælder nok også andre steder i landet.

I Kerteminde fik erhvervet betydning som levevej allerede i den første del af 1800-tallet. Bådenes antal tager til, og de bliver større, og med forbedrede afsætningsmuligheder til fiskeguano- og konserverfabrikker går det yderligere frem efter 1840 – især for »bådførerne«. Da jernbanen kom til Kerteminde år 1900 fordobledes antallet af erhvervsfiskere i løbet af få tiår, hedder det i konklusionen. Bogens periode slutter dog år 1899, så vi må vente på fortsættelsen og håbe på, at Kerteminde Museum, hvis leder har været med til at befordre historie-specialet i trykken, vil tage tråden op.

G. Nellemann.

Ole Vaaring: Fiskeriet fra Kerteminde i 18. og 19. århundrede

Kerteminde Avis Forlag 1984. 52 s. ill.
ISBN 87-88703-00-3. Kr. 49,85.

Bogens undertitel er: En undersøgelse af Kerteminde fiskeris historie og bidrag til historien om et erhvervs udvikling. Det er et speciale fra historiestudiet ved Odense Universitet, som her udgives ubearbejdet, men garneret med billeder fra Kerteminde Museum, som desværre ikke er trykt særlig godt.

Der er altså tale om et studie foretaget på arkiver og biblioteker, og det fortæller da heller ikke meget om selve fiskeriet og fiskerne. Forfatterens udgangspunkt er påstanden om, at fiskeriet her i landet gik katastrofalt tilbage efter middelalderens store sildefiskerier for at genopstå i løbet af forrige århundrede.

Forfatterens problem er, at kilderne ikke siger ret meget om fiskere og fiskeri, og at det er svært at skelne mellem fiskere og søfolk i arkivalierne. Kilderne er ofte told- og skatteregnskaber, så folk, der ikke tjener eller ejer nok til, at samfundet kan be-

Syv bøger om spillemænd

Karl Skårup: Med harmonika rundt i Thy
Eget Forlag, Koldby 1983. 24 s. Kr. 40

Spillemandsmusik fra Sydthy efter Jens Christensen Ettrup 1833-1918
Udgivet af Spilemandslauget Østjyderne,
1982. 72 s. noder, ill.

Tinne Gissel: Viggo Post. En spillemænd
i Sydthy

Forlaget Buen, Heltborg 1984. 106 s.
noder, ill. ISBN 87-88633-00-4 Kr. 76.

Viggo Balle Gade og Sven Ottosen:
Viggo Balle Gade. Spillemænd og smed.
Folkemusikhusets Forlag, Albertslund
1981. 142 s. noder, ill.
ISBN 87-87878-07-0. Kr. 50.

Søren Kristian Vad: Spillemandsmusik
på Silkeborg-egnen
En nodesamling. Indsamlet af Søren Kristian Vad. Silkeborg Bibliotek 1984. 34 s.
noder, ill. Kr. 50.

Line Hansen, Torben Hviid
& Erik Hoffmann: Fløjtelårs.
En spillemand fra Odsherred 1873–1944
Folkemusikhusets Forlag. Albertslund
1984. 120 s. noder, ill.
ISBN 87-87878-08-9. Kr. 65.

O. H. Andersen: Ottomine og Hartvig –
sange og fortællinger
Skælskør Folkekulturarkiv. Skælskør
1982. 116 s. noder, ill.
ISBN 87-981239-1-2. Kr. 60

Indenfor de seneste år er der kommet en række bøger om spillemænd udsendt på små alternative forlag og i beskedent udstyr. De har deres baggrund i den fornyede interesse for spillemandsmusikken, der har været herhjemme i det sidste tiår, og de fleste af dem er tydeligt inspireret af de ideer og holdninger, der udbredes fra Folkemusikhuset i Hogager.

Fire af bøgerne er om Thy-musik. Enklest af dem er Karl Skårups »Med harmonika rundt i Thy«. Her er det musikeren selv, der har samlet 21 af sine egne melodier: valse, polkaer, tangoer m.v. blot suppleret med nogle få ord til hver melodi, hvor han begrundet dens navn.

Fra det sydlige Thy er også Jens Christensen Ettrup, hvis musik spillemandslauget Østjyderne præsenterer. Udgangspunktet her er to nodebøger, som Jens Christensen Ettrup nedskrev i sidste halvdel af sidste århundrede. Disse nodebøger beskrives glimrende i et særligt afsnit. Af deres indhold på ca. 200 melodier gengives 30 i arrangerede udgaver med tilsat anden stemme og becifring. Ved hjælp af oplysninger fra spillemænds efterkommere og med brug af kirkebøger og pante-protokoller beretter gruppen så som spillemanden, der var tømrer og smed, samtidig med at han med sine forældre drev en mindre gård og gik ud som spillemand. En ting, der udmærker denne bog, er et afsnit om musikken i nodebøgerne, der sætter melodierne i relation til dansen og refererer til andre trykte kilder og derudover også bringer iagttagelser om karakteristiske træk i Ettrups musikalske sprog.

Viggo Post fra Bedsted i Sydthy er idag 94, men stadig levende og stadig spillende. I 1982 mødte Tinne Gissel ham i forbin-

delse med et projekt som langtidsledig. Mødet ændrede projektet og resulterede i en bog om Viggo Post. Tinne Gissel fortæller i et levende og letflydende sprog det, som Viggo har berettet om sig selv og sin familie, om mennesker og fester og oplevelser i sine unge dage og om andre spillemænd. Der gengives 29 af Viggos melodier i en enkel nedskrift med becifringer, men derudover er de musikalske oplysninger få, og redegørelsen for de tilhørende danse klares med henvisninger til Foreningen til Folkedansens Fremmes egnshefter. Dette er i hvert tilfælde en sandhed med modifikation. Det burde være anført, og der kunne være henvist til de danseoptagelser på video, der rent faktisk er lavet sammen med lokale folk og med Viggo Post som spillemand.

Spilleteknikken får man langt mere at vide om i Sven Ottosens bog om Viggo Gade. Dels er de 45 melodier nedskrevet med angivelse af bueføring og strøgteknik og brug af ornamentering og dobbeltgreb, og derudover gengives indgående en række spændende samtaler om spille-måden og dens betydning for dansen. – Her får man virkelig noget at vide. Til alle turdansene (og det er de 26 af dem) er der udførlige dansebeskrivelser lavet på grundlag af oplysninger fra Viggo selv samt i enkelte tilfælde fra andre ældre folk i Midtthty. Teksterne i bogen er med undtagelse af nogle få redaktionelle indskud båndudskrifter af samtaler med spillemanden, der har været smed og nu bor i København og er 76 år. I sin ungdom og senere i en periode i halvtredserne har han været en meget brugt balmusiker i Midtthty.

Måden, samtalerne er udskrevet på, er ligesom i flere af de andre bøger overtaget fra Folkemusikhuset i Hogager: Båndudskriften deles op i enkelt sætninger, – en sætning pr. linie, så det hele fremstår som knækprosa. Måske kan det hjælpe folk, der har hørt den pågældende, til at genkalde sig et lydindtryk, og måske vil man også derigennem give de enkelte udsagn mere vægt, men det kan nemt virke u hensigtsmæssigt, idet det hugger en glimrende beretning i stykker, og i hvert fald er det en skrækkelig pladskrævende fremgangsmåde.

Som navnet på Søren Kristian Vads bog

antyder, handler denne ikke om en enkelt spillemands musik, men ønsker »at give et indtryk af den ikke så kendte del af egnens dansemusik«. Udgiveren, der har lavet forarbejdet til bogen som langtidslæder, bringer 25 gode melodier af 10–12 komponister. I de fleste tilfælde gives en del oplysninger om disse komponister og spillere, men de savnes i en del tilfælde, ligesom kildeangivelser til nogle af melodierne mangler. Det må også siges, at melodiuvalget virker noget tilfældigt, og i hvert fald savner man en fyldig mere sammenfattende beskrivelse af spillemandsmusikken og dens vilkår på egnen.

At en sådan beskrivelse kan laves med held, kan man se i bogen om Fløjte Laurs, hvor vi indgående og levende hører om Odsherreds spillere og deres vilkår, og hvor spillemandsmusikken og danse-traditionerne søges sat ind i en historisk og social sammenhæng. Fløjtelaur, der var maler og husmand, levede fra 1873 til 1944, og oplysningerne om ham har måttet fremskaffes ved samtaler med en række personer, der har kendt ham. Samtalerne fremtræder på den allerede omtalte Hogager-manér, og selv om disse samtaleudskrifter giver en god fornemmelse af folks beretningsmåde og i sig selv bliver små selvstændige historier, kan man ikke undgå at tænke på, om de faktiske oplysninger ikke ofte kunne fremlægges klarere og på en brøkdæl af pladsen, hvis man i stedet refererede. Citaterne giver indtryk af objektivitet, men det er jo stadigvæk udgiverne, der afgør, hvilke citater der bringes. Gennem samtalerne lærer vi da en del om Fløjtelaur og hans spil, men beretningerne er ofte anekdotiske, så det er måske nok nogle enkelte sider af hans personlighed, disse anekdoter fastholder og forstærker. Der gengives 47 melodier, som Fløjtelaur enten selv har komponeret eller har brugt i en særlig udformning.

Den sidste af bøgerne handler ikke om spillere, men om sangere. Den svarer imidlertid i sin opbygning til flere af de lige omtalte, så jeg finder det på sin plads at se den i sammenhæng med dem. Det drejer sig om O. H. Andersens: Ottomine og Hartvig – sange og fortællinger. Som det i de andre bøger var spillemandsstykkerne, er det her viserne (18 stykker), der sættes

overfor en række udsagn fra de to sangere, der skal belyse hinanden. Gennem de bragte viser får man en fornemmelse af, at de to ægtefællers repertoarer er meget forskellige: Ottomines er først og fremmest mere alment kendte skillingviser, mens Hartvigs hovedsagelig er herregårdviser, men om det forholder sig sådan, eller det er et resultat af redaktionens udvælgelse får stå hen, for udgiverne dækker sig bag de »objektive« citater, der også her er skrevet på Hogagermanér. Tilbage står dog, at vi gennem bogen får en fængslende og klart opbygget skildring af to menneskers liv, samt et indblik i nogle af de sange, de har samlet og lagt sig til undervejs, og hvad sangene siger dem selv. Det er heller ikke uvæsentligt, at en hel del af viserne ikke har været trykt før.

Fælles for de 7 bøger er nok, at de er tænkt for en lille kreds af allerede interesserede. Bøgerne skal inspirere og stille et materiale op, der kan erstatte spillemanden og sangeren eller lydoptagelsen med dem. For den, der vil danne sig et sammenhængende billede af spillemandsmusikken eller sangen herhjemme, er bøgerne desværre problematiske redskaber, først og fremmest fordi udgiverens hensigter, holdninger og udvælgelsesmetoder er holdt borte fra læseren.

Det er en skam, for der ligger et stort og på mange måder kvalificeret arbejde bag.

Svend Nielsen.

Elsemarie Dam-Jensen & Birgit Lauritsen:

Æ ga nåk vee vå lænng æno . . .

Træk af folkesangens historie i Sønderjylland. 1983. Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa. 113 s., ill. i s/h. ISBN 87-87637-17-0. Kr. 75.

»... æ tysker ka hold stand.« Sådan lyder den anden linie af den sang i sønderjysk mundtlig tradition (fra treårskrigen), som har leveret titlen til den foreliggende bog, som er et uddrag af et speciale ved Musikvidenskabeligt Institut, Aarhus Universitet (1981).

Der er tale om den første publikation indenfor et bredt anlagt forskningsprojekt med udgangspunkt i afdøde lektor Karl

Clausens store indsamlingsarbejde af folkesangen i Sønderjylland. Projektet ledes af lektor Kirsten Sass Bak, Sanghistorisk Arkiv ved Aarhus Universitet, i samarbejde med Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa.

I 1983 udkom »A har høør ... Sønderjyder synger. Et visehefte.« Med kassettebånd (anm. i Folk og Kultur 1984), og i 1984: »Jeg gik mig ud ... Sønderjyder synger II. Et visehefte.« Med kassettebånd. Begge publikationer er udgivet af Institut for grænseregionsforskning.

Den foreliggende bog består af tre hoveddele: 1) en redegørelse for de sønderjyske sangbøger, 2) en kortfattet fremstilling af sangens historie i Sønderjylland og 3) portrætter af 6 udvalgte meddelere, der har været besøgt af Karl Clausen og påny (1980) af Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen. Hertil slutter sig en række sammenlignende beskrivelser af de 6 meddeles sociale og kulturelle miljøer, af meddelernes sangtradition og -miljø samt af deres sangrepertoire. Bogen afsluttes med en særdeles omfattende sanghistorisk litteraturliste.

I indledningen bestemmes begrebet »folkesang« meget bredt: »det, som folk synger«, og der gøres rede for bogens kildegrundlag, nemlig traditionelle historiske og sanghistoriske fremstillinger, trykte erindringer og egne interviews. Bogens hovedsynsvinkel præciseres således, at det vigtigste ikke er selve sangen, men måden den bruges på – dens funktion.

Det tekst- og melodihistoriske aspekt er her underordnet det funktionelle, idet forfatterne interesserer sig mere for, hvad der rent faktisk er sunget – og for virkningen heraf. Erindringer og interviews kan belyse disse forhold.

Bogens hovedtese er, at der er en divergens mellem de kategoriske udsagn – i den nationalt ret ophevede tid før genforeningen – om udbredelsen af de danske nationalsange og deres faktiske anvendelse, belyst gennem erindringer og repertoireundersøgelser, også set i relation til det brede folkesang-begreb.

Gennem de 6 meddelelportrætter og repertoireundersøgelserne i tilslutning her til eksemplificeres den faktiske brede sangaktivitet, og de danske nationalsange

placeres i et mere beskedent hjørne, når det gælder de aktive, ikke-centraldirigerede brugssammenhænge.

Forfatterne har hermed bidraget til en tiltrængt nuancering af den sønderjyske politikere, Gustav Johannsens, postulat fra 1908:

»Sangen er altid blevet dyrket meget i Nord-slesvig, og intetsteds kender man de danske Nationalsange saa godt som her. Smaabørn, Ynglinge og Jomfruer, Mænd og Kvinder indtil Oldingealderen kan de danske Nationalsange udenad fra første til sidste Vers. Sangen har altid været Nord-slesvigernes Tilflugt i den nationale Kamps mørkeste Dage.«

Når det gælder bogens 6 meddelere og deres repertoire, er det imidlertid påfaldende, at den danske arbejdersang savnes totalt – på nær en enkelt meddelers to numre. Spørgsmålet rejser sig, hvorvidt Karl Clausen og bogens forfattere i deres opsøgende virksomhed mht. meddelere og sangmiljøer har været for ensidige. Andre undersøgelser – i teglværksmiljøet på Broagerland – har dokumenteret en levende og aktiv arbejdersangtradition indenfor Socialdemokratiet og fagbevægelsen.

Et af forfatternes formål »var også at få nogle oplysninger om Karl Clausens fremgangsmåde i de optegnelser, han havde lavet, hvor interessen var samlet om sangen og ikke om meddelelerne som personer.«

Netop i relation til ovenstående havde det været interessant med en nærmere analyse af miljøudvælgelse og arbejds-metoder, men bogen oplyser desværre intet herom. Måske fordi der er tale om et forkortet universitetsspeciale?

Karsten Biering.

Hjælp til viseforskere

Hanna-Sofie Molde: Skillingsviser 1558-1951 i Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs bibliotek. Universitetsbiblioteket, Trondheim 1981. 322 s. Ill. No. kr. 150. ISBN 82-7113-031-5.

Ådel Gjøstein Blom: Norske mellemalderballadar 1, Legendeviser. Meloditillegg: Øystein Gaukstad, Nils Schjørring. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø

1982. 225 s. Ill., noder. No. kr. 195. ISBN 82-00-14202-7.

Vésteinn Ólason: *The Traditional Ballads of Iceland. Historical Studies.* Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík 1982. 419 s.

Bengt R. Jonsson (huvudredaktör) i samarbejde med Margareta Jersild (melodiederer) og Sven-Bertil Jansson (textedering): *Sveriges Medeltida Ballader 1, Naturmytiska Visor.* Svenskt Visarkiv, Stockholm 1983. 495 s., Noder. ISBN 91-22-00619-2.

Fire betydelige værker har set dagens lys i Norge, Island og Sverige fra 1981 til 1983. De skal kun omtales kort her som en orientering for Folk og Kulturs læsere:

Molde har lavet en katalog over 1197 skillingsvisetryk, som tilsammen indeholder 1507 forskellige viser, hvoraf mange er danske, og hvoraf flere af de ældste ikke findes i *Bibliotheca Danica*.

Katalogen indeholder 1. Alfabetisk hovedregister med indførsel på forfatter, titel, udgiver og oversætter, eventuelt på førstelinje hvor trykket mangler forfatter og titel (s. 239) og 2. Førstelinjeregister med henvisning til indførsel i alfabetisk hovedregister (s. 240–322).

Mere end halvdelen af trykkene stammer fra Thorvald Boeck (1835–1901), der var jurist og bibliofil. Han begyndte allerede at samle som stor dreng. Blandt boghistorikere er han velkendt. Foruden skillingstryk, håndskrifter, portrætter og autografer indeholder hans samling 31.467 bind, og den regnes for forrige århundredes mest værdifulde norske privatbibliotek. Den blev i 1899 solgt til Det kgl. Norske Videnskabs Selskab.

Registreringsarbejder som Moldes er uundværlige arbejdsredskaber for viseforskerne, ja for alle der mere systematisk interesserer sig for den ældste visetradition.

Det er de store tekstkritiske udgaver også. Efter det danske forbillede, Danmarks gamle Folkeviser I–XII (1853–1976), er man nu begyndt at udgive de tilsvarende viser i Norge og i Sverige.

Blom har valgt et populærvidenskabeligt niveau, Jonsson-holdet derimod et i strengeste forstand videnskabeligt.

Blom skriver lette introduktioner og bruger gode billeder, som gør udgaven tiltrækkende og sympatisk at stifte bekendtskab med. Selv er hun legende-specialist. Hun har skrevet bogen *Ballader og legender*. Fra norsk middelalderdiktning, og udgaven slutter sig til denne udmærkede fremstilling fra 1971. Det er nu med spænding, man ser hen til de bebudede fem næste bind (trylleviser, historiske viser, ridderviser, trolde- og kæmpeviser samt skæmteviser).

Jonsson-holdet har derimod leveret et pragtværk af en diplomatarisk udgave. Som Blom gengiver man også melodistoffet, men man bringer ingen redegørelse for de enkelte visers historie og udbredelse. De kommer i selvstændige kommentarbind.

Det foreliggende første bind indeholder trylleviser, de næste fire kommer til at indeholde legendeviser og historiske viser, riddervisere I og II samt kæmpeviser og skæmteviser. Derpå følger to bind med kommentarer til teksttyperne, et bind med melodikommentarer, og det sidste bind, det niende, kommer til at indeholde registre til hele værket.

Det er planen, at kommentarerne i høj grad også skal skrives af specialister uden for basisinstitutionen Svenskt Visarkivs egen forskerstab, således at de kan komme ikke alt for længe efter at bindene med teksterne og melodierne foreligger.

Til almindelig orientering kan det nævnes, at det væsentligste kildekritiske arbejde til den svenske balladeudgave forelå i 1967 i Bengt R. Jonssons disputats *Svensk balladtradition I. Balladkällor och balladtyper*. Og et fælles forlæg for systematiseringen af både de svenske og de norske viser forelå i 1978 i *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad*, hvori der er henvisninger til og referater af viserne i Danmarks gamle Folkeviser – samt, naturligvis, også til de islandske folkeviser og de færøske.

Vésteinn Ólasons værk om de islandske viser, som er udgivet af Jón Helgason i *Íslenzk fornkvæ i I–VIII* (København 1962–1981), er også en håndbog. Længe har det været vanskeligt at få overblik over denne tradition, men Ólason kommenterer her de 110 viser særdeles grundigt: kilderne vurderes, visernes historie og oprin-

delse diskuteres, og der gøres rede for den hidtidige forskning. Da flere af de danske folkeviser også kendes i islandsk tradition er det uhyre nyttigt nu at kunne konsultere Vésteinn Olasons værk, som iøvrigt er hans doktorarbejde.

lørn Piø.

Helene Didriksens dagbog og breve 1875-1891

udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Bodil K. Hansen under medvirken af Eva Auken og Aa. H. Kampp, Odense 1984, 320 s. ill. ISBN 87-7526-017-4. Kr. 148.

Helene Didriksens dagbog tilhører gruppen af såkaldte bondedagbøger, dvs. dagbøger, regnskabsbøger og lign. skrevet af mennesker, som bredt sagt var udgåede af landbefolkningen: bønder, husmænd, tjenestefolk etc.

Mens de fleste af disse dagbøger er skrevet af mænd, er Helene Didriksen, som navnet siger, kvinde, nemlig gårdmandsdatter fra Møn, født i 1860.

Det er dog ikke udelukkende oplysninger om den specielt kvindelige del af tilværelsen, som gør denne dagbog med tilhørende breve til en guldgrube for læsere med en særlig interesse for den danske landbefolknings forhold i sidste halvdel af forrige århundrede.

Helene skriver selvfølgelig om kvindelige arbejdsområder som markarbejde, pasning og slagtning af husdyr, husarbejdet etc.; men hendes interesser, eller måske bedre udtrykt, hendes engagement lå snarere på det ideologiske plan, hvilket i Helenes tilfælde betød det grundtvigske, og her såvel det folkelige som det kristelige.

Denne grundholdning til nogle af livets hovedspørgsmål mødte Helene allerstærkest på den nærliggende Rødkilde Højskole grundlagt af den kendte venstrepolitiker Frede Bojsen i 1865. En stærk kærlighed til fædrelandet parret med kraftig afstandtagen til det politiske højre under Estrups ledelse kompletterer billedet af den unge gårdmandsdatter.

Helenes prioritering af disse spørgsmål, som hun aktivt og lidenskabeligt gik ind for i sit daglige liv hjemme på gården og i

landsbyen, knyttede hende tæt sammen med ligesindede, særlig koncentreret om friskolen i Nyborre, men medførte også at kontakterne til det traditionelle ungdomsfællesskab i landsbyen, »ungdomslavet«, efterhånden blev færre og færre, samt ikke mindst, at hendes egen familie: fader og søstre, efterhånden kom til at opfatte hende som noget sær, selvom de ellers i det store og hele delte hendes livsanskuelse på det kristelige, folkelige og politiske område.

Udgivelse af en dagbog er en kildeudgivelse. Ved de fleste kildeudgivelser er det nødvendigt at foretage en redigering og beskæring af originalteksten, en beskæring som altid kan diskuteres. I dette tilfælde har den yderst kompetente hovedudgiver, landbo- og kvindehistorikeren Bodil K. Hansen, så vidt man kan forstå af oplysningerne i bogens brede og gode indledning, prioriteret de dele af dagbogen, som særlig belyser dagbogsskriveren som enkeltperson, som kvinde, som grundtvigianer og som et menneske, der ønsker at bane sig sin egen, og fra hendes omgivelser noget afvigende vej.

Det er ikke noget forkert billede, vi på den måde får af Helene Didriksen; men det betyder på den anden side, at beskæringerne har begrænset læsernes muligheder for fuldtud at fornemme dagliglivet med dets arbejde og fester og det meget tætte sociale netværk, som en sådan gård og dens beboere indgik i for 100 år siden. I denne vurdering har det måske en vis betydning, at udgiveren er historiker, mens anmelderen er etnolog?

Et er dog sikkert, og det er, at Helene Didriksens dagbog fremover vil stå som en særdeles nyttig kilde til, hvordan væsentlige grupperinger i det danske landsbysamfund i denne gæringsperiode levede, tænkte, troede og håbede.

Poul Balle-Petersen.

Fire små bøger fra Frilandsmuseet

Mette Skougaard: Som man reder ... Om sengesteder, soveskik og sengeopredning i 1800-tallets landbohjem. Nationalmuseet 1983. 43 sider. Ill. ISBN 87-480-0444-8. Kr. 39,50.

Mette Skougaard: Bondens køkken. Madlavning og måltider i 1800-tallets landbosamfund. Nationalmuseet 1984. 55 sider. Ill. ISBN 87-480-0467-7. Kr. 49,50. Mette Skougaard og Helle Thordur Hansen: Uld og hør. Tekstilmestilling i 1800-tallets bondesamfund. Nationalmuseet 1983. 40 sider. Ill. ISBN 87-480-0446-4. Kr. 39,50.

Mette Skougaard, Helle Thordur Hansen, Mona Rasmussen: Bondens have. Haverens udformning, dyrkning og anvendelse i 1800-årene. Nationalmuseet 1984. 48 sider. Ill. Kr. 49,50. ISBN 87-480-0469-3. Samtlige bøger har omslag og illustrationer af Beth Beyerholm og typografisk tilrettelægning ved Jens Lorentzen. Tryk: Gullanders Bogtrykkeri.

Ovenstående bøger er formodentlig kun begyndelsen til en række små publikationer, der med føje belyser emner med udgangspunkt i samlingerne på Frilandsmuseet i Sorgenfri, hvor den ene af forfatterne, Mette Skougaard, er museumsinspektør. Ideen med bøgerne er i små overkommelige enheder at behandle særskilte emner, som der så bliver mulighed for, trods det lille format, at komme rimeligt godt rundt om, således at læsere uden særlige forudsætninger får en god indføring i de forskellige emner. Bøgerne knytter sig nært til Frilandsmuseets samlinger og kan anvendes som et slags tværgående katalog ved gennemgangen af enkelte temaer dér, men de kan også læses selvstændigt. Fremstillingen bygger på ældre og nyere værker samt på optegnelser beroende i Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelsers arkiv. Overalt er der med henvisninger gjort rede for kilder, og i hver bog er der en nyttig litteraturliste for dem, der har fået lyst til at gå videre med emnet. Som et eksempel på fin formidling fortjener bøgerne opmærksomhed. Indholdet er godt og særdeles oplysende, og Beth Beyerholms smukke og kyndige illustrationer og Jens Lorentzens meget tiltalende typografiske tilrettelægning tilfører dem et ganske særligt præg, ja, kan formodentlig gøre dem til et samlerobjekt i oplysningens tjeneste.

Lad mig til slut lige nævne, at der formodentlig er byttet om på to illustrationer i bo-

gen Uld og hør på side 24 og 25, da skætning skal komme før hegling af hørren ligesom i teksten, og at et vindepindsnøgle ikke blot har den fordel, at man kan tage en tråd ud både fra midten og fra ydersiden af nøglet og dermed strikke dobbelt, men især har den fordel, at man ved at tage tråden fra midten undgår, at nøglet drejer rundt ved brug. Man kan derfor anbringe det på brystet i en gillikrog (en lille hægte) og således gå rundt og strikke, sådan som man så ofte ser det på afbildninger fra de jyske hedeegne.

Ulla Thyrring.

Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld

I-II

791 sider, illustreret. Redigeret af Anders Pontoppidan Thyssen; med bidrag af Inge Bundsgaard, Tove Elklit, Hans Henrik Engqvist, Henrik Fode, Lars N. Henningsen, Thomas Bloch Ravn, Sybille Reventlow, Helge Rønnow, Anne-Lise Schou-Pedersen, Søren Sørensen og Jens Chr. Varming. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Skrifter nr. 59. ISBN 87-7406-050-3. Kr. 350. For medlemmer kr. 260.

Alle byer er noget for sig selv, men Christiansfeld er det mere end andre. Den er anderledes, fordi den i bund og grund er formet af én ting: Herrnhuternes liturgi. Liturgi er for herrnhuterne ikke blot spørgsmål om en måde at afvikle gudstjenester på. Det er spørgsmålet om en måde at leve og dø på. Brødreminighedens præst Helge Rønnow siger det så kraftigt: »Det er min opfattelse, at forståelsen af Brødreminighedens liturgiske tradition er nøglen til forståelsen af Brødreminighedens historie på ethvert punkt, da det liturgiske liv var og er hjerteslaget i Brødreminighedens historie«.

En bog om Christiansfeld må derfor ikke blot tage udgangspunkt i herrnhuternes historie og ideologi. Den må i ethvert emne fastholde den liturgiske traditions mere eller mindre synlige tilstedeværelse. Det sker da også i det af Anders Pontoppidan Thyssen redigerede 2-bindsværk »Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld«. Under redaktørens store og grundige paraply-

artikel om det verdensomspændende herrnhuter-samfunds historie og dets forhold til det lille samfund i Christiansfeld folder de øvrige forfattere sig ud og fortæller om handelen og industrien, om landbruget på Brødremenighedens Tyrstrupgård, om byplanen og arkitekturen, om de berømte kostskoler, om sangen og musikken, som er central for Brødremenigheden, om befolkningens sammensætning og fattigforsorgen.

Følger forfatterne loyalt Rønnows ord om den liturgiske tradition som bærende i herrnhuterne og Christiansfelds historie og prøver at se tingene indefra, så betragter de dog også tingene udefra og kritisk. Udmærket er f.eks. Pontoppidan Thyssens præcisering af Herrnhutermissionens forhold til imperialisterne: »Brødremissionen bøjede sig principielt for den bestående samfundsorden, også slaveriet; men det fik dog betydning, at den anerkendte »de vilde« som medmennesker, der i religiøse forhold var fuldt ligestillet med de hvide«.

Interessante eksempler på, hvordan det, at herrnhuterne levede liturgisk, fik betydning for erhvervslivet, leverer Th. Bloch Ravn i sin afhandling om håndværk og fabriksvirksomhed. Den nøjagtighed, der kom til at kendetegne livet i Christiansfeld – og de andre herrnhutermenigheder – var med til at øge produktiviteten både i landbruget, industrien og handelen. Ravn mener, at Brødremenigheden kom til at repræsentere en arbejdsmoral, der adskilte sig fra samtidens løsere disciplin og mere »nydelsesorienterede« indstilling, som han så morsomt skriver: Forestiller han sig den gamle tids bønder og håndværkere som rene sybaritter?

På den måde blev herrnhuterne banebrydere for det punktighedens slaveri, der kom til at præge arbejdernes tilværelse under kapitalismen. Ravn skriver: »Man ønskede at skabe en ny mennesketype, og man kan sige, at brødrenes virke derved blev en faktor i skabelsen af vor tids moderne menneske. Almuens – og herunder også købstadshåndværkernes – traditionalistiske livsstil og arbejdsmoral var ikke forenelig med et moderne, driftigt og ekspansivt næringsliv. Det var derimod brødrenes stræbsomhed, dydighed, sparsommelighed og orden, og heri lå et af

deres helt afgørende fortrin i forhold til deres kolleger og konkurrenter i købstæderne. Disse særkender for Christiansfelds håndværkere og fabrikanter betød, at de i deres vareproduktion kunne kombinere kvalitet med relativ prisbillighed, og det gav virksomhederne en gennemslagskraft, der sprængte det lokale markeds snævre rammer«.

Et andet, mere oplagt eksempel på, hvordan liturgien satte sit præg, giver Sybille Reventlow i beskrivelsen af kirke- og korsalens indretning, især med hensyn til lyset: »Alt er gennemstrømmet af et ubrudt og roligt hvidt lys, som intensiveres af de hvide vægge og bænke og de store symmetriske vinduer med hvide gardiner i begge sider af salen. Herved fremkommer det, som kunsthistorikeren Wolfgang J. Müller kalder en statisk lysvirkning i modsætning til andre kirkers dynamiske lysforhold, hvor der på grund af vinduernes anderledes placering og andre arkitektoniske forhold opstår mere dramatiske spil mellem lys og skygge, som netop kan *adsprede* tankerne på grund af den levende æstetiske virkning. I Christiansfeld og i de andre brødremenigheders kirker, som er bygget efter samme princip omkring lysforholdene, har dette statiske lys den samme virkning som den til formålet indrettede musik, nemlig *fængslingen af de adsprede* tanker«.

Jeg skal ikke komme med flere eksempler på værkets dyder, selvom der er adskillige af dem. Spændende er det f.eks. at følge brydningen mellem dansk og tysk i denne af tyskere grundlagte by. I vigtige henseender udtømmer denne samling af handlinger formentlig deres emne, under alle omstændigheder vil de nu danne en uundværlig basis for videre studier i Christiansfeld f.eks. fra etnologisk og folkloristisk side. Ikke alle artiklerne er lige godt skrevet, en vis akademisk jargon præger nogle af dem.

Hvorfor har redaktionen ikke taget Jeppe Madsen Ohlsens malerier fra Christianfeld alvorligt? Herman Madsens bog om ham fra 1950 er ikke med i litteraturfortegnelsen, og der er kun ét lille billede af ham med i værket, et begravelsesbillede, der tilmed er sølle reproduceret efter en bog. Madsen Ohlsens har dog skildret både hu-

sene, menneskene og ritualerne, så man ikke glemmer det foreløbigt. Hans kunst er et sensibelt vidnesbyrd om, at denne mærkelige og smukke bys strenghed ikke var ensbetydende med tryghed for alle dens borgere. For en religionshistoriker må der være meget at hente hos Madsen Ohlsen. Og selv om hans udsagns finhed måske ikke alle kan fanges af en historikers nok så fint maskede net, så siger billederne meget om stemningerne i byen og dens stumme liv. Det er vigtigt, for det er ikke det liv, der taler højst, som har mest at sige.

Eske K. Mathiesen.

Peter Michelsen: Rejsegilde i Danmark

Arbejdsfest og håndværksskik. Nationalmuseets Forlag 1983. 166 s., ill., kort. ISBN 87-480-0462-6. Kr. 125.

Med økonomisk støtte fra Kreditforeningen Danmarks Fond for særlige Formaal har overinspektøren ved Frilandsmuseet i Lyngby, Peter Michelsen skrevet en sober bog om rejsegildeskikken i Danmark med et vist udblik til, hvordan den praktiseres i »nogle andre lande« (kap. 9).

Bogen er fuld af gode fotografier, tegninger og anskuelige kort og fremfor alt af uddrag af de 230 beretninger (ialt godt 2.200 håndskrevne sider) om skikken, der siden 1951 er indkommet som svar på Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelers spørgeliste nr. 14: Rejsegilde. En spørgeliste som Michelsen også har udarbejdet og det helt i overensstemmelse med den sædvanlige NEU-omhu. Listen er gengivet i bogen, hvor den fylder 5 sider inddelt i 27 punkter.

Beretningerne til NEU udgør kildematerialet i kap. 4-8: Nybygningen pyntes, Hvor kommer kransen fra? Gildet på byggepladsen, Det efterfølgende gilde og Rejsegildets nødvendighed.

I kap. 1 og 2 berettes om Byggepladsens skikke og De ældste rejsegilder, og kap. 3 indeholder blandt andet nogle snusfornuftige teoretiske betragtninger over erindringerens kildeværdi.

I det afsluttende kap. 10 Arbejdsfest og håndværksskik drøfter Peter Michelsen »to forklaringsmodeller vedrørende baggrunden for rejsegildet. Den ene peger på rej-

segildets karakter af et såkaldt arbejds-gilde, der gives som afslutning på en større arbejdsindsats og som tak og gengæld for hjælp, man har modtaget. Den anden model lægger vægten på rejsegildet som en håndværksskik, først og fremmest præget af, hvad der hører sig til blandt håndværkere, og påvirket af traditionen i håndværkerlavene«.

De tre kulturhistorikere, der herhjemme tidligere har beskæftiget sig med spørgsmålet (C. Nyrop i 1903, Helge Søgaard i 1949 og Aug. F. Schmidt i 1939 og i 1950) mener, at det er en håndværksskik, og Schmidt at det specielt er en tømrerskik.

Michelsen konkluderer: »Vi kan bare konstatere, at der under forskellige forhold har været en betoning af snart den ene, snart den anden side af rejsegildets karakter. På landet er sammenhængen med arbejdsfællesskab og arbejds-gilder ofte trådt tydeligt frem, mens under bymæssige forhold de håndværksprægede træk har spillet en stor rolle«.

Konklusionen er typisk for hele bogen. Som den fine forsker og museumsmand Michelsen er, drager han aldrig forhastede slutninger. Han fremlægger hvad han kan se og hvad han derfor kan stå ved. Derfor er hans bog om rejsegilderne en god bog om en skik, der iøvrigt herhjemme er langt mere varieret, end man hidtil har gået og troet.

lørn Piø.

Gustav Henningsen: Fra heksejagt til heksekult 1484-1984

Gyldendals forlag i samarbejde med Foreningen Danmarks Folkeminder 1984. 139 s., ill. ISBN 87-00-16882-3. Kr. 139.

Merete Birkelund: Troldkvinden og hendes anklagere

Danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede. Arusia - Historiske skrifter III 1983. 171 s., ill. ISBN 87-88032-04-3. Kr. 100 excl. moms.

To nye bøger er blevet lagt på bogdisken om det altid pirrende emne: hekseri og trolddom. Den ene er en lærebog om hekse og heksetro gennem et halvt årtusinde, især adresseret til elever i gymnasiet og

på hf, fra en af hekseforskningens efterhånden store, gamle mænd, Gustav Henningsen. Den anden er Merete Birkelunds omarbejdede – men stadig højest universitetsprægede – historiespeciale fra 1981 om de danske trolddomsprocesser i 15- og 1600-tallet.

Fra heksejagt til heksekult er disponeret som en materialesamling. Forskellige aspekter af emnet belyses i tid og rum ved hjælp af grupper af samtidige kilder, der med pædagogisk flair stilles sammen under følgende overskrifter: Broder Francescos hekselære (1608), Sabbatbilleder (ca. 1450–1710), Pastor Hualdes heksejagt (1609–11), Heksetro og heksegalskab, Danmarks sidste heksebrænding (1683) samt Det tyvende århundredes hekse. Vel vidende at disse håndplukkede kildegrupper hverken kan eller bør stå alene, har Gustav Henningsen givet dem en både afklaret og relativt grundigt introduktion med på vejen. Indledningsvis bliver gjort rede for det veritable supermarked af myter, der har eksisteret og fortsat eksisterer, når det gælder at forklare og forstå hekserne og deres onde gerninger. Gustav Henningsen skærer igennem over for al »sludder«, uden pardon og for at kunne konkludere: »Først når vi vender os til omgivelserne og betragter heksetroen i dens sociale sammenhæng, begynder vi at forstå, hvorfor så mange mennesker blev mistænkt for at være hekse« (s. 19). Ud fra denne, som han kalder det, etnologiske synsvinkel betragter Gustav Henningsen hekserne som syndebukke for omgivelsernes behov og fantasier og ivrer for, at disse heksetroende omgivelser fortjener fuld så megen opmærksomhed som hekserne selv. Om ikke mere. Afslutningsvis gøres regnebrættet op – hvad ved vi om hekserne og om heksetroen. Om hvad ved vi ikke. Trist nok må så centrale spørgsmål som f.eks. hvorfor hekseprocesserne ophørte og ikke mindst klassikeren, hvorfor rundt regnet 80% af de anklagede troldfolk i Europa var kvinder, fortsat henregnes til den sidste kategori, de uløste gåder.

Kun på eet punkt, synes det mig, har den ellers sikre hånd rystet i denne introduktion. Gustav Henningsen fornægter såvel »den folkelige opfattelse, hvor man skelnede mellem at »gøre godt« og at »gøre

ondt« som den »juridiske, hvor man skelnede mellem »ægte trolddom« og »uægte trolddom«, alt efter om der forelå djævelpagt eller ej« – for i stedet at definere en hekse som »en mandlig eller kvindelig person, der tillægges magiske handlinger med skadelig indflydelse på omgivelserne ... Viser det sig, at en for hekseri beskyldt person har praktiseret en form for forgørelsesmagi ... så er han slet ikke nogen hekse, men en troldmand« (s. 22). Definitionen er, således som Gustav Henningsen selv fremhæver, »operativ«. Om den tillige er operationel er derimod en ganske anden sag. Jeg er ikke overbevist om, at en sådan ahistorisk definition lader sig overføre meningsfuldt på det kildemateriale, danske hekseforskere plejer at arbejde med: akter fra retssager der typisk er rejst af privatmænd – og som sådan et materiale, der er kommet til verden takket været de to just nævnte og af Gustav Henningsens forkastede, folkelige og juridiske definitioner.

Modsat Gustav Henningsen tager Merete Birkelund i *Troldkvinden og hendes anklagere* udgangspunkt i disse samtidige definitioner. I centrale afsnit af bogen behandles for det første den juridiske baggrund for de danske trolddomsprocesser, den materielle strafferet ses i forhold til straffeprocessen. Og for det andet kontrasteres en folkelig heksetro med en lærd ditto. Den første er den form for jordnær heksetro – den tro på *maleficium* – vi møder i retssag efter retssag, »centreret omkring enkeltstående, konkrete skadesforhold« (s. 104), det være sig i form af smør-, mælke- og fisketyveri eller anslag mod dyr og menneskers liv og legeme. Den sidst nævnte karakteriseres ved sin fokusering på kætteri og djævelpagt og har formentlig alene været god latin blandt en lille klike af teologer i det 16.–17. århundredes Danmark. Ikke desto mindre var det denne lærde tradition, der kom til at sætte sit præg på lovgivningen. Indgåelse af djævelpagt fremstod således fra 1617 til 1866 som den hårdest kriminaliserede af samtlige danske trolddomsforbrydelser. Her blev foreskrevet bål og brand. For troldfolk, der har gjort sig skyldige i mindre skadelige »overtroiske handlinger« som signen og manen kunne der højest blive tale om formuekonfiskation og/eller forvisning. Og for

dem, der forsætligt forvolder andre skade »med galne, indbildede kunster«, bestemmes straffen til livsvarig frihedsberøvelse.

Selv bedyrer Merete Birkelund, at hun så langt fra har haft til agt at skabe »endnu en »hug- og stikfast« hekseteori!« (s. 7). Dog antyder titlen på bogen – »og hendes anklagere« – at hun nøjagtig som Gustav Henningsen er tilbøjelig til at lægge den afgørende vægt på de heksetroende, på »anklagerne«. Men teorier er som sagt ikke Merete Birkelunds ærinde. I stedet vil hun »fremlægge et kildemateriale og fortælle, hvor meget (og ofte hvor lidt) vi kan uddrage af det« (s. 7). Intentionen er prisværdig. Og fraset den universitære spændetrøje – der er afsnit, overskrifter og under-overskrifter til irriterende overflod, og der er intet forsøg gjort på at indarbejde de ialt 32 sideres bilag på bilag organisk i selve teksten – ja så tager Merete Birkelunds bog sig ved første øjekast ud som en indsigtfuld fremstilling af de danske troldomsprocesser, baseret på kilderne. Jeg skriver med vilje »ved første øjekast«. For det grundlag, bogen hviler på, er et kønt korthus. Merete Birkelund har foretaget selvstændige kildestudier for tre østjyske lens vedkommende: Århusgård, Skanderborg og Åkjær. Studierne har bestået i en gennemgang af de delvist bevarede dombøger fra det nørrejyske landsting i Viborg 1618–1638, suppleret med lensregnskaber. Men landstinget var en appeldomstol; og selv om det siden 1576 var lov, at alle skyldigkendelser i trolddomssager skulle appelleres til landstingene, er det utilstedeligt nonchelangt, når Merete Birkelund afstår fra at udforske de bevarede underretsprotokoller fra de tre len under henvisning til, »at udbyttet af at gennemgå dem må forventes slet ikke at stå mål med anstrengelserne« (s. 20). Jeg skal ikke bestride, at der trods alt må kunne drages bæredygtige konklusioner på baggrund af de ialt 46 registrerede østjyske processer – eftersom det »kun« vil være ikke-skyldig kendelserne, der falder gennem nettet. Men det kan der til gengæld *ikke* af den generelle, landsdækkende undersøgelse, Merete Birkelund har foretaget ud fra en rodebutik af »domssamlinger, Kirkehistoriske Samlinger, Danske Magazin, enkelte monografier samt lokalhistorisk litteratur,

fortrinsvis amtsårbøgerne« (s. 19). Dette materiale kan være nok så omfattende (ialt 430 processer er registreret), men så længe det er passeret gennem tilfældige hænder, og så længe det er produceret med de mest forskelligartede og ikke altid lige lødige motiver (se Jens Christensen og Jens Chr. V. Johansen i Fortid og Nutid 29, 1981, s. 15 ff), står vi på fuldstændig bar bund med hensyn til dets repræsentativitet og udsagnskraft. Tankevækkende nok gør Merete Birkelund selv opmærksom på, at blot 2 af processerne i det originale østjyske kildemateriale kan genfindes i den trykte litteratur. En sådan generel undersøgelse, funderet som den er på mere eller mindre dubiøse sekundær litteratur, er derfor ubrugelig.

Kort sagt: en ganske vellykket lærebog, der også har interesse for andre end gymnasiaster og hf-studerende, og et temmelig mislykket historiespeciale.

Henrik Stevnsborg.

Lokalhistoriske småtryk

Knud Prange: Lokalhistoriske kilder – hvorfor, hvordan og hvorledes
Småtryk nr. 10, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1983, 24 s., kr. 14,60.

Knud Prange: Lokalhistorikeren som forsker og skribent

Småtryk nr. 11, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1983, 16 s., kr. 12,20.

Laise Skak-Nielsen: Byernes brandtaxationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning
Småtryk nr. 12, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1983, 22 s. ill., kr. 24,40.

Knud Prange:

Slægtshistorie/lokalhistorie

Småtryk nr. 13, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1983, 16 s. + 1 farveplancher, kr. 18,30.

Rita Holm: Breve til amtmanden.

Kilder til 1700-tallets lokalhistorie

Småtryk nr. 14, udg. af Lokalhistorisk Afdeling, 1984, 16 s. ill. kr. 18,30.

Disse fem »småtryk«, som er udgivet af Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet, er særtryk af artikler, der har været bragt i forskellige tidsskrifter i tidsrum-

met 1976–83, de tre skrevet af lederen af Lokalhistorisk Afdeling, én af en museumsinspektør og én af en amatør.

Nr. 10 er særtryk af en artikel i Historie & Samtidsorientering, men suppleret med en litteraturliste, som senere blev bragt i samme tidsskrift. Det er formodentlig forklaringen på, at den oprindelige titel: Lokalhistoriske kilder – hvorfor og hvordan, har fået tilføjet et »hvorledes« efter »hvordan« i småtryk-udgaven! Teksten handler hovedsagelig om anvendelse af lokalhistorie i undervisning, men den almindelige lokalhistoriker kan vel også finde et par tips om benyttelse af utrykte kilder, specielt folketællingerne. Også den kommenterede litteraturliste kan være nyttig.

Nr. 11 stammer fra Fortid og Nutid og har nærmest karakter af et debatindlæg, hvor bl.a. en tidligere skribent i tidsskriftet får svar på tiltale. Selv om man må indrømme, at småtrykket handler om meget relevante problemer inden for den lokalhistoriske forskning: forholdet mellem fagmanden og amatøren, mellem lokalhistorie og righistorie m.m., og selv om de fremførte synspunkter (efter anmelderens mening) er overbevisende og rigtige, er det et spørgsmål, hvor velegnet en artikel af denne art er til udgivelse som selvstændig publikation. Denne fornemmelse forstærkes af, at artiklen oprindeligt blev bragt i et let tilgængeligt tidsskrift, som bør være velkendt af enhver lokalhistoriker.

Helt anderledes er nr. 12, der er et særtryk af Personalhistorisk Tidsskrift. Det er en praktisk vejledning i benyttelse af brandtaksationer som kilder, og med de mange lærerige eksempler giver det et glimrende indtryk af de muligheder, der derved åbner sig. Nr. 13, der ligeledes stammer fra Personalhistorisk Tidsskrift, giver ideer til henholdsvis slægtshistorikere og lokalhistorikere om udvidelse af deres undersøgelser ind på nabodisciplinens område til fornøjelse for begge parter. Endelig giver nr. 14, der oprindeligt stod i Fortid og Nutid, mange gode eksempler på anvendelse af en god, men noget uoverskuelig kilde, nemlig breve til amtmændene.

Som det vil fremgå, er disse fem småtryk af vidt forskellig art, umiddelbart skulle man synes, at man kunne have mest nytte

af dem, der indeholder konkret vejledning, men naturligvis tager ingen skade af de teoretiske overvejelser om lokalhistoriens rolle og placering. Hvis man har lyst til at læse den slags, kan man altså nu få nogle artikler om emnet til en overkommelig pris. Hvis man da ikke foretrækker at læse dem i de tidsskrifter, hvor de oprindeligt blev bragt.

Viggo Petersen.

Poul Halkjær Kristensen: Danske tinmærker

Ved Holger Rasmussen, 119 + 3 s., ill., 1983, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck A/S, København. ISBN 87-17-05139-8. Kr. 148.

Dansk Kulturhistorisk Museumsforening besluttede på sit årsmøde i 1942 at påbegynde en systematisk, landsomfattende tinmærkeundersøgelse. Man opfordrede museumskolleger til at indsende oplysninger om kandestøbere og deres mærker, og man forventede arbejdet tilendebragt og resultatet publiceret i løbet af få år. Trods optimismen i de første år trak sagen ud, og det blev den i 1942 nyudnævnte museums-konsulent Poul Halkjær Kristensen, der kom til at udføre det store arbejde med dels registrering af det indsendte stof, dels indsamling af supplerende materiale, og resten af livet arbejdede han med danske kandestøbere og deres mærker.

Inden sin død i slutningen af november 1980 havde Halkjær Kristensen anmodet overinspektør Holger Rasmussen om at overtage udgivelsen af det indsamlede materiale, der efter Halkjær Kristensens død i sin helhed er overført til Dansk Folkemuseum. Det er denne udgivelse, der nu foreligger, med Chr. A. Bøje: »Danske Guld- og Sølvmedemærker« som forbi- lede.

Bogen indledes med kapitler over »Studiet af danske tinmærker« og »Kandestøberne og laugsorganisationen«. Derpå følger en oversigt over »Oldermænd i det københavnske kandestøberlaug«, en redegørelse for »Udgivelsesprincipper« og oplysninger om »Kildesteder og forkortelser«. Tilsvarende afsluttes bogen med en »Alfabetisk mesterfortegnelse« og et løst ind-

lagt »Register over mesterinitialer« på 3 sider.

Bogens hovedafsnit er fortegnelsen (s. 23–105) over 509 navne på kendte og identificerede kandestøbere inden for det nuværende Danmark. Enkelte af disse navne er »gengangere« i de tilfælde, hvor en mester har arbejdet i flere byer. Mestrene er ordnet byvis, først København, derpå provinsbyerne i alfabetisk rækkefølge. Mestrene er nævnt kronologisk efter det år, hvor mesterprøve er aflagt, og optagelse i laug har fundet sted, subsidiært det år, hvor borgerskab er opnået. Hvor sådanne oplysninger ikke er fundet, bestemmes rækkefølgen af det år, vedkommende nævnes første gang i kilderne. Ved de enkelte mestre er meddelt personalhistoriske oplysninger, hvor sådanne har været tilgængelige, bl.a. oplyses slægtsforbindelser, læreplads eller -pladser og evt. ejendomsbesiddelser. Desuden er anført udvalgte arbejder med angivelse af deres tilhørsforhold.

Medtaget er ikke oplysninger om kandestøbersvende, selv om sådanne findes i Halkjær Kristensens seddelkartotek.

Fra 190 mestre er der fundet og gengivet ét eller flere mærker som afslutning på de pågældende mesterbiografier. Gengivelsen er foretaget på grundlag af fotografiske optagelser, hvoraf hovedparten forelå. Mange af disse fotos manglede imidlertid målangivelse. Det har derfor ikke været muligt at gengive alle mærker i det ideelle forhold 1:1, men gengivelserne er absolut anvendelige til identifikation af tilsvarende tinmærker. De fotografiske optagelser er foretaget af fotograf Niels Elswing, Nationalmuseet, og af læge Jens Halkjær Kristensen. Efter mesterlisten følger 7 uidentificerede mestermærker.

Desværre er der ikke altid krydshenvisninger ved de personalhistoriske oplysninger. Som eksempel kan nævnes, at det under Erik Andersen, Kbh., (s. 28) anføres, at han er broder til Oluf Andersen (Kogell), Kbh.; men under denne (s. 26) står der intet om broderskabet. Et andet eksempel: under Hans Pedersen Riber, Kbh., (s. 28) anføres »bor matr. nr. 44 Strand kvarter, som 1681 afhændes til Søren Sørensen Muus sen.«; men under sidstnævnte (s. 29) anføres denne handel ikke, der står

blot »bor 1689 Hyskenstræde, Strand kvarter«. Ifølge plan 6 af grundtaksten af 1689 i H. U. Ramsing: »Københavns Historie og Topografi i Middelalderen«, bd. III, ligger matr. nr. 44 Strand kvarter netop ud til Hyskenstræde, så det er uden tvivl også den samme ejendom, der henvises til i 1681 og i 1689.

Manglende koordination af navneformer foreligger mellem på den ene side listen over oldermændene i det københavnske kandestøberlaug (s. 16 f) og på den anden side mesterlisten og den alfabetiske fortegnelse herover. Således findes oldermændene Søren Pedersen (1669–73) og Peder Hansen (1678–84) ikke umiddelbart i den alfabetiske mesterfortegnelse (s. 108 ff), thi her og i selve mesterfortegnelsen benævnes de henholdsvis Søren Pedersen Wieborg og Peder Hansen Ærøboe og står kun under henholdsvis W og Æ i den alfabetiske fortegnelse.

Brugerne af bogen kan endvidere beklage, at den alfabetiske mesterfortegnelse ikke er udarbejdet som et egentligt register. Hvis dette havde været tilfældet, kunne f.eks. oplysningerne om lærepladserne let udnyttes til at finde minimumstal for lærlinge, uddannet af de enkelte mestre.

Selve den alfabetiske mesterfortegnelse indeholder enkelte inkonsekvenser: Peder Christian Magoni (s. 114) er opført to gange, dels som mester i Fåborg, dels som mester i Ringkøbing, selv om det af biografierne (s. 59 og s. 83) klart fremgår, at det er en og samme person; derimod er Christen Olufsen Saxtorph (s. 117) kun opført én gang med oplysning om, at han var mester i Roskilde og i Ålborg og med henvisning til begge biografier. Ved navnet Christen Olufsen Saxtorph mangler der i øvrigt en stjerne i den alfabetiske mesterliste, idet der ikke i bogen er gengivet noget stempel af ham.

Endelig kan det anføres, at forkortelseslisten (s. 21 f) mangler enkelte oplysninger, f.eks. om KBM (s. 29), VHM (s. 100) og ÅHM (s. 101), men disse forkortelser er dog gennemskuelige.

Trods de nævnte »skønhedspletter« er det med virkelig glæde, at den danske museumsverden modtager bogen om de danske kandestøbere og deres mærker.

Såvel den oprindelige indsamler af materialet som udgiveren fortjener stor tak for resultatet.

Gunner Rasmussen.

Bodil Tornehave:

Bornholmske urmagere

175 s., ill., fotos: Stig Benzons, tegninger: Søren Hansen. 1983. København, Kreditforeningen Danmark. Rønne, Bornholms historiske Samfund, ekspedition: William Dams Boghandel A/S, 3700 Rønne. ISBN 87-88419-06-1. Kr. 130.

I den foreliggende bog har den kyndige arkivforsker Bodil Tornehave på grundlag af arkivalske studier ikke blot – som det fremgår af titlen – fremlagt en fortegnelse over Bornholmske urmagere, men også givet en bred og indgående skildring af selve urmageriets opståen og udvikling på klippeøen i perioden 1744–1894.

Den historiske fremstilling, der fylder bogens første halvdel, tager sit udgangspunkt i strandingen natten mellem 15. og 16. november 1744 på kysten mellem Rønne og Hasle af et hollandsk skib, som bl.a. medbragte »en kasse med 5 klokker og et fad med lodder dertil«. Behandlingen og istandsættelsen af dette strandingsgods resulterede i 8 selv lærte urmagere og dermed i starten af det bornholmske urmageri. Håndværket kulminerede i 1840'erne og –50'erne med det absolutte maksimum i 1847, hvor der eksporteredes 1989 ure fra øen, hvorefter urmageriet gik tilbage og ebbede ud omkring år 1900. I de ca. 150 år fremstilledes næsten udelukkende standure, dog produceredes også i mindre målestok taffelure fra 1790'erne.

I den udstrækning, arkivalierne tillader det, redegøres der for ureksporten fra øen og for priserne på urene. Specielt omtales de forskellige forsøg såvel i slutningen af 1700-årene som i første halvdel af 1800-årene på at forbedre urenes kvalitet ved indkaldelse af ikke-lokale urmagere, ved udsendelse af enkelte af øens unge urmagere på studierejser til København og ved indkøb af urmagerværktøj til fælles brug. Særligt indgående omtales ordningen med de »stemplede« ure, omfattende såvel standure som taffelure, der fremstil-

ledes i perioden 1821–1842, og som solgtes med garantibevis til priser, der lå over de almindelige ure. Det var professor H. C. Ørsted og landmåler L. Esmarch, der stod bag, og som med statsstøtte fik skabt et cirkulerende fond, der udbetalte forskud til urmagerne ved levering af færdige og godkendte ure, der stempledtes med ordet »BORNHOLM«. Ordningen virkede via »Urmagerselskabet på Bornholm«, der allerede i 1821 ændredes til »Rønne Urmagerinteressentskab«, og ophævedes i 1844. Formålet med ordningen var også at bryde den økonomiske afhængighed, som mange urmagere var kommet i til de bornholmske skippere og købmænd, der opkøbte urene hos urmagerne, og som solgte urene på de steder i ind- og udlandet, hvortil de sejlede.

Til brug ved tidsbestemmelse af usigtede, bornholmske standure findes i bogen billedserier i farver af såvel hele standure som af detaljer af urene, f.eks. urskiver, værkplader og værkpiller. Desuden findes der tegnede serier af urkasser, af detaljer af empirekasser og af visere.

En betydelig landvinding i kendskabet til de bornholmske ure er forfatterens udpegnings, bl.a. via regninger i skifterne efter urmagere og deres enker, af 9 bornholmske snedkere og 11 bornholmske malere som henholdsvis fremstillere af urkasser og malere af kasser og skiver. Identifikationen af snedkerne vanskeliggøres ved, at det ofte var mellemanderne, der parrede urkasser og -værker sammen, da begge dele fremstilledes i standardmål.

Også de specielle »viseure« – ure almindeligvis med 24 timers gangværk, men uden slagværk – der fremstilledes af de bornholmske urmagerlærlinge under uddannelsen, er der gjort rede for. Disse værker kunne enten indsættes i almindelige standurkasser eller hænges på væggen med en simpel afdækning omkring værket. I sidste tilfælde er der tale om den bornholmske »væggesmed«.

Bogens sidste halvdel indeholder biografier. Først 221 biografier over urmagere, der er dokumenteret ad arkivalisk vej. Medtaget er alle urmagere, der på Bornholm har enten 1) taget borgerskab, eller 2) ejet ejendom, eller 3) stiftet familie og bosat sig, eller 4) været optaget i Rønnes skatte-takst før 1850. Efter 1850 skatteansattes

også svendene. Urmagernavne, der kun kendes fra ure, er derimod ikke medtaget. Biografierne er ordnet kronologisk efter det tidspunkt, hvor urmagerne begyndte selvstændig virksomhed. De oplyser foruden almindelige personalhistoriske data også evt. børn, bopæl og ejendomsbesiddelser samt andre relevante oplysninger. I størrelse varierer biografierne fra 52 linier (Niels Espersen, o. 1785–1858) til 6 linier (Niels Henrik Pedersen, f. o. 1868, udvandet til Amerika o. 1890).

Endvidere findes en liste over 109 lærlinge og svende med mindre biografier, varierende fra 11 til 1 linie. Baggrunden for denne liste er, at svendene kunne sidde i deres logi og fremstille ure uden nødvendigvis at blive beskattet.

Bogen afsluttes med et register for hovedteksten og mesterbiografierne. Registreret medtager altså ikke lærlinge og svende. Til gengæld indeholder det oplysninger om i alt 8 personer og virksomheder, der i dette århundrede har efterlignet de gamle bornholmske standure.

Et fælles register omfattende hovedteksten samt mestre, svende og lærlinge ville have lettet brugen af bogen som opslagsværk. En anden ting, der også vanskeliggør en hurtig orientering i bogen, er, at de sidste 6 af de i alt 9 tabeller i hovedteksten mangler overskrifter, som angiver tabellernes indhold. Nu må oplysningerne findes i selve teksten.

Bodil Tornehaves bog er den hidtil fyldigste redegørelse såvel for selve det bornholmske urmageris udvikling som for håndværkets enkelte udøvere. Bogen er derfor uvurderlig ikke blot for dem, der interesserer sig for urmageriet på Bornholm og i hele landet, men også for alle, som søger personalhistoriske oplysninger.

Gunner Rasmussen.

Frederic Hale: Danes in North America

University of Washington Press. Seattle and London. 231 s. ISBN 0-295-96089-2. US \$ 19.95.

Man kan ikke se det på titlen af denne bog om danske udvandrere. Men det er altså en brevsamling. Forfatteren, den amerikanske historiker Frederic Hale, opholdt sig

flere år i 1970'erne i Skandinavien overvejende i Norge, men gjorde også ophold i Danmark på jagt efter breve fra danske udvandrere i Amerika. Resultatet af disse studier er denne udmærkede kildesamling, den første af sin art på amerikansk. Alle de gamle brevskeber er altså oversat fra dansk. Det kan ikke undgå i nogen grad at tage duften af dem. Det primitive, ofte ubehjælpssomme ved disse breve til familierne, bliver erstattet af en formfuldendt, moderne amerikansk sprogdragt. Men det er jo den eneste vej til at gøre disse vigtige bidrag til amerikansk etnisk historie tilgængelige for det store publikum i USA. Kun nogle få af efterkommerne efter de 300.000 danske, der udvandrede før 2. verdenskrig, kan jo endnu læse dansk. Interessen for denne type publikationer er stor i disse år i USA. Det er ikke alene dansk-amerikanere, der vil være købere til Hale's bog – lokalhistoriske foreninger i mange af de amerikanske stater dyrker etnisk historie i bredden og kan i disse breve til slægtninge i Europa finde væsentlige bidrag til deres områdes fortid.

Der er udkommet tilsvarende brevsamlinger for norske og svenske udvandrere i Amerika. De er blevet »klassiske« og er genudsendt i flere oplag. Den nu udkomne dansk-amerikanske brevsamling er lige som disse delt op efter emner i en række kapitler, der hver belyser en side ved indvandrerens liv. Deres rejse over Atlanten, livet som farmere på prærien, religiøse forhold blandt danskerne og til sidst et afsnit om de mange vidnesbyrd om udvandrerens desillusion og skuffelse over den ny verden. Det er jo en ofte hørt misforståelse, at udvandrerne som flest blev velhavende amerikanske borgere. Tværtimod. Den helt overvejende del af de 300.000 nåede næppe engang det første trin på den sociale rangstige i USA. Den halvdel af dem, der tog land på prærien, gennemgik svære trængsler og utroligt hårdt slid, før end jorden gav en afgrøde. Det var først den følgende generation af dansk-amerikanere, der rigtig kunne høste, hvad de gamle pionerer havde sået.

De breve, Frederic Hale har gengivet, er gennemgående meget velvalgte. Kun i enkelte tilfælde er der mere end et brev fra den samme person, så man kan følge et

menneskes vej gennem Amerika. Dette giver læsningen et noget kalejdoskopisk indtryk, så meget mere som der ikke er taget hensyn til kronologien, breve fra 1850'erne står sammen med andre fra dette århundrede. Men det er selvfølgelig vilkårene, når den emneopdelte kapitelinddeling foretrækkes.

Hale har ikke boret dybt i arkivernes store masser af udvandrerbreve. Helt overvejende har han benyttet sig af breve, der har været trykt i samtidens aviser. Dem har han fundet frem til takket være en århusiansk studerende, Jens N. Nielsen, der for nogle år siden skrev speciale om udvandringen, som den afspejlede sig i den danske presse. Nielsen gennemgik et meget stort antal danske ugeblade og overlod siden sit store register til udvandrerarkivet i Ålborg. Gennemgående er sådanne breve, som enten blev sendt direkte til aviserne eller kom via danske slægtninge (ofte for at advare mod udvandring) redigerede og »friserede«. De har ikke den oprindelighed og primitive udtryksform, der præger den helt overvejende del af posten fra USA til Danmark før 1914.

Brevene er forsynet med en 20 siders indledning og enkelte kommentarer til de enkelte breve. De sidste skulle Frederic Hale nu have udeladt, bl.a. fordi nogle af dem afslører et temmelig stort ukendskab til tidens danske historie.

Kristian Hvidt.

Simon Hempel: En Fodtour til Møens Kridtbjerger (1827)

Med indledning af Poul Tuxen. 103 sider, illustreret. Udgivet af Møns Museum. ISBN 87-88659-01-3. Kr. 78.

Der var flere guldaldermalere end dem, man nu ser på museerne. Kunsthistorikerne Charlotte Christensen og Kasper Monrad tilrettelagde i 1982 en interessant udstilling i Kunstforeningen i København, hvor de trak en række af de mere ukendte malere fra begyndelsen og midten af 1800-tallet frem i lyset. Og i et udmærket katalog skrev de om dem.

Nu slår også Møns Museum et slag for en sådan ukendt guldaldermaler, nemlig Simon Hempel. Grunden til at han er ukendt er først og fremmest den enkle, at

man ikke kender værker fra hans hånd. Man kender faktisk kun den rejsebeskrivelse, han i 1827 skrev om sin fodtur fra København til Møns Klint, og som kunsthistorikeren Poul Tuxen nu har udgivet for Møns Museum. Den viser til gengæld et vågent og levende gemt.

Rejsen var ikke lang, men den var til fods, og så er der slet ikke så kort fra København til Møn. Simon Hempel sendte manuskriptet til sin far, boghandleren, trykkeren og avisejeren Søren Hempel i Odense, selvfølgelig med det ønske, at faderen skulle udgive det. Det gjorde han imidlertid ikke. Manuskriptet var gemt og næsten glemt, indtil det dukkede op for et par år siden. Om Simon Hempel vides iøvrigt ikke meget. Han forsvandt på et tidspunkt ud af landet, vistnok til Tyskland, og udgiverne har ikke fundet flere spor af denne charmerende maler uden billeder.

Begyndelsen af 1800-tallet var de fantasifulde fodtures tid, og mon ikke både Hoffmann og Eichendorff har stået faddere til Hempels rejsebeskrivelse med dens pludselige skift mellem nøgtern iagttagelse og fantasistykker og drømme? Under alle omstændigheder er det en morsom lille bog. Den er let i tonen – lidt affekteret, men det skulle den slags være – og den er forment med et vist litterært greb ved sammenstillingen af Hempel, der er indbegrebet af sværmerisk romantik, og rejsekammeraten, landskabsmaler N. Larsen, der er jordnær, sparsommelig og saftigt bandende. Der er lidt af don Quijote og Sancho Panza i de to.

Hempel ser godt. Som den maler, han er, bemærker han, hvordan havet ved Køge under de mørke skyer bliver »staalsort« og mågerne skrigende hvide (det er næsten en marine af Erik Paulsen); han noterer med forskrækket præcision, hvilke krybdyr og padder de møder undervejs, og han undrer sig over de døde, tørre og helt stive ræve, de finder på stranden nedenfor Møns Klint, men får forklaringen: Rævene er blevet jaget ud over klinten under grevens klapjagter. – De to malere maler også. Desværre klistrer deres endnu ikke helt tørre malerier sammen på hjemvejen, og derved spoles det billedkunstneriske udbytte af rejsen.

Den violinspillende Hempel og den næ-

rige Larsen besøger herregårde undervejs, de indkvarteres hos en skovfoged ved klinten (ham lærer de at drikke urtete), de besøger både gode og dårlige kroer og bender de sløve, kortspillende færgfolk ved Kalvehave langt væk. De møder sågar også en fed jysk kvaksalver, der æder for fem og kurerer døve bønder på stribe. Der er hyggelig læsning i bogen og adskillige værdifulde kulturhistoriske glimt, f.eks. den lille dialog med jøden, der snakker gebrokkent.

Måske kunne udgiveren i højere grad have understreget det kulturhistorisk værdifulde i rejsebeskrivelsen, men kommentaren er desværre noget ujævn. Bl.a. oplyser udgiveren omhyggeligt om betydningen af det almindeligt kendte udtryk »sirenernes sang«, men lader mindre kendte sager ligge. Et sted hører man f.eks., at de to malere har fået dårlig mave af for meget surt øl, og at de tørrer sig med forhåndenværende papir, bl.a. »Tønders Halvtimeslæsning«. Det kommenterer Tuxen ikke, men det er altså den bekendte litterat Jens Peter Tønders (1773-1836) lille morskabsblad, der udkom fra 1814-1830, som får sin bekomst. Et andet sted fortæller Hempel, at de to spiller »Kaj« på stranden nedenfor Møns Klint. En kommentar om, hvad denne – vist idag lidet kendte leg – går ud på, havde vel ikke været af vejen? »Kaj« er en form for »Munk«, hvor man stiller to sten ovenpå hinanden. Derpå gælder det om at slå den øverste sten af med stenkast, at »slå hanen af hønen«. Taberen kan så blive »munket ud« af de andre ved at de slår to sten mod hinanden og siger følgende rim, der iøvrigt bl.a. er optegnet i Kerteminde, hvor Larsen kom fra:

De munke de dunker fitten a lej,
kys røven på alle de gamle grå øj.

Bogen er iøvrigt smukt illustreret med sprøde blyantstegninger af Eckersberg og andre. Men frem for alt er der afbildet et prægtigt malet prospekt af Stege set fra Lendemærk mølle. Det er tilskrevet C. A. Lorenzen.

Eske K. Mathiesen.

Tove Clemmensen:

Skæbner og interiører

Danske tegninger fra barok til klunketid.

Nationalmuseet, København 1984. 180 s. indbundet. ISBN 87-480-0463-4. Kr. 195.

I 1951 udsendte museumsassistent Tove Clemmensen en fornem lille bog om 26 danske interiørtegninger. På samme tid redigerede hun den kultur- og personalehistoriske serie »Danske hjem ved århundredskiftet« og nu – godt tredive år og et flittigt museumsliv senere – har dr.phil. Tove Clemmensen samlet trådene fra dengang i bogen »Skæbner og interiører. Danske tegninger fra barok til klunketid«.

Den nye bog er udgivet af Nationalmuseet i et flot udstyr, som klæder de nu ialt 51 interiørtegninger, der for hovedpartens vedkommende er reproduceret i farver. De mange og ofte charmerende tegninger spænder i tid fra 1729 til 1881, og bortset fra nogle få billeder så viser de alle repræsentative rum fra kongehusets, adelens og det højeste borgerskabs boliger. Man følger den voksende differentiering i møbelformer og ser, hvordan der op gennem 1800-årene lægges op til klunketidens tekstile orgier. For en stilhistorisk behandling er billedvalget næppe noget dårligt udgangspunkt, da elitens boliger formentlig bedst afspejler skiftende mode- og tekniske nyheder. Spredt i de ledsagende tekster giver forfatteren mange konkrete oplysninger om vigtige stilstræk og om væsentlige fornyelser i hjemmenes indretning. Det gælder fx nye møbeltyper, belysningsformer og gardinophængninger.

Alligevel kunne man have ønsket sig en større social og kulturel bredde i udvalget af illustrationer til belysning af flere danskeres boligindretning. Fra bondemiljø har bl.a. Martinus Rørbye og Hans Smidth tegnet flere interiører, og der må også være bevaret flere billeder fra præstegårde og købstadhjem. Også den kronologiske afgrænsning af materialet kan undre. Det var Tove Clemmensen selv, der startede museernes indsamling og registrering af nyere tids møbler og boligindretning, men alligevel har hun valgt at slutte sin gennemgang af danske interiører allerede i 1880'erne. Hun forklarer i indledningen til bogen, at illustrationerne er valgt ud fra deres teknik og materiale. Det skulle være tegninger, ikke malerier eller fotografier, og det sidste sætter en naturlig øvre tids-

grænse. I øvrigt giver dette mere kunsthistoriske end kulturhistoriske udvalgs-kriterium sig det forbløffende udslag, at to af bogens fineste billeder slet ikke kunne være gengivet, hvis de ikke tilfældigvis havde foreligget som kopier udført i vandfarve på papir. Originalerne til disse billeder var nemlig malet i olie!

Allerede titlen »Skæbner og interiører« angiver, at forfatteren har ønsket at kombinere interiør-billeder og personalhistorie. Det er måske forklaringen på, at de mere anonyme folkelige miljøer ikke er repræsenteret i udvalget af billeder? I teksten til hvert interiør fortælles løst og fast om de personer, der levede i det pågældende rum. Det forekommer at være en glimrende idé på denne måde at supplere oplevelsen af interiør-billederne. Det må have været et større arbejde at efterspore de mange personer og finde oplysninger, som kunne sættes i forbindelse med boligens indretning og brug. Desværre lykkes det ikke altid, og i nogle tilfælde får de biografiske oplysninger et vel anekdotisk præg.

Interiører og personalhistorie i forening skulle sikre Tove Clemmensen en talstærk læserskare her i landet, hvor vi alle, som kobbersmedemadammen i »Genboerne«, holder af at kigge ind ad egne og andres vindever. Alle indvendinger til trods er der megen underholdning og belæring at hente i denne bog. Den bliver forhåbentlig fulgt op med endnu et bind sprængfyldt med interiør-fotografier fra tiden efter 1880?

Poul H. Moustgaard.

Jeppe Tønsberg: Gøglere og godtfolk

Dyrehavsbakken gennem 400 år. Strandbergs Forlag 1983. 72 s., ill.
ISBN 87-872-0072-4. Kr. 69,50.

Jeppe Tønsberg er leder af Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune, hvor man har en stor samling vedrørende Dyrehavsbakkens historie. Da han samtidig er en kyndig og velskrivende lokalhistoriker, er det derfor en åbenlys god ide af Strandbergs Forlag at bede ham om at skrive en lille bog i anledning af dette forlystelsessteds så meget omtalte 400 års jubilæum i 1983.

Det er dog mere som billedredaktør, han

brillerer i denne hyggelige godbid af et stykke folkelig kulturhistorie, der gengiver 65 stik, træsnit og tegninger. Mens hans indledning om Bakkens historie nemlig kun indeholder den mest nødtørftige traditionelle viden, så finder man blandt billederne flere, som ialfald kun sjældent har været publiceret før.

Når nu hovedvægten er lagt på billederne, kunne man nok have ønsket sig, at man havde fået en gengivelse af Peter Cramers originale maleri af Kirsten Pils kilde ved siden af det, man altid gengiver, nemlig Bernhard Olsens langt senere, omend iøvrigt meget fine eftertegnning heraf.

Som et væsentligt plus ved bogen er de altid præcise henvisninger til, hvor billederne er hentet fra.

lørn Piø.

Steen Balle:

En sognerådsformand i Slemminge –

hvordan var min farfar? Eget forlag. 41 s., ill., kort. ISBN 87-981506-2-6. Kr. 45.

Da lærer Steen Balle ved Bornholms Folkehøjskole i Åkirkeby var otte år, døde hans farfar, H. P. Balle. Det var i 1958. Han kendte ham knap nok, da han levede. »Nu må jeg kende ham fra andre. Eller læse om ham. Gætte på hvilken mennesketype, han var en del af. Og der er forskel på det, man læser i avisen, og det man hører fra folk.«

I sin bog fremlægger Steen Balle ikke blot, hvad han har hørt og læst om sin farfar, der fra 1925–1936 var konservativ sognerådsformand i Slemminge på Lolland. Han fortæller også om, hvordan han har oplevet dette detektivarbejde. Det er således blevet en meget personlig bog, og Steen Balles glæder og skuffelser under arbejdet kan ganske enkelt ikke undgå at smitte af på læseren. Man føler med ham.

Da farfaderen døde, »kom jeg ikke til at savne« ham, fordi han ikke kendte ham. Når man har læst bogen står det helt klart, at det gør han nu, for nu føler han, at han kender ham.

Man kommer til at holde af den lille, meget enkle bog, fordi den så renfærdigt og så åbent bekender sin følelsesmæssige baggrund.

lørn Piø.

Indsendt litteratur

- ALLE TIDERS ODSHERRED 1984. Udg. af Odsherreds Museum. Red. Ole Strandgaard. ISSN: 0108-9846.
- ANDERSEN, DINES: SÆRFORSORGENS UDLÆGNING. Situationen for psykisk handicappede og døve. Publikation 128. Socialforskningsinstituttet. 172 s. 45 kr. ISBN 87-7487-248-6.
- ANDERSSON, KARL-GUSTAF, STÅLE DYRVIK, GISLI AGUST GUNNLAUGSSON, ULLA JOHANSON, HARALD JØRGENSEN, JANINA KOWALIK, SVEN MALMBERG, PANU PULMA: OPPDAGINGA AV FATTIGDOMEN. Sosial lovgivning i Norden på 1700-talet. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. ISBN 82-00-06662-2.
- BACH, HENNING BJERREGÅRD: DE LEDIGES JOBSØGEADFÆRD. Socialforskningsinstituttets studie 50. Kr. 70. ISBN 87-7487-256-7.
- BACH, HENNING BJERREGÅRD m.fl.: SAMFUNDSVIDENSKABELIG LITTERATUR OM ARBEJDSTIDSNEDETTelser. Socialforskningsinstituttets studie 49. 109 s. Kr. 40.00. ISBN 87-7487-255-9.
- BERETNING OM SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS VIRKSOMHED 1. JANUAR – 31. DECEMBER 1983 OG ARBEJDSPLANER. Afgivet af Socialforskningsrådet. København 1984. ISBN 87-7487-244-3.
- BIRCH, ALEX: DØDENS BIOLOGI I. Branner og Korch 1984. 152 s. Kr. 128. ISBN 87-411-4934-3.
- BONDESKIFTER I SMØRUM OG LILLE HERRED 1644–48. Udg. v/ Jørgen H. Andersen. Landbohistorisk Selskab 1984. ISBN 87-7526-022-0.
- CHRISTOFFERSEN, MOGENS NYGAARD: BREV, TELEFON, BESØG. En vurdering af anvendte dataindsamlingsmetoder. Socialforskningsinst. studie 51. 146 s. Kr. 50. ISBN 87-7487-261-3.
- DANSKE DOMME 1375–1662. De private domssamlinger. VII: 1609–1662. Rigens Ret. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. C. A. Reitzel. København 1984. 454 s. Kr. 488. ISBN 87-87504-80-4.
- DANSK JAGT KALENDER 1985. Jægerens Lommebog. Red. Jørgen R. Krag. Branner og Korch. Dansk Jagtforening. 184 s. Ill. Kr. 34,00.
- DAVIDSEN, H. B.: A GEMMER MIKALIUS! – erindringer fra 42 års præstegerning i Himmerland. Red. Lars Davidsen. Eget forlag. ISBN 87-981769-0-0.
- FAG OG ERFARING. Nogle skolefags forhold til eleverfaringer. Et bidrag til undervisningslæren. Red. Thorkild Borup Jensen og Hans Vejleskov. I serien Munksgaards Undervisningsbibliotek. 1984. 167 s. ill. 122 kr. ISBN 87-16-09729-7.
- »FRA DET NU FORSVUNDNE BRØNDBY«, »... ESBJERG«, »... HORSSENS«, »... HØJE-TAASTRUP«, »... NØRREBRO«, »... SOLRØD«, »... TORSLUNDE-ISHØJ«, »... VÆRLØSE«. De enkelte bøgernes omfang er på 96 sider m/landkort og ca. 85 fot. Kr. 62,50. Strandbergs Forlag. ISBN er henholdsvis: 87-872-0092-9, 87-872-0080-5, 87-872-0078-3, 87-872-0082-1, 87-872-0098-8, 87-872-0090-2, 87-872-0096-1, 87-872-0094-5.
- FRAM. Fra Ringkøbing Amts Museer 1983 og 1984. Museumsrådet i Ringkøbing Amt. ISBN henholdsvis 87-88412-02-4 og 87-88412-04-4.
- FYN I ILLUSTRERET TIDENDE 1859–1869. Henrik M. Jansen. Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum. Bind 9. Svendborg 1983.
- GJERDI, TROND: SNEKKER. Institutt for etnologi, Universitetet i Oslo. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. ISBN 82-00-06967-2.

- GODSEJERRØSTER. Landøkonomiske indberetninger fra Roskilde amt 1735–1770. Udg. Landbohistorisk Selskab. København 1984. 320 s. ill. Kr. 128. ISBN 87-7526-018-2.
- GRANDELL, AXEL: KARVSTOCKEN. En förbisedd kulturbäare. Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag 1982. ISBN 951-900-91-7.
- GRAUGAARD, EBSEN: R. FÆRCH'S TOBAKSFABRIK HOLSTEBRO 1869–1961. Mennesker og tobak i et århundrede. Holstebro Museum 1984. Kr. 90. ISBN 87-87522-06-3.
- GRAVERSEN, JØRGEN OG INGER KOCH-NIELSEN: FÆLLES FORÆLDREMYNDIGHED VED SEPARATION OG SKILSMISSE. To artikler. Socialforskningsinstituttets meddelelse nr. 43. 72 s. Kr. 35. ISBN 87-7487-254-0.
- GRENAA OG OMEGN FØR OG NU 1983. Red. P. S. Johnsen. ISBN 87-87629-23-2.
- GRØNHØJ, BODIL OG PER SCHULTZ JØRGENSEN: DEN FAMILIEORIENTEREDE DAGINSTITUTION. Socialforskningsinstituttets publikation 132. 168 s. Kr. 60.00.
- HÅNDARBEJDE. Et undervisningsfag i samfundsmæssig sammenhæng 1880–1980. En bibliografi af Minna Kragelund i samarb. m. Ebbe S. Overbye og Danmarks Lærerhøjskoles Bibliotek. Bibliotekscentralens Forlag 1984. Kr. 226.75. ISBN 87-552-1070-8.
- HAASTRUP, ULLA: BILLEDBIBEL PÅ HVÆLV OG VÆG. Teksthæfte + 33 stk. dias ialt kr. 250.00. Teksthæfte alene kr. 30.50. ISBN 87-88659-00-3.
- HERALDIK I NORDEN. Heraldisk Tidsskrift, bind 5, 2. halvbind. Red. Allan Tønnesen under medvirken af Nils G. Bartholdy, Knud Prange og Ole Rostock. Udg. Societas Heraldica Scandinavica. København 1984. ISBN 87-88313-02-6.
- HEXENPROZESSE. Deutsche und skandinavische Beiträge. Herausgegeben von Christian Degn, Hartmut Lehmann, Dagmar Unverhau vom Seminar für Volkskunde der Christian-Albrechts-Universität Kiel. Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins Band 12. Karl Wachholtz Verlag Neumünster 1983. ISBN 3-5290-2461-9.
- HODNE, BJARNE OG SØLVI SOGNER (RED.): BARN AV SIN TID. Fra norske barns historie. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. 196 s.
- HVAD FINDER JEG PÅ LANDSARKIVET I AABENRAA. Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Aabenraa. 1984. ISBN 87-7497-093-3.
- JANSEN, HENRIK M.: DET GAMLE SVENDBORG I FOTOS 1865–1900. Skrifter for Svendborg og Omegns Museum, Bind 7. Svendborg 1983. ISBN 87-87769-24-7.
- JENSEN, MOGENS KJÆR OG STEN MARTINI: BOLIGBEHOV I STØRRE PROVINSBYER. Socialforskningsinstituttets publikation 134. 153 s. Kr. 55. ISBN 87-7487-260-5.
- JONASEN, OTTO: GAMLE HUSE I SVENDBORG. Jævnføringsregister over ejendomsnumre samt grundejerfortegnelse for Svendborg Købstads Bygrunde 1682–1867. Udg. Dansk Komite for Byhistorie i serien Byhistoriske Hjælpemidler, bind VII. I kommission hos Svendborg og Omegns Museum 1983. 120 s. Kr. 50. ISBN 87-87769-22-0.
- JØRGENSEN, WINNIE OG IVAN THAULOW: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 6. Klienternes levekår og problemer. Socialforskningsinstituttets publikation 130. 198 s. Kr. 55. ISBN 87-7487-250-8.
- KILDEGAARD, BJARNE: FRU EMMA GAD. En biografi. 236 s. ill. Kr. 178.00. Tiderne Skifter. ISBN 87-7445-202-9.
- KJØLLER, METTE OG MOGENS NORD-LARSEN: FORBRUGERUNDERSØGELSE I DEN PRIMÆRE SUNDHEDSTJENESTE II. Vurdering af lægeydelser. Socialforskningsinstituttets publikation 124. Kr. 50.00. I komm. hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-236-2.
- KOCH, CARSTEN OG HENNING BJERREGÅRD BACH: ARBEJDSLØSHEDSUNDERSØGELSERNE 5. TEKNOLOGISK ARBEJDSLØSHED. JOBSØGNING. Socialforskningsinstituttets publikation 133. Kr. 30. ISBN 87-7487-257-5.
- KOCH-NIELSEN, INGER: SKILSMISSE. Socialforskningsinstituttets publikation 118. Kr. 48.00. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1983. ISBN 87-7487-237-0.

- LANTZ, MONICA: FOLKETS VISOR. Om folkelig sång för visornas vänner. LTs förlag. Stockholm. ISBN 91-36-02058-3.
- LEIN, BENTE NILSEN, NINA KARIN MONSEN, JANET E. RASMUSEN, ANNE WICHSTRØM, ELISABETH AASEN: FURIER ER OGSÅ KVINNER. Aasta Hansteen 1824–1908. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. Kr. 149. Ill. ISBN 82-00-07268-1.
- MANNHEIMS, HILDEGARD – KLAUS ROTH: NACHLASS VERZEICHNISSE. Internationale Bibliographie. Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland. Udg. Volkskundlichen Kommission für Westfalen Landschaftsverband Westfalen-Lippe. Hefte 39. F. Copenrath Verlag. Münster 1984. ISBN 3-88547-285-6.
- MOGENSEN, ELSE: ASKOV. En by i Minnesota. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København 1984. Kr. 112. ISBN 87-17-05212-2.
- MØLLER, PER GRAU: UDSKIFTNINGEN OG DENS ØKONOMISKE OG SOCIALE FØLGER I SØNDERJYLLAND CA. 1730–1830. En analyse af et udvalgt område på Nordals. Studier udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 1. Åbenrå 1984. ISBN 87-7406-007-4.
- NEFA DOKUMENTATION NR. 5. Ny serie. Nordisk bibliografi for folkelivsforskere 1981. Udg. af NEFA Nordens dokumentationsudvalg 1984.
- NISSEN, MORTEN: BØRNS OPLEVELSE AF SKILSMISSE. Socialforskningsinstituttets publikation 126. Kr. 35.00. I kommission hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-242-7.
- NORD-LARSEN, MOGENS: ARBEJDSMILJØ OG SYGGEFRAVÆR I P&T. Socialforskningsinstituttets publikation 129. 165 s. Kr. 45.00. ISBN 87-7487-251-6.
- NORD-LARSEN, MOGENS OG METTE KJØLLER: FORBRUGERUNDERSØGELSE I DEN PRIMÆRE SUNDHEDSTJENESTE III. Vurdering af hjemmesygepleje og sundhedspleje. Socialforskningsinstituttets publikation 125. Kr. 35.00. I komm. hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-241-9.
- NORD NYTT 18. September 1983. Tema: Det maritime samfund. Red.: Jarle Sanden. NEFA-Norden. ISSN: 0008-1345.
- NORD NYTT 19. December 1983. Udg. NEFA-Norden. ISSN 0008-1345.
- NORD NYTT 20. Marts 1984, tema: Flyktingar. Red. Ingvar Svanberg. Udg. NEFA-Norden. ISSN: 0008-1345.
- NORD NYTT 21. Tema: Tekstil og metall. Red.: Bjørg Eva Aasen, Jorun Hermansen, Anne Hoel, Anne Ragnhild Hoel, Inger Norenberg og Daniel Allen Rabuzzi. 128 s. ISSN 0008-1345.
- NØRR, ERIK: PRÆSTE- OG SOGNEARKIVER. Forsvundne og bevarede kilder til lokal-samfundets historie i det 19. årh. Med en totalregistratur over Støvring kommune. Lokalhistorisk Afd./Landsarkivet for Sjælland m.m. København 1983. ISBN 87-88510-01-8.
- NØRRE DJURS EGNSARKIV 1983 og 1984. Udg. af Nørre Djurs Egnsarkiv. Henholdsvis kr. 30 og kr. 33 samt ISBN 87-87629-22-4 og 87-981783-1-8.
- NØRREGAARD, CARL, DAVID BUNNAGE OG HANS DANKERT: BEDRIFTSSUNDHEDSTJENESTEN UNDER OPBYGNING. Socialforskningsinstituttet & Institut for Arbejds-miljø ved DTH. Publikation nr. 131. 143 s. 45.00 kr. ISBN 87-7487-249-4.
- NØRRESUNDBYS HISTORIE 1850–1970. Nørresundby byhistoriske Samling 1983. ISBN 87-981472-1-8.
- OLSEN, HENNING: EFTERLØN ELLER DELPENSION? Socialforskningsinstituttets meddelelse 42. 120 s. Kr. 35.00. ISBN 87-7487-247-8.
- ORD & SAG 3 og 4. Red.: Viggo Sørensen. Udg. af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning 1983 og 84.
- PLATZ, MERETE, HENNING OLSEN OG TROELS HANSEN: EFTERLØN OG BESKÆFTIGELSE. Socialforskningsinstituttets publikation 122. Kr. 45.00. ISBN 87-7487-240-0.
- PLOVSING, JAN, LARS ODD PETERSEN, METTE RØRBECH OG KIRSTEN JUST JEPPE-

- SEN: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 4. Socialforvaltningernes publikation 123. Kr. 55.00. I kommission hos Teknisk Forlag, København.
- PROPP, VLADIMIR: THEORY AND HISTORY OF FOLKLORE. Theory and History of Literature, vol. 5. Manchester University Press 1984. ISBN 0-7190-1461-1.
- PRUZAN, VITA, JENS-ERIK MAJLUND OG JAN SPOHR: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 5. Sociale problemer 1966-1982. Socialforskningsinstituttets publikation 127. 182 s. 48 kr. ISBN 87-7487-245-1.
- RAPPORT OM DEN VIDERE UDBYGNING AF EDB-KAPACITETEN FOR FORSKNING OG VIDEREGÅENDE UDDANNELSE. EDB-udredningsudvalget. Undervisningsministeriet, 1983.
- SANDNES, JØRN: HANDBOK I LOKALHISTORIE. Faget og metodene. Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø-Stavanger. 1983. ISBN 82-00-06685-1.
- SEKS BERETNINGER FRA TEKNIKKENS HISTORIE. Red. Ole Immanuel Franksen. Strandbergs Forlag 1984. Kr. 72,50. ISBN 87-872-0053-8.
- SLÆGTSHISTORIE I SØNDERJYLLAND – en vejledning. Ved Hans H. Worsøe. Kr. 75.00. Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 58. Åbenrå 1983. ISBN 87-7406-005-8.
- SOCIALHISTORIE OG SAMFUNDSFORANDRING. Forlaget Historia 3. Århus 1984. Kr. 122. ISBN 87-88052-06-0.
- SUOJANEN, PÄIVIKKI: FINNISH FOLK HYMN SINGING. Study in Music Anthropology. University of Tampere Institute for Folk Tradition. Tampere 1984. ISBN 951-44-1499-3.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1983. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. V/Dorrit Andersen, Knud Fanø og H. P. Jensen. ISSN 0106-4452.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1984. Udg. Historisk Samfund for Sønderjylland ved Dorrit Andersen og Knud Fanø. ISSN 0106-4452.
- UR GOTLANDS FOLKBILDNINGSHISTORIA. Red. Kurt Genrup. Udg. Gotlands Bildningsförbund. ISBN 91-85716-30-8.
- VESTJYLLANDS UDVIKLINGSHISTORIE CA. 1750-1914. En arbejdsrapport. Red. Flemming Just. Sydjysk Universitetsforlag, 1984. 204 s. Kr. 79.25. ISBN 87-88521-38-9.
- ÅRBOG FOR SVENDBORG & OMEGNS MUSEUM 1983. Red. Henrik M. Jansen. Udg. af Museumsforeningen Svendborg 1984. ISBN 87-87769-30-1.